

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN YENİ HÜKÜMET SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİNE ASLAN

GAZİANTEP
TEMMUZ 2018

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN YENİ HÜKÜMET SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE
ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİNE ASLAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Tevfik GÜLSOY

GAZİANTEP
TEMMUZ 2018

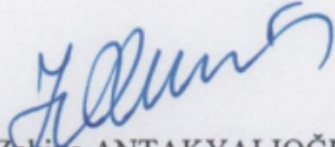
T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN YENİ HÜKÜMET SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE
ETKİSİ**

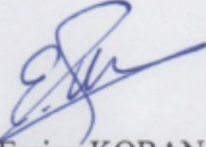
Emine ASLAN

Tez Savunma Tarihi: 24.07.2018

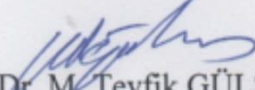
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç.Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Doç.Dr.Emine KOBAN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Tevfik GÜLSOY
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği/ oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Prof. Dr. M. Tevfik GÜLSOY

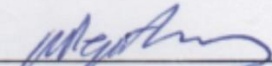
Prof. Dr. Enver BOZKURT

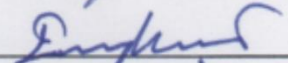
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BOZDAĞ

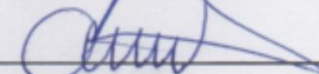
.....

.....

İmzası

.....

.....

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

EMİNE ASLAN

24.07.2018

ÖZ

TÜRKİYE’NİN YENİ HÜKÜMET SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE ETKİSİ

ASLAN, Emine

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Hukuku ABD

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Tevfik GÜLSOY

Temmuz 2018, 176 sayfa

Türkiye, 16 Nisan 2017 tarihinde halkoylaması yoluyla anayasa değişikliğine giderek yeni bir hükümet sistemi kabul etmiştir. Amerikan başkanlık sisteminin temel unsurlarına sahip; fakat bazı özellikleriyle “Türk tipi başkanlık sistemi” olarak adlandırılan bu yeni sistem, Türkiye’nin uzun yıllar tartışılan hükümet sistemi sorununda yeni bir döneme geçmiştir. Sistemin başarılı olup olmayacağını zaman gösterecektir. Bu konunun anlaşılabilmesi için yeni hükümet sisteminde siyasal partilerin nasıl şekil alacağı ve parti sistemi yapısının nasıl etkileneceği önem kazanmaktadır. Nitekim Türkiye’nin geçmişinde yer alan siyasal sistem sorunları hükümet sistemi ile ilişkili olduğu gibi, parti sistemiyle de ilişkilidir. Çalışmamız hükümet sistemleri ve parti sistemleri arasındaki bu korelasyonun önemini dikkate alan bir yaklaşımla yeni hükümet sisteminin parti sistemini nasıl etkileyeceği sorunsalını ele almaktadır. Bu amaçla çalışmada belirtilen kavramların temel anlamları ve tarihsel boyutları irdelenmiş, Türkiye’nin siyasal tarihi incelenerek, oluşturulan argümanlar temellendirilmiştir. Bu bilgiler ışığında yeni hükümet sisteminin yapısı incelenmiş ve parti sistemini nasıl etkileyeceği, yeni dönemde partilerin ve siyasal yapının nasıl şekilleneceği bilimsel gerekçelerle ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Türk tipi başkanlık sistemi, iki bloklu siyasal sistem, iki partili sistem.

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF TURKEY'S NEW GOVERNMENT SYSTEM ON TURKEY'S POLITICAL PARTY SYSTEM

ASLAN, Emine

Master's Thesis, Department of Public Law

Supervisor: Prof. Dr. M. Tevfik GÜLSOY

July 2018, 176 pages

Turkey, going through the constitutional amendment referendum on April 16, 2017 adopted a new system of government. Besides having the basic elements of the American presidential system together, but called "Turkish-style presidential system" due to some features, with the new system, Turkey has entered a new phase with regard to the government systems discussed for many years. Time will show that the system will succeed or not. In order for this to be understood, it is important how the political parties will take shape in the new government system and how the party system structure will be affected. Indeed, the political system problems situated in Turkey's history as it relates to the government system, is also associated with the party system. Our work, addresses the question of how the new government system will affect the party system with an approach that takes into account the importance of this correlation between government systems and party systems. To this end, our study elaborates the basic meaning and historical dimensions of the aforementioned concepts and examining Turkey's political history, generated arguments are substantiated. In the light of this information, the structure of the new government system is examined and tried to discuss how to affect the party system and the political structure for the new period, by the explaining with scientific reasons.

Key Words: Presidential government system, The Turkish-style presidential system, two-block political system, two party system.

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile Türkiye’de henüz kabul edilmiş olan yeni hükümet sisteminin parti sistemini nasıl etkileyeceği konusu ele alınmıştır. Belirtilmelidir ki bir mekanizmalar bütünü olarak düşünülmesi gereken siyasal sistem içerisinde bu konu, kapsamın yalnızca bir yönünü, bütünün yalnızca bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız bu konu kapsamındaki çalışmalara katkı sunmak amacını taşımaktadır.

Benim için zorlu bir dönemi ifade eden bu çalışma sırasında desteğini esirgemeyen tüm arkadaşlarıma ve hocalarıma teşekkür ederim. Çalışma boyunca desteklerini ve değerli katkılarını esirgemeyen, bir danışman hoca olmanın ötesinde bir büyüğüm olarak da ihtiyacım olan her adımda yol gösteren ve yanımda olan tez danışmanım sayın M. Tevfik GÜLSOY’a ayrıca teşekkür ederim.

Tüm bu süreçte, bütün hayatım boyunca olduğu gibi sabırla ve özveriyle yanımda olan anneme ve babama da minnet ve teşekkürlerimi özellikle belirtmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER, HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE DEMOKRASİ

I. SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	4
A. Parlamento İçinde Doğma.....	6
B. Parlamento Dışında Doğma.....	9
C. Genel ve Eşit Oy İlkesinin Siyasal Partilerin Gelişimine Etkisi	12
D. 20. Yüzyılda Siyasal Partiler.....	14
1. II. Dünya Savaşı'na Kadar Siyasal Partiler	14
a. II. Dünya Savaşı'na Kadar Genel Görünüm	15
b. Otoriter ve Totaliter Tek Partiler ve Demokrasi Krizi.....	16
3. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Siyasal Partiler	21
a. Kıta Avrupası ve Militan Demokrasi	21
b. Geline Nokta: Partiler Demokrasisi.....	23
II. SİYASAL PARTİLERİN YAPISI BAKIMINDAN ETKİLEŞİM	25
A. Disiplinli Olup Olmamları Bakımından	25
B. Örgütlenme Bakımından	29
III. DEMOKRASİLERİN GELİŞİMİ VE HÜKÜMET SİSTEMLERİ.....	31
A. ABD'de	31
B. İngiltere'de	36
C. Kıta Avrupası'nda	44
1. Fransa'da	45
2. Diğer Ülkelerde	48

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE HÜKÜMET VE PARTİ SİSTEMLERİ

I. TÜRKİYE’DE HÜKÜMET SİSTEMLERİ	51
A. Cumhuriyet Öncesi Dönem	51
1. I. Meşrutiyet	54
2. II. Meşrutiyet	55
A. Cumhuriyet Dönemi	56
1. 1921 ve 1924 Anayasaları Dönemi	56
2. 1961 Anayasası Dönemi.....	61
3. 1982 Anayasası Dönemi.....	67
4. 2007 Anayasa Değişikliği.....	73
II. TÜRKİYE’DE PARTİ SİSTEMLERİ	77
A. Genel Olarak Parti Sistemi Kavramı	77
B. Türkiye’de Partilerin Doğuşu ve Parti Sistemleri	80
1. Türkiye’de Siyasal Bölünmenin Tarihi ve Partilerin Ortaya Çıkışı	80
2. Türkiye’de Parti Sistemleri.....	84
a. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	84
b. Cumhuriyet Dönemi	86
i. 1923-1945 Tek Parti Dönemi.....	86
ii. 1945-1960 İki Parti Dönemi	89
iii. 1960-1980 Dönemi	92
iv. 1980-2002 Dönemi	95
v. 2002 Sonrası.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YENİ HÜKÜMET SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE ETKİSİ

I. 16 NİSAN 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ İLE GETİRİLEN SİSTEM.....	104
A. 16 Nisan’a Götüren Süreç	104
B. Değişikliğin Öngördüğü Sistemin Ana Hatları	108
1. Yürütmenin Yapısı	108
2. Yürütmenin Seçimi.....	112
3. Yasama-Yürütme Etkileşimi	115
4. Denge ve Denetim Mekanizmaları	118
5. Eş Zamanlı Seçimler.....	125
C. Yeni Sistemin ABD Başkanlık Sistemi İle Karşılaştırılması	128
1. Yürütmenin Yapısı ve Seçimi	128
2. Yasamanın Yapısı ve Seçimi.....	131

3. Yasama ve Yürütmenin Sınırları-Sert Kuvvetler Ayrılığı	133
4. Yasama ve Yürütmenin Karşılıklı Etkileşim Araçları	136
II. TÜRKİYE’NİN YENİ SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE OLASI ETKİLERİ	142
A. İki Turlu Çoğunluk Sisteminin Etkisi	142
1. Teorik Olarak	142
2. Türk Siyasal Yapısına Etkileri	145
B. Seçim İttifakları.....	148
1. 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Yapılan Değişiklikler.....	149
2. İlk Örnek: Cumhuriyet İttifakı	153
3. İkinci Örnek: Millet İttifakı.....	154
4. Diğer Seçim İttifakları.....	156
C. Yeni Parti Sistemi İhtimali: İki Bloklu Siyaset.....	157
D. İki Partili Sistem Mümkün mü?	161
SONUÇ	164
KAYNAKÇA	180
ÖZGEÇMİŞ	Viii

KISALTMALAR

AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜEHF	: Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
DÜHF	: Dicle üniversitesi Hukuk Fakültesi
Ed.	: Editör/Yayına Hazırlayan
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
md.	: Madde
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vd.	: Ve devamı
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

GİRİŞ

Türkiye’de hükümet sistemi tartışmaları siyasal gündemin değişmez maddeleri arasında her zaman en üst sırada yer almıştır. Ancak ne yazık ki bu tartışma çoğunlukla olması gereken kapsamda değerlendirilememiştir. Bu nedenle Türkiye’nin yönetimle ilgili temel problemleri doğru teşhis edilemediği gibi, çözüm arayışları da yanlış doğrultuda konumlandırılmıştır.

1960’larda nispi seçim sisteminin gelmesi koalisyon hükümetleri dönemini başlatmış, bu başlangıç siyasal istikrarsızlık gibi çok önemli bir problemi siyasal hayatımıza getirmiştir. 1980 askeri müdahalesine götüren süreçte oldukça etkili olan bu faktör, 1982 Anayasası’nın şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Siyasal istikrarsızlığa çözüm olması ümidiyle 1982 Anayasası’nın yürütmenin Cumhurbaşkanı lehine güçlendirilmesi ise Türkiye’nin tüm siyasal hayatı boyunca çoğunlukla kabul ettiği parlamenter sistemin tartışılmasına yol açmıştır. böylece hükümet sistemine ilişkin tartışmalar Türkiye’nin ana gündem maddelerinden birisi haline gelmeye başlamıştır.

En son olarak 367 krizi diye bilinen siyasal kriz neticesinde halkoylaması yoluyla yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulünün getirilmesi, hükümet sistemi tartışmalarını en üst noktaya çıkarmış, sistemin fiili bir yarı başkanlık sistemi olduğu tezlerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda parlamenter sistemle tam olarak bağdaşmayan fakat yarı başkanlık sistemi olarak da tanımlanamayacak olan bir sistem karmaşasıyla karşı karşıya kalan Türkiye bir yol ayrımına gelmiştir.

Bugün gelinen noktada bu yol ayrımı başkanlık sistemine çok yakın bir tercihle sonuçlanmıştır. 16 Nisan 2017 halkoylaması ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Amerikan başkanlık sisteminin ana hatlarını barındıran fakat kendine özgü bir Türk tipi başkanlık sistemi oluşturma amacıyla kurgulanmıştır.

Bugüne kadar Türkiye’de hükümet sistemi bağlamında yapılan tartışmalar ve değerlendirmeler siyasal sistemin bir bütün olarak birbirini etkileyen mekanizmalardan oluştuğu gerçeği genellikle göz ardı edilerek yapılmıştır. Özellikle hükümet sistemi ile parti sistemi arasındaki etkileşim hak ettiği kadar incelenmemiştir. Oysa bu konu, parlamenter sistemin ana vatanı olan İngiltere ile siyasal istikrar bağlamında aynı noktada olamayışımızın açıklanmasında en önemli bağlantı noktasıdır. Bugün başkanlık sistemini tercih eden Türkiye için, başkanlık sistemi tercihlerinin ABD dışında büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanması bilgisi karşısında daha da önemli bir hale gelmiştir. Nitekim ABD’de istikrarlı işleyen başkanlık sisteminde anahtar unsurun en önemli iki ögesinden biri parti sistemi yapısıdır. Diğeri ise çalışmamızın kapsamı dışında kalan hukuk ve yargı sistemidir.

Çalışmamız da bu sorunsala bir bakış açısı kazandırmak amacı ile oluşturulmuş olup Türkiye’nin yeni hükümet sisteminin parti sistemini nasıl şekillendireceği yönü ile hükümet sistemi alanındaki çalışmalara katkı sağlamak amacındadır.

Bu bağlamda çalışmamız üç bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde siyasal partilerin doğuşu ve gelişimi genel bir tarihsel süreç içerisinde ele alınarak çalışmamıza teorik bir altyapı kazandırılmak istenmiştir. Ayrıca siyasal partiler yapısal bakımdan da ele alınmış, böylelikle günümüz partilerinin anlaşılmasının sağlanması amaçlanmıştır. Yine bu bölümde hükümet sistemleri ayırımı yapılarak sistemler, doğdukları ülkelerin demokratik gelişim süreçleri içerisinde ele alınmış, hükümet sistemlerinin anlaşılmasında hem tarihsel hem diyalektik bakış açısı yakalanmak istenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Türkiye’de parti ve hükümet sistemleri geniş bir perspektiften ele alınarak tarihsel arka planın bir bakıma anatomisi çıkarılmaya çalışılmıştır. Burada amaç, hepsi birbirini etkileyen bir mekanizmalar bütünü olan siyasal sistemin sebep sonuç bağlamında özgün bağlantılarını tespit etmektir. Bugün gelinen noktanın anlaşılması için bu tespit oldukça önemlidir. Bu nedenle ikinci bölüm Türkiye’de Hükümet Sistemleri ve Türkiye’de Parti Sistemleri şeklinde iki ana başlık altında, tarihsel arka plan doğru dönüm noktalarından dönemlere ayrılarak incelenmiştir.

Üçüncü bölüm ise tezin sorunsalının ele alındığı ve üretilen argümanların değerlendirildiği bölüm olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’nin yeni hükümet sistemi ana

hatlarıyla incelenmiş, sistemin anlaşılması amacıyla ABD başkanlık sistemi ile karşılaştırma ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Bundan sonra yeni sistemin parti sistemini etkileyebileceği noktalar ayrı ayrı incelenerek gerekçeleriyle ve örneklendirmek suretiyle öngörüler belirtilmiştir. Yeni hükümet sisteminin olası görüntülerinin gerekçeleri yanında, birtakım olasılıkların neden gerçekleşemeyeceği de ayrıca ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER, HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE DEMOKRASİ

I. SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Her ne kadar günümüz demokrasileri açısından siyasal partileri, siyasal yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul etsek de bu kurumların tarih sahnesine çıkışı iki yüzyıl kadar dahi olmamıştır. Bugün anladığımız manada siyasal partileri Amerika dışında 19. yüzyıl ortalarına kadar görememekteyiz¹. Bununla birlikte, siyasal partilerin oluşumunu sadece 19. yüzyıl koşullarının ürünü saymak yetersiz olacaktır. Her siyasal kurum gibi siyasal partilerin ve partileşme olayının da bir tarihsel gelişmeye bağlanması gerekir². Nitekim insan topluluklarının bulunduğu her yer ve her devirde, bir görüş etrafında birleşmek suretiyle gruplaşmalar olmuştur. Bu bağlamda modern anlamda olmasa da partilerin ilk insan toplulukları kadar, hiç değilse içinde ele geçirilmesi bahis konusu olabilecek siyasal bir iktidar teşekkül etmiş ilk topluluk kadar eski olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır³. Hatta bir görüşe göre, fikirlerinin ayrılığı ile grubunun geri kalan kısmından farklı bir dünya görüşüne bağlı oldukları gözlenen ilk iki insandan itibaren parti doğmuştur⁴.

Parti kelimesi köken itibari ile de “part” kelimesinden gelmektedir ve bu kelime kısım, bölüm gibi anlamları ifade eder⁵. Dolayısıyla partilerin çok temel olarak kısımlaşmaları ifade ettiğine şüphe yoktur. Tarihte bu kısımlaşmaları, Atina’da Solon zamanında üç parti çatışması ve Eski Roma’da Patriçi ve Plep sınıfları çatışması örneklerinde, Bizans’ta kırmızı, beyaz, yeşil ve mavi renklerle temsil edilen gruplarda, İslam tarihinde ise mezhep ayrılıkları ile oluşan

¹ DUVERGER, Maurice, *Siyasal Partiler: Modern Devletteki Örgütleri Ve Faaliyetleri*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, AÜHF Yayınları, 1970, s. 1.

² TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasal Kurumlar Ve Anayasa Hukuku*, Araştırma, İstanbul, Eğitim, Ekin Yayınları, 1982, s. 255.

³ PAYASLIOĞLU, Arif, *Siyasal Partiler*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1952, s.13.

⁴ BURDEAU, Georges, , *Traité de sciences politiques*, Tome I, 1949. S. 424, Aktaran, Payaslıoğlu, *Siyasal Partiler*, s.17.

⁵ Kelime Fransızca kökenli olup, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü’ne göre “Bir bütünün parçası, kısım” anlamını karşılar. Kaynak: www.tdk.gov.tr.

gruplaşmalarda görüyoruz⁶. Ancak bu örneklerdeki gruplaşmaları modern siyasal partilerin unsurları bağlamında parti saymak mümkün değildir. Elbette, devlet ve siyaset rejimlerinin bugünkü manada anlaşılmadığı devirlerde parti de bugünkü anlamına sahip değildi⁷. Siyasal partileri bugünkü anlamına taşıyan da devlet ve siyaset rejimlerinin bugünkü anlamıyla anlaşılmasına sebep olan, Batı'da 18. yüzyılda yaşanan gelişmelerdir.

Demokratik ideolojinin yaygınlaşması ve buna paralel olarak parlamento yetkilerinin ve oy hakkının genişletilmesi bu gelişmelerin başlıcalarıdır. Oy hakkı ile birlikte ilk defa olarak siyasal iktidarın kurulmasında söz hakkına sahip olan seçmen kitlesinin ortaya çıkması, iktidarı sürekli olarak elinde bulunduran yönetici elitin hegemonyasına son vermek suretiyle siyasal hayatı köklü bir değişime uğrattığı gibi, siyasal partilerin ortaya çıkmasında da önemli faktörlerden birisi olmuştur⁸. Bu dönemi, endüstrideki gelişim ve buna bağlı olarak sınıf ilişkilerinin değişmesi gelişmesine bağlayan yazarlar da bulunmaktadır. Bu görüşe göre aristokrasi ve burjuvazi arasında cereyan eden mücadelede, feodal bağımlılıklarından kurtulan köylüler ve işçi sınıfı, bütün yurttaşlara oy hakkı tanınması konusunda burjuvazinin yanında bulunmuştur. İşçi sınıfının desteğini kazanan burjuvazi, seçim yasalarını değiştirmek suretiyle iktidarda söz sahibi olma fırsatını yaratmış, ekonomik gücünü siyasal iktidarla tamamlamıştır⁹.

Siyasal partilerin doğuşuna ilişkin çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Nitekim bu kurumların oluşum evresinin tarihsel, sosyal, siyasal pek çok boyutu bulunmaktadır. Bugünkü demokratik siyasal mekanizmaları kavrayabilmek için, siyasal partileri çok iyi anlamak ve tarihsel sürecini yakından gözlemlemek gerekmektedir. Siyasal partinin varlık sebebini, oluşumunu, demokrasi ile bağına anlamadan, modern siyaseti yorumlamak imkânsız olacaktır. Bir ülkedeki hükümet şeklini, siyasal rejimi ve demokratik yapıyı anlamak, o ülkedeki siyasal partilerin, iktidarın el değiştirmesinde nasıl bir role sahip olduğunun ve ülkenin parti sisteminin çözümlenmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda ünlü Fransız siyaset bilimcisi Maurice Duverger'nin meşhur tespitine değinmemiz gerekmektedir:

⁶ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 255-256.

⁷ TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s. 3.

⁸ KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002, s. 161-162.

⁹ PERİNÇEK, Doğu, *Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasal partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması*, Ankara, Kaynak Yayınları, 1985, s. 25.

“Klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasal rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse ise, çağdaş siyasal rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur.”¹⁰

Duverger’ nin önemini vurguladığı siyasal partilerin rolünü anlayabilmek adına çalışmamızın bu başlığında partilerin kökenine ilişkin irdelemeler yapılacak, siyasal partilerin doğuşu ve günümüz demokrasileri için geldiği nokta araştırılacaktır.

A. Parlamento İçinde Doğma

Partilerin doğuşu ve gelişimi, genel olarak modern (reel) demokrasinin gelişimi ile paralellik gösterir. Modern demokrasiler ise Antik Yunan’ın doğrudan demokrasinin tamamen dışında olan temsili demokrasilerdir. Demokrasi Abraham Lincoln’ün klasik tanımı ile “Halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” olduğuna göre, bu tanımdaki asgari şartları sağlayabilmek için halkın kendisini yönetecek iradeyi kendisinin seçmesi gerekmektedir. Böylece seçimler ve oy hakkı müessesesi, demokrasinin şart unsuru olmaktadır. Siyasal partilerin demokrasi ile dirsek teması ise bu noktada başlar.

Seçimler ve oy hakkı parlamentoların önemli ölçüde farklı bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Siyasal meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının genişlediğini gördükçe, bu meclisin üyeleri, ortak hareket edebilmek için gruplaşma eğilimi göstermişlerdir. Oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldıkça da adayların tanıtılmasını sağlamak ve oy toplamak adına girişimlerde bulunmak gerekmiş, bunun sonucu olarak komiteler vasıtasıyla seçmenlerin örgütlenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak partilerin doğuşunda ilk aşama parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin ortaya çıkması olmaktadır¹¹. Duverger’ nin genel olarak tasvir ettiği bu silsile parlamento çevresi içinde doğan partileri betimler.

Belirtilen bu çerçevede partilerin doğuşu genel olarak basit bir mekanizmaya sahiptir. Başlangıçta, yukarıda bahsedildiği gibi, hükümdar karşısında bağımsızlıkları ve fonksiyonları genişleyen meclis üyeleri, uyum içerisinde hareket edebilmek için gruplaşma gereksinimi duymuşlardır ve bu gereksinim neticesinde modern partilerin atası diyebileceğimiz “hizipler” oluşmaya başlamıştır¹². Esasen hizip ile parlamento grubu aynı şey değildir. Şöyle ki; hizipler parlamento gruplarından örgütlülük

¹⁰ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 370.

¹¹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 2.

¹² ÖZBUDUN, Ergun, *Siyasal Partiler*, 3. Baskı, Ankara, AÜHF Yayınları, 1979, s. 20.

bağlamında farklılık gösterir¹³. Bu yönüyle hizipler daha basit oluşumlar olduklarından, tarihin her devrindeki –demokratik olsun veya olmasın- her çeşit Meclis’te bu tür yapılara rastlanabilmektedir. Burada belirtmek gerekir ki “hizip” ifadesi, oluşmaya başladıkları devirde kendilerine iyi bir gözle bakılmayan grupları nitelendiren, kötü ve hiç de hoş olmayan bir anlama sahiptir; nitekim o dönemde insanlar zorba krallara karşı birleştikleri için bu birleşme devletin birliği için bir tehlike sayılmış, parti oluşumları da ihanet yuvası olarak damgalanmıştır¹⁴. Bununla birlikte hizipler zamanla evrimleşerek parlamento gruplarını oluşturmuşlardır¹⁵.

Sınırlı oy hakkı döneminin aristokrat grupları, oy hakkı daha geniş çevrelere tanındıkça, kendi dar çevrelerinde kalmayarak geniş kitlelere kendilerini kabul ettirmek, seçim kampanyası yürütebilmek adına parlamento dışına çıkmak zorunda kalmışlar, böylece süreklilik arz eden örgütlenmelere gitmeye başlamışlardır. Bunlara seçim komiteleri denilmektedir. Seçim komiteleri ile parti grupları arasındaki ilişkilerin giderek sıkı ve açıkça belirlenmiş kurallar yoluyla kurulması sonucunda bahsedilen basit mekanizma tamamlanmış olmaktadır¹⁶.

Parti gruplarının oluşumunda esas etkinin doktrinde birleşme olduğu varsayılabilir. Fakat yakından incelendiğinde, tarihsel süreçte kişilerin daha çok coğrafi yakınlık ve kendi mesleğini savunma arzusunun başat rol oynadığı görülmektedir. Fikir birliği elbette etkisiz değildir; ancak bu unsurlardan daha sonra gelir. Böylece bazı ülkelerde parlamento grupları yöresel grup şeklinde teşekkül etmiş ve bunlar zamanla ideolojik gruplara dönüşmüşlerdir. 1789 Fransız Kurucu Meclisinde partilerin doğuşu, buna örnek olarak gösterilebilir¹⁷.

Ostrogorski de Amerikan partilerinin doğuşunda önemli rol oynayan Boston kulüplerinin, genellikle mesleki bağlarla (Tüccarlar Kulübü, Mekanik Kulübü) veya dostluk bağlarıyla bağlanan gruplar olduğunu ve bu grupların barlarda veya özel evlerde düzenli olarak toplantı yaptıklarını söylemektedir¹⁸. Bu gruplar, Amerikan devriminde büyük rol oynamışlardır. Üyelerinin girişimleri, vatansever parti

¹³ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 2.

¹⁴ LİPSON, Leslie, (1978), *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Ankara, AÜHF Yayınları, 2. Baskı, 1978, s. 317.

¹⁵ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 2.

¹⁶ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 20.

¹⁷ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 2.

¹⁸ OSTROGORSKI, Moisey Y., *Democracy And The Organization Of Political Parties*, Vol. 2, Çev. Frederick Clarke, London, 1902, s.3.

örgütlenmesi ile “ilgili komiteleri”nin¹⁹ yaratılması sayesinde olmuştur. Birliğin kurulması ve kolonilerin ortadan kalkması ile bu komitelerin görevi de son bulmuştur. Ancak Amerikan Devrimi’nden sonra, Fransız Devrimi’nin Amerika’da yayılması ile Fransız Jakobenlerinin bir taklidi olan “demokratik topluluklar” şeklinde siyasal örgütlenmeler üretilmiştir²⁰.

Duverger’ye göre yöresel seçim komitelerinin ortaya çıkışı oy hakkının genişlemesi ile doğrudan ilişkilidir, fakat tek başına bir sebep sayılamaz. Oy hakkının sınırlı çevrelerden geniş insan topluluklarına zamanla yayılması, gerçekten de parlamento içinde varlık gösteren grupların oy hakkı kazanan çevrelerden oy toplayabilmek ve bu geniş seçmen kitlesine ulaşabilmek için her seçim bölgesinde bir komite yaratarak seçim kampanyası yürütmesini zorunlu kılmaktaydı. Bununla birlikte, eşitlikçilik ve iktidarda söz sahibi olan sosyal elitleri bertaraf etme isteği, bahsi geçen diğer etken kadar önemli olmuştur. Gerçekten de, kendi sınırlı çevresinde zaten tanınan ve seçim yarışında avantaj sahibi olan elitlerin karşısına çıkacak yeni adayların tanıtılması için bu tür komiteler oldukça önemli bir işlev görmüşlerdir²¹.

Parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin oluşmasından sonra bu iki unsur arasında bağın kurulması partinin oluşması için yeterli olmaktadır. Bu bağın kişisellikten uzak, kurumsal nitelikli, kuralları belirlenmiş bir bağ olması ve süreklilik arz etmesi gerekir²².

Özetle, parlamento çevresinde doğan partiler, ilk olarak parlamento gruplarının oluşması daha sonra seçim komitelerinin örgütlenmesi ve daha sonra da bu ikisi arasında sürekli bağlantıların oluşturulması, yani kurumsallaşması ile kurulmaktadır. Belirtilmelidir ki bu şema, 19. yüzyıl Batı ülkelerinde siyasal partilerin doğuşunu açıklamakta doğru bir yaklaşım olmakla beraber dünyanın geri kalan siyasal rejimlerinde ortaya çıkan partiler için yetersiz kalmaktadır²³. Gerçekten de Amerikan partileri ve İngiltere’de Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti bu şemayı yansıtan, ilkin parlamento içerisinde doğup, daha sonra ülke geneline yayılan partilerdir. Ancak genel itibari ile 20. yüzyıl partileri için parlamento içinde doğma istisnai bir nitelik taşır.

¹⁹ Yazar “corresponding committees” ifadesini kullanmıştır. OSTROGORSKI, *Democracy And The Organization Of Political Parties* s. 5. Ayrıca bkz.; OSTROGORSKI, *Democracy And The Party System In The United States: A Study In Extra-Constitutional Government*, New York, 1910, s. 4.

²⁰ OSTROGORSKI, *Democracy And The Organization Of Political Parties*, s. 6.

²¹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s.5.

²² DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s 7.

²³ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s 20.

Duverger, tasvir ettiği bu genel Şemayı, demokratik evrimin genel oyun yaygınlaşması (bunun sadece hukuki planda değil pratik olarak da gerŐekleŐmesi gerekir) aŐamasını henüz yaşayan ũlkelere özgülemektedir. Çünkü genel oyun yerleŐtiđi ve partileşmenin ileri aşamalarında bulunan bir ũlkede, yerel seÇim komiteleri bu büyük kurumsal yapılarla yarışmakta zorlanacaklardır. Böylece, parlamento çevresinde doğan partilerin oluşturduğu sistemde artık partiler parlamento dışında oluŐacaklardır²⁴.

B. Parlamento Dışında Doğma

Parlamento içinde doğan partilerden farklı olarak parlamento dışında doğan partiler için daha çok, parlamentoda temsil edilme imkânına sahip olamamıŐ sosyal g c ler ve sınıflar söz konusudur. Fikir kulüpleri, dinsel temalı kuruluşlar, tarım kooperatifleri, işçi sendikaları gibi parlamentoda temsili olmayıp dıŐarıda örgütlenmiŐ yapılar, parlamento dışında doğan partilerin çekirdeğini oluŐturmuŐlardır²⁵.

Bu gruplar arasında işçi sendikaları ũzerinde özellikle durmak gerekir. Gerçekten, endüstrileŐme ile sosyal hayatta meydana gelen gelişmeler sınıfsal mücadeleleri de beraberinde getirmiştir. Bu noktada işçi hareketleri önemli bir yer teşkil eder. SendikalaŐma bu grupların, siyasi alandaki mücadelesinde önemli bir aŐamayı oluŐturur²⁶. Birçok sosyalist parti bizzat sendikalar tarafından oluşturulmuştur, hatta bunlar bir süre sendikaların “siyasi kolu” Şeklinde varlıklarını devam ettirmiŐlerdir. Sendika tarafından kurulan siyasi parti için tipik  rnek İngiliz İŞçi Partisi olup bu parti 1899 yılında Sendikalar Kongresinde alınan bir karar sonrasında kurulmuŐtur²⁷.

İŞçi örgütlerinin siyaset sahnesine çıkmasında Şüphesiz oy hakkının büyük etkisi vardır. Başlangıçta, iŐçilerin oy kullanmak değil, birlik kurma hakları dahi bulunmamaktadır. Bu hak ancak 1825’ten itibaren, “grev yapmamak kaydı ile” verilmiş ve “trade-union” denilen sendikalar kurulmaya başlamıştır. Meslek birliği Şeklinde kurulan sendikaların siyasi hayata müdahil olması süreci “Chartism” denilen hareketle başlamıştır. 1838 yılında işçi liderlerinin giriŐimiyle ve radikal bir grup

²⁴ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 14-15.

²⁵ KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, 162.

²⁶ Mümtaz Soysal’a göre: “İngiliz İŞçi Partisinin kuruluşu İngiltere tarihinde ‘İŞçi Hareketi’ (Labour Movement) veya ‘İŞçi Sınıfı Hareketi’ (Working-Class Movement) denilen geliŐmenin ancak bir safhasını teşkil eder.”, SOYSAL, Mümtaz, “İngiliz İŞçi Partisi”, *Ankara ũniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1957, C. 12, S. 1, s. 74.

²⁷ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 8.

milletvekilinin yardımı ile “People’s Charter” denilen, özellikle oy hakkı ve seçimlere yönelik taleplerin²⁸ olduğu bir beyanname hazırlanmış, bu beyanname ile krala karşı feodal beylere haklar tanıyan “Magna Charta”, tüccar burjuvalara haklar tanıyan “Bill of Rights”, sanayi burjuvalarına haklar tanıyan “Reform Bill” gibi işçi sınıfına da haklar tanınması istenmiştir. Ancak beyanname parlamento tarafından reddedilmiştir. Parlamento içinde istediklerine erişemeyeceklerini anlayan işçiler, -nitekim parlamento ekseriyetle Lordlar ve kapitalistlerden teşekkül etmekteydi-, mücadelelerini parlamento dışında yürütme arayışı içerisine girdiler. Bu süreçte liberalleri destekleyerek parlamentoya işçi milletvekilleri sokmayı başarmışlardır. Ancak bu yeterli olmamış, sendikalar harekete geçebilmek için birleşmeye başlamışlardır. Bu sürecin nihayetinde 1899 Sendikalar Kongresinde parlamentoya daha fazla işçi sokabilme amacı için çalışacak bir komite kurulmasına karar verilmiş, hemen ertesi sene “İşçi Temsil Komitesi” kurulmuştur. Komite, 1906 yılından itibaren de bugünkü adı olan İşçi Partisi adı ile siyasal hayatta yer almaktadır²⁹.

İngiliz İşçi Partisi, parlamento dışında sendikaların doğurduğu parti tipine oldukça önemli bir örnek teşkil ettiğinden bahis konusu edilmiş olup, sendikalar yoluyla parti kurulmasının Batı’da çok sayıda örneğinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısı, bu sonuca ortam hazırlayan gelişmelerle doludur.

Sendikalardan başka parlamento dışı örgütlenmelere bir diğer örnek tarım kooperatifleri ve köylülere ait meslek kuruluşlarıdır. Gerçekten bu örgütlenmeler, işçi partileri kadar gelişmiş olmamakla birlikte, bazı ülkelerde büyük bir faaliyet göstermişlerdir. Bunların bazıları, Fransa’da olduğu gibi, parlamento içinde doğmuş olmakla beraber, genel olarak İngiliz İşçi Partisi gibi kurulmuşlardır. Yani, parlamento dışındaki bu gruplar zamanla birleşerek ya bir seçim örgütü kurmaya karar vermişler; veya doğrudan bir siyasal partiye dönüşmüşlerdir³⁰. Köylü veya çiftçi partilerinin bu şema ile kuruldukları ülkelere Orta Avrupa ve özellikle İskandinav ülkeleri örnek gösterilebilir.

²⁸ Beynamede 6 madde bulunmaktadır: Bunlar; 1. yirmibir yaşını geçen bütün erkeklere oy hakkı verilmesi, 2. Seçim çevrelerinin birbirine eşit olarak yeniden düzenlenmesi, 3. Gizli seçim usulünün kabul edilmesi, 4. Parlamento seçimlerinin her yıl yapılması, 5. Parlamento üyeliği için mülkiyet şartının kaldırılması, 6. Parlamento üyelerine maaş verilmesi. Bkz.: SOYSAL, “İngiliz İşçi Partisi”, s. 75.

²⁹ SOYSAL, İngiliz İşçi Partisi, s. 75-78.

³⁰ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 9.

Kilise ve dini temalı grupların da parlamento dışında örgütlenerek siyasal parti kurdukları örneklerin sayısı az değildir. Kilisenin ve dini yapıların Avrupa siyasal tarihinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu etki, demokratikleşme sürecinde de devam etmiştir.

Böylece özellikle Batı Avrupa’da dinsel kökenli grupların oluşturduğu çok sayıda parti ortaya çıkmıştır. Bunlardan başka parlamento dışında örgütlenmelere dernekler, fikir kulüpleri, sanayi ve ticaret grupları da örnek verilebilir. Fakat ne şekilde kurulmuş olurlarsa olsunlar, parlamento dışında kurulmuş partiler parlamento içinde doğan partilerden hem kuruluş şeması, hem disiplin bakımından farklıdır. Parlamento içinde doğan partiler tabandan merkeze, parlamento dışında doğanlar ise merkezden tabana giden bir yol izlerler. Böylece, parlamento içinde doğanlar, ilk olarak kurulan seçim komiteleri ile partide yarattığı merkezi, mümkün merteye kendi lehlerine sınırlandırılır. Oysa parlamento dışında kurulan partilerde ilk olarak merkezi teşkilat yaratılır ve parti faaliyete girmeden önce merkezi bir örgütlenme zaten kurulmuştur. Dolayısıyla bu ikinci partiler daha tutarlı ve disiplinli, ayrıca merkeziyetçi tipte olmaktadır³¹.

Siyasal partilerin parlamento içinde doğup doğmamaları esasına göre şekillenen ve parlamentonun varlığını esas alan Duverger’in öne sürdüğü bu tasnif, Batı Avrupa ve Amerika’daki demokratikleşme evresinin ilk aşamalarında ortaya çıkan partilerin doğuşunu açıklamakta önemlidir; fakat günümüz modern dünyasında partilerin doğuşunu açıklamakta oldukça yetersiz kalmaktadır. Günümüz demokrasilerinde de parlamento dışında doğma yaygın olmakla beraber, burada eleştiri konusu, parlamento içinde doğmanın artık oldukça istisnai bir nitelik taşımasından dolayı Duverger’in tasnifinin anlamını kaybetmesidir³². Keza çağdaş demokrasilerde artık partiler birden fazla partinin birleşmesi veya bölünmesi yoluyla da oluşturulabilmektedir. Yine günümüzde supranasyonal birliklerde³³ temsil kuvveti bulan siyasal partileri açıklamak için de Duverger’in teorisine başvurmak doğru

³¹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 12-13.

³² Bkz.; ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 20-21.

³³ Avrupa Birliği supranasyonal yani ulusüstü bir örgütlenmedir. Birliğin doğrudan halk tarafından seçilen bir parlamentosu bulunmaktadır. Bu parlamentoda üyeler ülkelerine göre değil, siyasal görüşlerine göre grup oluştururlar ve ülkelerini değil, kendilerini seçen Avrupa vatandaşlarının görüşlerini temsil ederler. Avrupa Parlamentosu’nda bugün için sekiz siyasal parti grubu ve bağımsızlar yer almaktadır. Kaynak: www.ab.gov.tr, Avrupa Parlamentosu başlığı.

olmayabilir. Bununla birlikte Batı'da partileşmenin görüldüğü ilk dönemleri açıklaması bağlamında oldukça değerli olduğu kabul edilmelidir.

C. Genel ve Eşit Oy İlkesinin Siyasal Partilerin Gelişimine Etkisi

Siyasal partilerin modern anlamını kazanmasını sağlayan gelişmelerden en önemlisi şüphesiz oy hakkının genişlemesidir. Parlamento içinde veya dışında oluşan hiziplerin, kitleleri örgütlemek veya seçim bölgelerinde etkin faaliyet yürütme gereksinimi duymalarındaki itici güç daha fazla seçmene ulaşma kaygısıdır. Tarihsel süreçte oy hakkı konusundaki mücadele oldukça uzun bir döneme yayılmış ve bu kazanım tedrici olarak sağlanabilmiştir.

Siyasal partilerin ilk olarak ortaya çıktığı ülkeler örneklendirilirse, zaten anayasal düzene geçmiş olan bu ülkelerin ancak genel ve eşit oy hakkının yerleşmesi ile demokratikleşebildiklerini görüyoruz. Nitekim demokrasi, tek başına iktidarın sınırlandırılması ile mümkün olmamakta, iktidarın el değiştirmesinin halkın seçimine göre şekillenmesi koşulunu zorunlu kılmaktadır. Bu da halkın katılımının genel ve eşit oy ile maksimize edildiği, böylece temsilin meşruiyet kazandığı seçimler ile mümkün olabilir³⁴.

Daha önce de değinildiği gibi, modern anlamına kavuşmadan önce hizip şeklinde partisel oluşumlar Batı ülkelerinde görülmekteydi. Bu ülkelerin her birinde partiler, farklı tarihsel gelişim çizgisinde hiziplerden evrilmişlerdir. Bu bağlamda İngiltere örneği önemle ele alınmalıdır. Nitekim İngiltere'de, siyasal partiler oluşmadan çok önce kralın anayasal dayanaklarla sınırlandırıldığı parlamentarizme geçilmişti. Ancak parlamento, servet ve toplum içindeki ayrıcalıkları temsil eder şekilde kurulmuştu. Toprak sahipliği en önemli ekonomik gücü ve en büyük toprak sahipleri soylular arasında bulunuyordu. Bu durumda kralın yetkilerinin sınırlandırılıp parlamentonun yetkilerinin artırılmasının halkın soylular eliyle soylular için yönetilmesinden başka bir anlamı olmamaktaydı³⁵. Böyle bir durumda toprak sahibi aristokratlar zaten sınırlı sayıda olan seçmenleri kolayca etkileyebiliyorlardı. Ayrıca topraklarının tümü veya bir kısmı bir kişi veya aileye ait olan seçim çevreleri açıkça alınıp satılabiliyordu. Böyle bir siyasal temsil mekanizması içinde seçim kampanyası yürütecek parti örgütlerinin kurulmasına gerek duyulmamaktaydı. Parlamento

³⁴ Belirtmek gerekir ki; iktidarın meşruluğu, ilk aşama olarak seçimlerin meşruluğunu gerektirir.

³⁵ LIPSON, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s. 289.

içerisinde varlık gösteren bugünkü Muhafazakâr Parti ve Liberal Parti'nin ataları olan Tori'ler ve Whig'lerin küçük grupları oldukça ilkel³⁶. Parlamento üyelerinin oyları satın alınabiliyor, bu şekilde sağlam çoğunluklar oluşturulabiliyordu³⁷. Hatta “whip”³⁸ denilen müessese belirmiş, hükümetin imkânlarından yararlandırılan parlamento üyelerinin oy ve konuşmaları yakından takip edilmiştir³⁹.

İngiliz siyasal hayatı açısından çok önemli bir kırılma noktası olarak 1832 yılında Reform Kanunu kabul edilmiştir. Aslında bu kanun genel oy ilkesine ilişkin muazzam bir değişikliği içermiyor, bu konuda yalnızca oy hakkının orta sınıfa çok varlıklı bazı kesimleri kapsayacak şekilde genişletilmesini öngörüyordu⁴⁰. 1833'de seçmen topluluğu yüzde 75 çoğalmıştı; ancak bu oran genel nüfusun yalnızca yüzde 4,5'ini oluşturmaktaydı⁴¹. Bununla birlikte bu kanunun partilerin oluşumuna önemli katkısı yadsınmaz. İlk olarak seçmen sayısının artması, seçmen sayısı yüksek olan ve nüfuzlu kişilerin de etkilemekte yetersiz kalacağı şehrsel seçim çevrelerinde seçim kampanyaları yürütmeyi zorunlu kılıyordu. Keza bu kanunla gelen seçim kütüklerine kaydolma usulü, seçim komitelerinin kurulmasını gerektirmişti. Nitekim, kanun seçmen kütüğünü zorunlu tuttuğu halde, bu kütüklere kaydolmayı seçmenlerin isteğine bırakmaktaydı. Bu ihtiyaca cevaben “kayıt dernekleri” denilen yöresel komiteler kurulmuş, partilerin kurulması için önemli bir aşamaya böylece gelinmişti⁴². Liberallerin başlattığı bu akımı, Muhafazakârlar da takip etmişlerdir⁴³. İngiltere’de oy hakkının genişlemesine ilişkin ikinci önemli adım 1867 tarihli kanundur. Bu kanunda, oy vermek için ödenmesi gereken vergi ile ilgili bir reform yapılmıştır. Bu reformla seçmen sayısı bir milyon kadar artmıştır⁴⁴. Yapılan reformla şehirdeki işçi sınıfına oy hakkı ilk kez olarak tanınmış, bundan sonraki 20 yıl içerisinde kırsal ve köydeki işçiler de oy hakkına sahip olmuşlardır⁴⁵.

³⁶ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 31.

³⁷ Ostrogorski'ye ait bu iddiaya ilişkin olarak Duverger, İngiliz bilim adamları arasında bu görüşün yaygın olmadığını belirtmektedir, bkz; DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s.4.

³⁸ Kırbaç anlamına gelen whip kelimesi bu dönemde parti disiplini sağlamak üzere görevli olan kimseler için kullanılan ifadedir. Bkz. TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 102.

³⁹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 4.

⁴⁰ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 32.

⁴¹ LIPSON, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s. 150.

⁴² ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, 34.

⁴³ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 7.

⁴⁴ ÇAM, Esat, *Devlet Sistemleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2990, 1982, s. 27.

⁴⁵ LIPSON, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s. 154.

Oy hakkının bu denli genişlemesi görüldüğü üzere seçmen sayısını önemli ölçüde artırmış, gerçek anlamda bir seçmen kitlesinin oluşması ise siyasal partilerin oluşmasına önemli bir adım oluşturmuştur. Gerçekten, parlamentoya girmek için artık seçmenlerin onayı gerekmektedir ve bu denli geniş bir kütleyi ikna etmek için de örgütlü bir mücadele gerekmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, bu mücadele ilk olarak parlamentonun kadim sakinlerine karşı elini güçlendirmek isteyen sosyalist hareketler tarafından başlatılmış, muhafazakârlar da zamanla bu akıma ayak uydurmak zorunda kalmışlardır.

Özbudun'a göre siyasal partilerin doğuşuna daha geniş bir açıdan, siyasal katılmanın genişlemesi açısından bakılması gerekir⁴⁶: “Devlet yönetiminde söz sahibi olmaya çalışan orta ve alt sınıfların artan siyasal katılma istekleri, giderek oy hakkının genişletilmesi sonucunu doğurmuş; seçmen kitlesinin genişlemesi ise seçim kampanyalarını yürütecek parlamento dışı parti örgütlerinin kurulmasını zorunlu kılmıştır. Gerek sosyal modernleşme süreci, gerek meşruluk ve bütünleşme krizleri de siyasal katılmanın artmasına yol açmak suretiyle, siyasal partilerin doğuşunda etkili olabilmektedir.”⁴⁷

Özetle genel ve eşit oyun yaygınlaşması, kıta ülkelerinde uzun bir mücadele dönemini gerektirmiş olsa da, bu kazanım hem siyasal partilerin oluşmasında etkili olmuş, hem de monarkın sınırlandırılması amacı ile doğmuş olan parlamentoların demokratikleşmesini sağlamıştır. Nitekim her ne kadar oy hakkından önce de demokrasinin gelişiminde oldukça önemli bir yere sahip olsa da, parlamentolar oy hakkı ile temsil işlevini de görmeye başlayarak asıl anlamını kazanmışlardır. Bugün siyasal partilerin olmadığı demokrasinin düşünülmemesinin sebebi işte bu temsil işlevini yerine getiren araç olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla oy hakkı, bu mekanizmayı harekete geçiren anahtar olarak tanımlanabilir.

D. 20. Yüzyılda Siyasal Partiler

1. II. Dünya Savaşı'na Kadar Siyasal Partiler

⁴⁶ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 21.

⁴⁷ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 35.

a. II. Dünya Savaşı'na Kadar Genel Görünüm

2. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği tarihe kadar siyasal partilere ilişkin olarak iki önemli gelişme öne çıkmaktadır. Birincisi, 19. yüzyılda insanlık tarihinin en önemli gelişmelerinden birisi olarak kabul edilen Endüstri Devrimi sonucu ortaya çıkan işçi hareketlerinin, işçi partilerine ve sosyalist tandanslı siyasal partilere vücut vermesidir. Endüstri Devrimi, Batı Avrupa devletlerinin toplumsal yapılarını kökünden değiştirmiş, büyük teşebbüs yoluyla zenginleşerek hakim sınıfa katılan bir kitleyi oluşturduğu gibi, büyük bir işçi sınıfını da meydana getirmiştir⁴⁸. İşçi sınıfı, sendikal özgürlüklerin yaygınlaşması ile örgütlenmeye başlamışlar, genel oyun yaygınlaşması ile de partileşme eğilimi göstermişlerdir. Bu eğilime, 1875'te kurulan Alman Sosyal Demokrat Parti, 1898'de kurulan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, 1900'de kurulan İngiliz İşçi Partisi, 1902'de kurulan Fransız Sosyalist Partisi örnek verilebilir.

Sosyalist partilerin siyasal partilerin gelişimi açısından önemi ilk olarak, kitle partilerini ortaya çıkarmasıdır. Gerçekten de, oy hakkının yaygınlaşması liberal ve muhafazakâr partileri kitlesel bir katılım sağlamaya zorlasa da kitle partilerinin ilk örnekleri, örgütlerini özellikle işçi sınıfına destek amacı ile kurmuş olan sosyalist partilerdir⁴⁹. Bu partiler, bankerlerin, sanayicilerin ve toprak sahiplerinin finansal olarak desteklediği muhafazakâr ve liberal partilerin aksine, seçim kampanyalarını yürütmek için demokratik bir finansman kaynağına ihtiyaç duymaktalardı. Bu da parti örgütüne her biri mütevazı katkı sağlayacak çok sayıda üyeyi gerektirmekteydi⁵⁰. Siyasal alana genel oyun yaygınlaşması ile katılan seçmen kitlelerinin örgütlenmesi ihtiyacı böylece kitle partilerinin oluşmasına yol açmıştır. Oldukça önemli rakamlara ulaşan üye sayıları, bu partileri gerçek anlamda üyesi bulunmayan kadro partilerinden ayırarak “kitle partisi” haline getiriyordu. Gerçekten de 1. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa Sosyalist partilerini, daha önceki kadro partilerinden derin farklarla ayıran büyük kitleler teşkil ediyorlardı. Bir milyondan fazla üyeye ve iki milyon marklık yıllık bütçeye sahip Alman Sosyal Demokrat partisi, o dönem için birçok ülkeden daha güçlü gerçek bir devlet meydana getiriyordu⁵¹. Burada genel olarak bahsedilen sosyalist partiler, önemli ölçüde Avrupa kıtasında etkisini göstermiş olup, ilk siyasal

⁴⁸ SOYSAL, İngiliz İşçi Partisi, s. 75.

⁴⁹ HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, Ankara, Adres Yayınları, 14. Baskı, 2014, s. 322.

⁵⁰ TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 100 Soruda Dizisi 47, 1976, s. 50.

⁵¹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 82.

partilerin ortaya çıktığı Amerika Birleşik Devletleri'nde varlık gösterememiştir. Bunun nedeni Duverger'ye göre: "Amerikan işçisinin sınıf bilincinden yoksun oluşu ve Lenin'in deyimiyle küçük burjuva karakteri ile ilgili görünmektedir"⁵².

20. yüzyılın siyasal partiler açısından getirdiği ikinci yenilik tek partili siyasal sistemlerin ortaya çıkışıdır. Parti sistemlerinin gelişim çizgisinde tek partiler en son olarak ortaya çıkmıştır⁵³. Gerçekten de 19. yüzyılda iki partili ve çok partili siyasal rejimler görülmekteyken, tek partili siyasal rejimler 20. yüzyılda ortaya çıkmaktadır.

Esasen diktatörlük, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Ancak Almanya ve İtalya'da, Sovyet Rusya ve halk demokrasilerinde görülmüş olan partiye dayanan diktatörlük, yeni bir siyasal sistem teşkil eder. Bu tıpkı 19. yüzyıl demokrasileri ile 20. yüzyıl demokrasileri arasında partilerin oluşup kurumsallaşması ile oluşan farklılaşmaya benzemektedir. Dolayısıyla 20. yüzyılın büyük siyasal yeniliği aslında partilerin kurulmasıdır⁵⁴.

Partilerin ortaya çıkışı ile birlikte dikta rejimleri de partilerin egemen olduğu modern siyasal hayatta tek parti görüntüsü ile ortaya çıkmaktadır⁵⁵. Böylece siyasal yaşamda tek partili rejimler 20. yüzyılın bir yeniliği olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde faşist, komünist ve nasyonal sosyalist tek partilerin, genel oyun yaygınlaşması, temsil müessesesinin ve parlamentoların gelişmesi ve siyasal partilerin oluşması gibi önemli adımlarla ivme kazanmış olan demokrasinin gelişim çizgisinde bir geriye dönüşü temsil etmeleri sebebiyle önemlidir.

b. Otoriter ve Totaliter Tek Partiler ve Demokrasi Krizi

⁵² DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 38.

⁵³ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 107.

⁵⁴ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 271.

⁵⁵ Burada belirtmek gerekir ki; bütün tek partili rejimleri antidemokratik ilan etmek doğru olmayacaktır. Nitekim Türkiye'de bir dönem var olan tek partili siyasal rejim çok partili demokrasiye geçiş için bir ara dönem niteliği taşımaktadır. Ayrıca tek parti dönemi meclis hükümeti sistemi ile dengelenmiş olduğundan iktidarın kişiselleştirilmesi tehlikesi böylece bertaraf edilmiştir. Bununla birlikte bu tür örneklerin istisnai durumlar teşkil ettiği ve tek partili sistemlerin çok partili demokrasilere evrilmediği sürece diktatörlüğe dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu da belirtmek gerekir. Bu konuda Duverger'nin görüşü şu şekildedir: "Bir partinin totaliter karakteri, onu, elinden geliyorsa plüralizmi ortadan kaldırmaya sevk eder; ancak tek olma eğilimi, totaliter karakterin bir sebebi olmaktan çok bir sonucudur. Bir parti, totaliter yapıda olduğu için tek olma eğilimi gösterir; yoksa tek olmak istediği için totaliter bir yapı almaz. Evrimin hiç değilse başlangıçtaki yönü böyle gibi görünmektedir.", DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 272.

19. yüzyılı basitçe; demokrasinin siyasal kurumlarını yaratarak yükselişe geçtiği bir zaman dilimi olarak tanımlayabiliriz⁵⁶. Her ne kadar demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan iktidarın sınırlandırılması düşüncesi özellikle Batı Avrupa devletlerinde çok uzun zamandır gelişim halinde ise de, bu gelişimin kuvvetler ayrılığının kurumsal düzeyde sağlanması, yönetenlerin seçimler yoluyla belirlenmesi, seçimlerin toplumun büyük çoğunluğunun katılımıyla sağlanması amacına yönelik olarak genel ve eşit oyun yaygınlaşması, temsil müessesesinin gelişerek toplumun karar alma mekanizmalarında yer alması gibi önemli ilerlemeler 19. yüzyılda kaydedilmiştir.

Ancak 20. Yüzyıl, iki dünya savaşına sebep olacak siyasal krizlerin yaşandığı buhran dönemlerinin bulunduğu bir çağdır. Dünya bunalımı, iki dünya savaşı ve ihtilalci kışkırtmalar da gösteriyor ki bu yüzyıl bir bunalım yüzyılıdır⁵⁷. İlk önce Birinci Dünya Savaşı ve peşi sıra gelen ekonomik buhranlar, sosyal bölünmeleri ve zamanla aşırı politikaları olan partilerin yükselişe geçmesini kolaylaştırmıştır. Böylece, Mussolini'nin "Roma'ya yürüyüşü" ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonuçlanana kadar geçen yirmi yıllık süre içerisinde liberal siyasal kurumlar, hızlanan ve giderek felaketli bir biçimde gerileme göstermiştir⁵⁸. Bu dönemde faşist İtalyan tek parti devletinin yanı sıra Alman Nazi faşizmi anayasayı lağvederek tek partili rejimi oluşturmuş, yine Rus Komünist partisi de diğerlerinden ideolojik olarak oldukça farklı bir çizgide bulunmasına rağmen tek partili bir rejime vücut vermiştir.

Şüphesiz gerçek anlamda bir demokrasiden bahsedebilmek için çoğulculuğa dayanan bir toplum ve buna göre şekillenmiş bir iktidar mekanizması gerekmektedir. Çoğulculuk iktidar mücadelesinde yarışma serbestisini, bu da siyasal partilerin serbestçe kurulduğu yarışmacı bir sistemi gerektirir⁵⁹. Demokrasi için belirlenen bu kriterler karşısında tek partili rejimlerin demokratik yapılara yol açmayacağı, dolayısıyla antidemokratik karaktere sahip oldukları söylenebilir. Bu bağlamda tek parti sistemlerinin demokratik kriterler bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmamızın bu kısmında parti sistemlerinin tasnifi konusuna girilmeyecek olup

⁵⁶ "19. yüzyıl siyaset ve devlet kuramına ilişkin düşünceler tarihi basit bir sloganla özetlenebilir: demokrasinin zafer alayı.", SCHMITT, Carl, *Parlamentar Demokrasinin Krizi*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2014, s. 37.

⁵⁷ LIPSON, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, s. 493.

⁵⁸ HOBBSAWM, Eric, *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, s. 134.

⁵⁹ GÜLSOY, Mehmet Tevfik, *Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000, s. 95.

konunun kapsamı itibari ile tek parti sistemlerinin sınıflandırılması noktasından hareket edilecektir.

Münci Kapani, tek parti sistemlerini gerçek tek parti sistemi ve karmaşık tek parti sistemleri olarak iki grupta incelemektedir. Gerçek tek parti sisteminde hukuken ve fiilen tek bir parti vardır ve bu parti dışında parti kurulması ve faaliyet göstermesi kesinlikle yasaklanmıştır. Bu kapsamda iki parti tipi ortaya çıkmaktadır: a) Totaliter Tek Parti, b) Otoriter-Pragmatik Tek Parti. Karmaşık tek parti sistemlerinde ise görünüşte çok partili bir düzen var olmakla beraber partilerden birinin diğerleri üzerindeki üstünlüğü nedeniyle aslında tek partili ya da ona benzer bir sistem söz konusudur. Bu çeşit sistemler ise a) Üstün (Hâkim) Parti ve b) Hegemonyacı Parti sistemleri olarak şekillenmektedir⁶⁰. Bu ayırım ışığında üç parti tipinin anti demokratik yapıda olduğunu söylemek mümkündür; totaliter tek parti, otoriter-pragmatik tek parti ve hegemonyacı tek parti⁶¹. Nitekim hâkim parti sisteminde birden çok parti meşru olarak var olup az çok eşit şartlarda yarışır⁶². Bu sistemin tek parti sistemi adı altında incelenmesine sebep olan ise bu sistemde bir partinin süreklilik arz eden bir biçimde seçimlerden galip parti olarak çıkması ve bu şekilde parlamentoda “üstün” konuma gelmesidir. Bununla birlikte yarışmacı bir sistemi ihtiva ettiğinden demokratik bir nitelik arz eder.

Sartori'ye göre totaliter tek parti, total olarak nüfuz etme ve politizasyon girişimi ile karakterize edilir. Totaliter rejim “yeni bir insan” şekillendirme amacına yönelik olup olmadığına bakılmaksızın, yalnızca alt sistemi değil, aynı zamanda her tür alt grup özerkliğini yok etme eğilimindedir. Dolayısıyla totalitarizm, esas olarak gizliliğin istilasını temsil eder. Eğer göz yumulmasından ötürü özel yaşam varlığını devam ettirebilirse, devlet kontrolü ve özel yaşam alanları arasında çizgi çekilemez. Böyle bir totaliter rejim Batı dışı toplumlardaki gibi bireysel ve özel alanın değersiz olduğunu daha kolay bir şekilde dayatır. Bununla birlikte bir toplum yalnızca siyaset ile biçimlendiriliyorsa, totaliter rejim olarak tanımlanması doğru olur. Yani kavram, yalnızca komünal tipteki toplumlara ve genel olarak kalıplaşmış bir topluma uygulanırsa suiistimal edilmiş olur⁶³.

⁶⁰ KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 178-179.

⁶¹ GÜLSOY, *Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi*, s. 97.

⁶² KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 179.

⁶³ SARTORI, Giovanni, *Parties and Party Systems*, Cambridge University Press, 1984, s. 225.

Juan Linz'e göre de bir sistemi totaliter olarak nitelendirebilmemiz için zorunlu boyutlar şunlardır:

“Bir ideoloji; kitlesel bir tek parti ile diğer mobilize edici örgütler; iktidarın geniş bir seçici çevreye hesap verme durumunda olmayan ve iktidardan kurumlaşmış barışçı yöntemlerle uzaklaştırılmayan bir kişide ve yardımcılarında veya küçük bir grupta toplanmış olması. Bu unsurlardan her biri, demokratik olmayan sistemlerin diğer tiplerinde de ayrı ayrı bulunabilir; bir sistemi totaliter kılan, ancak bunların hepsinin bir arada var oluşudur.”⁶⁴

Totaliter tek parti sistemi kapsayıcı bir ideolojiye, sistemli bir dünya görüşüne sahiptir. Bu temel ideoloji ve dünya görüşüne uygun bir toplum yaratmak partinin amacıdır. Bu amaca yönelik olarak da toplumu sürekli kontrol altında tutma eğilimindedir⁶⁵. Bu sebeple hayatın her alanında müdahaleci bir politika izler. Otoriter devletteki toplumu sindirme ve susturma politikasının ötesine geçerek, her alana nüfuz etme ve atılan her adımdan haberdar olma eylemleri söz konusudur. Aralıksız düşman ihbarı, gözetleme, baskı, iç muhalifin dış düşmanların hizmetindeki bir haine dönüştürülmesi totaliter yönetimin kullandığı yöntemlerdir⁶⁶.

Alain Touraine'e göre 20. yüzyılda üç tarihsel totaliter yönetim biçimi örneği görülmüştür. Birincisi; milliyetçi totalitarizmdir. 19. yüzyıl sonlarında doğmuş olan bu milliyetçilik modernlik karşıtıdır. Faşist İtalya'da, Nazi Almanya'da, Falanjist İspanya'da ortaya çıkan tek parti rejimleri bu tipteki totalitarizme örnek oluşturur⁶⁷. İkinci totaliter yönetim biçimi örneği ilk örnekle tarihsel bir varoluşa sahip olması yönüyle benzerdir. Bu ikinci model, 1979 İran Devrimi ile başlayan tek parti rejimi ile örneklenen dinsel bir totalitarizmdir. Üçüncü olarak ise kendisini ilerlemenin, aklın ve modernleşmenin temsilcisi olarak gösteren komünist rejimler örneği bulunmaktadır⁶⁸. Sovyet Rusya'da, Çin'de ve halk demokrasilerinin tümünde komünist tek parti rejimleri bu örneğe girmektedir.

Otoriter tek partililik ise Sartori'ye göre, güç sahibi olmak ya da toplumun tamamına yayılma hırsına sahip olmayan bir kontrol sistemine karşılık gelir. O halde

⁶⁴ LINZ, Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev. Ergun Özbudun), Ankara, Liberte Yayınları, 4. Baskı, 2017, s. 37.

⁶⁵ KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 178.

⁶⁶ TOURAINE, Alain, *Demokrasi Nedir?*, (Çev. Olcay Kunal), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 148.

⁶⁷ Faşist rejimlerin kapsamlı bir ideolojiye sahip olmadıkları gerekçesi ile totaliter rejim kapsamında değerlendirilmemesi gerektiği düşünülebilir. Gerçekten de faşizm başlangıçta belli bir ideolojiye sahip değildi. Hatta bu durum devlet iktidarı ele geçirildikten sonra da uzun yıllar devam etmiştir. Ancak sonraları bizzat Mussolini tarafından faşist rejimin doktrini oluşturulmuştur. Bkz: HAZIR, Hayati, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990. s. 172

⁶⁸ TOURAINE, *Demokrasi Nedir?*, s. 149.

bu tip, totalizm ile değil, dışta kalanların siyasal etkinliklerini sınırlandıran bir “dışlayıcılık” (exclusionarism) ile karakterize edilir. Otoriter tek partinin mobilizasyon çabaları da derinleşmez. Çünkü otoriter tek parti liderin karizmasına dayanır ve genellikle kitlesel toplantılar, kitlesel gösteriler gibi görüntülerin etkisi yeterlidir. Öte yandan dışlayıcı politikaların yan etkilerinden biri, bir takım alt grupların özenle siyaset dışında tutulmasıdır⁶⁹.

Otoriter tek partilerde totaliter rejimlerdeki gibi kapsayıcı bir ideoloji mevcut değildir. Totaliter rejimlerdeki gibi bireysel ve sosyal hayatın her boyutunu politize ederek bütün bir iktidarı amaçlamaz. Otoriter rejimlerin, genellikle kitleleri siyasetten dışlayarak elde ettikleri siyasal iktidar tekeline ilişkin olarak daha mütevazı hedefleri vardır⁷⁰. Bu devletlerin amacı daha çok milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınma ve siyasal modernleşmeyi gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelmişlerdir⁷¹. Yine totaliter rejimler yeni bir insan ve yeni bir düzen oluşturmak gibi sistemli bir dünya görüşü etrafında biçimlendiğinden otoriter rejimler kadar yaygın oluşumlar değildir. Oysa otoriter rejimler 20. yüzyılda anayasal demokrasilerden bile daha yaygın ve çeşitli oluşumlardır⁷².

Özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönem otoriter ve totaliter tek parti rejimlerinin ortaya çıkışı ile anayasal demokratik düzenlerin lağvedildiği ve demokrasinin krizi şeklinde tabir edilebilecek bir dönemi ifade eder. Öyle ki; Almanya İkinci Dünya Savaşı boyunca diğer beş devletteki anayasal iktidarı yok edinceye kadar, 1918-1920’de iki, 1920’lerde altı, 1930’larda dokuz Avrupa devletinde, yasama meclisleri ya dağıtıldı ya da etkisiz hale getirildi⁷³. Devlet iktidarının tek elde toplanması, temel hakların güvencesi olan anayasaların etkisiz hale getirilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması demokratik bir düzenle asla bağdaşmamaktadır. Bunun yanı sıra toplumun yönetim mekanizmalarına katılabilmesini sağlayan parlamentoların otoriter ve totaliter tek parti rejimlerinde anlamını kaybetmesi de aynı şekilde demokrasi ile bağdaşmaz. Her ne kadar otoriter ve totaliter rejimlerde de parlamentoların varlığını devam ettirdiği mümkün olabilirse de, tek partinin otoriter yapısı parlamenter muhalefete izin vermeyeceği gibi, parti devlet özdeşliği nedeniyle

⁶⁹ SARTORI, *Parties and Party Systems*, s. 225-226.

⁷⁰ HEYWOOD, *Siyaset*, s. 52.

⁷¹ KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 178.

⁷² HAZIR, *Anayasa Hukuku*, s. 173.

⁷³ HOBBSAWM , Eric, *Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991*, London, Abacus, 1995, s. 111.

tek parti, parlamento, hükümet gibi siyasal organları kendisinin bir uzvu gibi göreceğinden⁷⁴ parlamento gerçek işlevini kaybedecektir. Nitekim tarihsel tecrübeler de bu tespiti doğrulamıştır. Demokratik düzene tepki olarak veya gerçek demokrasiyi kendisinin getireceği⁷⁵ iddiası ile ortaya çıkan aşırı eğilimlerin, özellikle Avrupa kıtasında yarattığı demokrasi krizinin zamanla siyasal bir krizi de patlak vererek bir dünya savaşını meydana getirmesi, demokrasi doktrininin siyasal hayat için nasıl bir değer taşıdığını ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

3. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Siyasal Partiler

a. Kıta Avrupası ve Militan Demokrasi

Liberal demokrasi kurumlarını yerleştirirken, yirminci yüzyıla gelince iki önemli tehditle karşılaşmıştır. Birincisi geniş bir coğrafi alana yayılan Marksist devlet uygulamaları, ikincisi ise Batı Avrupa'da ortaya çıkan faşizm tehlikesi⁷⁶. Bir önceki başlıkta ifade edildiği gibi, daha çok totaliter rejimlere vücut veren bu iki tehlike, özellikle Kıta Avrupası'nda demokrasinin kendisini koruması fikrinin oluşmasına sebep olmuştur.

“Militan demokrasi”, kavram olarak ilk kez Batı'da totaliter rejimlerin yıkıcı etkilerini gösterdiği sırada siyaset bilimcisi Karl Loewenstein tarafından “Militan Demokrasi ve Temel Haklar” isimli makalesinde ortaya atılmıştır⁷⁷. Bu fikri savunanlara göre totaliter partiler çoğulcu demokratik rejimin özgürlükçü sisteminden yararlanarak Almanya'da ve İtalya'da iktidarı ele geçirebilmişlerdir⁷⁸. Faşist karakterli partiler, liberalizmin geleneksel özgürlük anlayışından yararlanarak, demokratik kurumları tahrip etmiş ve demokrasiyi yıkmışlardır⁷⁹.

İlk olarak diğer siyasal ideolojiler gibi yaklaşılan totaliter eğilimlerin ortaya çıkardığı tehditler zamanla ve acı verici bir biçimde fark edildi. Totaliter partilerin cephede ulaşamadıkları amaçlara demokratik özgürlükleri kullanarak ulaşmakta oldukça istekli oldukları, özellikle Weimar Cumhuriyeti'nin nasyonal sosyalist etkiyle

⁷⁴ AKARTÜRK, Ekrem Ali, *Parlamenteer Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 90.

⁷⁵ Komünist tek parti rejimleri liberal demokrasiyi reddederek, gerçek demokrasinin komünist bir rejimle mümkün olabileceğini iddia eder.

⁷⁶ HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, *Militan Demokrasi ve 1982 Anayasası*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2000, s. 23.

⁷⁷ HAKYEMEZ, *Militan Demokrasi ve 1982 Anayasası*, s. 31.

⁷⁸ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 132.

⁷⁹ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 195.

geldiği noktada açıkça anlaşılıyordu. Yaşanan gelişmeler demokrasinin antidemokratik eğilimlere karşı kendi doğal üstünlüğünü savunduğu klasik düşüncüyü oldukça sarsmış ve demokratik toplumların düşmanlarına karşı tutumlarını değiştirmeye zorlamıştır. Böylece demokrasiler kendilerini kötü niyetli saldırılara ya da sızıntılara karşı korumak için uygun baskıcı önlemler almaya başlamışlardır⁸⁰.

Bu önlemler, anayasal düzeyde yapılan düzenlemelerde önemli yer edinmiştir. Özellikle faşist rejim tecrübesi geçirmiş ülkelerde siyasal partilerin anayasal düzeyde düzenlenmesi eğilimi yükselmiştir⁸¹. Siyasal partilerin anayasal çerçeveye alınarak hareket edebilecekleri sınırlar çizilmiş, böylece demokrasilerin bir gereği olan örgütlenme özgürlüğünün, demokratik kurumların yıkılması fikrine hizmet edebilmesi tehlikesi bertaraf edilmek istenmiştir. Devletin ve anayasal düzenin bu şekilde anayasal koruma altına alındığı anayasalar, Max Weber düşüncesinden etkilenen Carl Schmitt'in "politik anayasa" adını verdiği anayasa türünü ifade etmektedir⁸².

Bu anayasa türüne önemli bir örnek olan 1947 tarihli İtalyan Anayasasının 49. maddesi parti faaliyetlerinin demokrasi ilkelerine uygun olması gerektiğini kayıt altına almıştır. Ayrıca, geçici 12. madde ile faşist parti kapatılmış ve kanun koyucuya anayasanın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yılı aşmamak üzere faşist parti liderlerinin seçme ve seçilme haklarının sınırlandırılmasına ilişkin yetki verilmiştir⁸³. 1949 tarihli Federal Alman Anayasası bu konuda daha radikal bir tutum benimsemiştir. Anayasanın 21. maddesinde "Amaç ve etkinlikleri özgür ve demokratik anayasal düzeni zedeleme veya kaldırmaya yönelik siyasal partiler kapatılır" düzenlemesi yer almaktadır⁸⁴. 1958 tarihli 5. Cumhuriyet Fransız Anayasası ise bahsedilen ülkeler kadar katı bir tutum sergilememiştir. 4. maddede, partilerin ulusal egemenlik ve demokrasi ilkelerine uymaları gerekliliğine işaret edilmiştir. Bir kısım siyasal gözlemciler, anayasanın bu hükmü düzenlenirken bunun Fransa'da komünist partisini yasaklamaya yönelik olduğunu belirtmekte idi. Bir başka görüşe göre de bu hüküm, anayasanın tam manasıyla liberal bir ortam yaratmayı hedeflemesi anlamına

⁸⁰ KAPANİ, Münci, "Freedom To Destroy Freedom", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 197, *Ord. Prof. Dr. ERNST E. HIRSCH'e Armağan*, Ankara 1964, s. 266.

⁸¹ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 196.

⁸² ÇAĞLAR, Bakır, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara 1990, C.7, s. 63.

⁸³ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 197.

⁸⁴ KABOĞLU, İbrahim, "İfade Özgürlüğünün Siyasal partilerce Kullanımının Sınırları", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara 1999, C. 16, s. 78.

gelmekteydi⁸⁵. Alınan önlemlerin ciddiyet derecesi, demokratik gelenek ve kurumların istikrarına ve belirli bir toplumun maruz kalacağına inandığı potansiyel tehlikeye göre bir ülkeden diğerine değişiyordu⁸⁶.

Görüldüğü üzere demokrasinin kendisini koruması fikri öncelikli olarak siyasal partilerin hukuki düzenleme ile bir çerçeveye alınması eğilimini ortaya çıkarmıştır. Nitekim, demokratik düzenlerin vazgeçilmezlerinden birisi olan örgütlenme özgürlüğü, siyasal parti kurulması ve faaliyet göstermesini de içine almaktadır. Bir başka deyişle, siyasal partilerin özgürce kurulabilmesi ancak demokratik ve özgürlükçü bir düzende mümkün olduğundan, böyle bir düzende aşırı eğilimli partilerin ortaya çıkması da mümkün olabilmektedir. Aşırı eğilimlerin totaliter rejimlere vücut vermesi tehlikesine karşı olarak da kendini koruyan demokrasi modellerinin anayasalarda yaşatılması istenmiştir. Özellikle Kıta Avrupa'sında yaşanan tecrübeler her ne kadar bu fikri anlaşılabilir kılsa da, demokrasinin kendisini koruması fikrinin demokrasinin bizzat kendisi ile çelişki halinde olacağı kanaatinde olmakla beraber, bu mücadelecî tutumun iktidarda bulunanlarca kendi ideolojilerini yerleştirmek ve devamlılıklarını sağlamak amacı ile demokrasiyi korumak adı altında istismar edilerek bizzat demokrasinin kendisine zarar verebileceği tehlikesinin gözden kaçırılmaması gerektiği düşüncesindeyiz.

b. Geline Nokta: Partiler Demokrasisi

Liberal demokrasi, uzunca bir zaman bireyselci yaklaşımı gereği siyasal partileri hukuki çerçeveye almamış, dernekler statüsünde kabul etmiştir. Her ne kadar endüstri devrimi sonrası yaşanan sosyal gelişmeler, liberal demokrasiyi sosyal demokrasi yönünde değişime uğratmışsa da, pozitif hukuk bağlamında siyasal partilerin ayrıca bir hukuki statüye kavuşması bu gelişmelerle aynı paralelde ilerlememiştir⁸⁷.

Liberal düşünceye göre siyasal partiler bütün milleti temsil eden milletvekillerinin kendi vicdanlarına dayanarak karar verme özgürlüklerini kısıtlayan

⁸⁵ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 133. Bu üç örnek dışında Avrupa'da birçok ülkede benzer eğilimlerle anayasal düzenlemeler yapılmıştır. Başlığın kapsamı nedeni ile konu daha fazla genişletilmemiş olup ayrıntılı bilgi için bkz.: TANÖR, Bülent, YÜZBAŞIOĞLU Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, 2. Baskı, 2012, s. 190 vd. Ayrıca bkz.: SAĞLAM, Fazıl, *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, Ankara, Beta, 1999, s. 14 vd.

⁸⁶ KAPANİ, "Freedom to Destroy Freedom", s. 266.

⁸⁷ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 29.

kuruluşlar olarak görülmekteydi⁸⁸. Liberal, klasik temsil sistemi milletle vekili arasında hiçbir vasıtayı meşru kabul etmemekteydi. Bu düşüncenin sonucu olarak, siyasal partileri bu ikisi arasında vasıta kabul edip onu resmen tanımaya ve hukuki bir statü vermeye gerek görmemekteydi⁸⁹. Bu dönemde siyasal partiler önce dernekler statüsünde kabul edilmiş, bunun yanı sıra parlamento içtüzüklerinde siyasal parti gruplarına yer verilmiştir⁹⁰. Siyasal partilerin anayasal düzeyde hukuki düzenlemelere konu olması ise ancak 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir.

Ancak bugün gelinen noktada, siyasal partilerin olmadığı bir siyasal sistem düşünülemede, çağdaş demokrasiler partiler demokrasisi şeklinde tanımlanmaktadır. Gerçekten de, partilerin olmadığı bir demokrasi bugün tasvir edilememektedir. Alain Touraine'in belirttiği gibi: "Bir toplum karmaşıklıktıkça, çıkar öbeklerinin sayısı arttıkça, bu öbeklerin istemlerinin iktidara iletilmesinde sivil toplumla siyasal toplum arasında köprü görevi gören temsilcilerden yararlanılması daha da kaçınılmaz bir hal alır. Partisiz, çoğunlukların durmadan değişen düşünceleriyle yönetilecek bir demokrasi düşünmek neredeyse olanaksızdır."⁹¹ Bu nedendir ki günümüzde çok partili hayatın olduğu klasik demokrasilere "partiler devleti" denilmektedir⁹². Siyasal partilerin hukuk düzenleri tarafından tanınmaya başlaması ile birlikte, liberal devletin yerini partiler devletine bıraktığı kabul edilir⁹³.

Siyasal partilerin günümüz demokrasileri için taşıdığı anlamı idrak etmek açısından Duverger'nin meşhur ifadesine yeniden başvurmak yerinde olacaktır:

"Klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasal rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse ise, çağdaş siyasal rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur."⁹⁴.

Gerçekten de siyasal partiler, günümüz siyasal rejimleri için sadece vazgeçilmez olmakla kalmayıp, sistemlerin şekillenmesi noktasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Nitekim yine Duverger'nin belirttiği gibi, "Partisiz bir rejimin yerini bir partiler rejiminin alması, siyasal sistemlere ilişkin geleneksel çözümlerinin

⁸⁸ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 30.

⁸⁹ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 12.

⁹⁰ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 26.

⁹¹ TOURAINE, *Demokrasi Nedir?*, s. 139-140.

⁹² YANIK, Murat, *Parti İçi Demokrasi*, İstanbul, Beta, 2002, s. 81.

⁹³ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 260.

⁹⁴ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 370.

baştan aşağı yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir”. Buna göre, İngiliz ve Amerikan siyasal sistemleri arasındaki tek fark hükümet sistemleri olmakla kalmayıp, parti sistemleri arasındaki fark da bu iki sistem arasındaki ayırımıda önemli olmaktadır. Bunun gibi, İngiltere ile Fransa’da parlamenter sistemin kurumları konusunda dış benzerliklere rağmen iki ülkenin parti sistemleri arasındaki fark iki farklı siyasal sistemin oluşmasına sebep olmaktadır⁹⁵.

Görüldüğü üzere, siyasal partiler demokrasinin kurumları için hem vazgeçilmez olmakta, hem de bu kurumları şekillendiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Gerçekten bugün, hükümet sistemlerinin başka ülkelerde başka şekillere bürünmesi, bu ülkelerdeki parti yapıları ve sistemlerinin farklı olmasıyla yakından ilgilidir⁹⁶. Ancak bugün hangi hükümet sistemi söz konusu olursa olsun çağımız partiler demokrasisi çağıdır⁹⁷.

II. SİYASAL PARTİLERİN YAPISI BAKIMINDAN ETKİLEŞİM

A. Disiplinli Olup Olmama Bakımından

Siyasal partiler, amaçlarını gerçekleştirebilmek için disiplinli bir çalışmaya ve örgütlü bir dayanışmaya ihtiyaç duyarlar⁹⁸. Bu ihtiyacın neticesi olarak parti örgütleri, derecesi değişen bir nizama tabidirler. Buna genel olarak parti disiplini denilmektedir⁹⁹. Parti disiplini söz konusu olduğunda, ilk olarak bir partinin yöneticilerinin o partinin parlamentodaki temsilcileri üzerinde kurdukları otorite akla gelmektedir¹⁰⁰. Bir diğer deyişle parti disiplini, parti birliğini sağlamak amacıyla parti üyelerinin ve parlamentodaki temsilcilerin parti ile siyasal konularda ayrılığa düşmemesi için vazgeçirme yolu şeklinde bir anlamı karşılamaktadır¹⁰¹. Bir görüşe

⁹⁵ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, 369-370.

⁹⁶ Bunun önemi şudur; demokrasinin çok partili siyasal hayattan başka bir diğer sacayağı da kuvvetlerin tek elde toplanmamış olduğu, denetlenebilir iktidarların bulunduğu hükümet sistemlerinin yerleşik olmasıdır. Bu şekilde kuvvetler ayrılığının bulunmadığı bir demokrasiden de bahsedilemez. İşte siyasal partiler hükümet sistemlerinin oluşmasında değilse bile işlerliğinde oldukça önemli bir yere sahip olup, kuvvetler ayrılığının kendisinden beklenen demokrasi amacının gerçekleşmesinde çoğu zaman belirleyici olmaktadır. Bkz.: Bilim adamları ve yazarlar güçlü bir demokrasi için güçlü bir siyasal parti sisteminin gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Bkz. POWELL, G. Bingham, Jr., *Çağdaş Demokrasiler*, Çev. Mehmet Turhan, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, 1990, s. 10.

⁹⁷ TURHAN, Mehmet, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Diyarbakır, DÜHF Yayınları No:9, 1989, s. 124.

⁹⁸ YANIK, *Parti İçi Demokrasi*, s. 57.

⁹⁹ PAYASLIOĞLU, *Siyasal Partiler*, s. 44.

¹⁰⁰ TURAN, İlder, “Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1968, C.28, S. 1-4, s. 79.

¹⁰¹ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 83.

göre, disiplin kavramına merkez yöneticilerin yöresel örgüt üzerinde kurdukları otorite de dâhil olmaktadır¹⁰². Ayrıca, yöresel örgütlerin kendi içlerindeki otorite mekanizması, bir başka deyişle yöresel örgüt liderlerinin kendi örgüt üyeleri üzerinde kurdukları otorite de parti disiplininin bir parçası kabul edilebilir¹⁰³.

Parti disiplini kavramı, modern anlamda siyasal partilerin henüz meydana gelmediği, parlamento gruplarının ve hiziplerinin parti işlevi gördüğü dönemlere kadar götürülebilen bir tarihe sahiptir¹⁰⁴. Bununla birlikte gerçek anlamda parti disiplininin söz edebilmek için, genel oyun yaygınlaşması ile birlikte parlamento dışı parti örgütlerinin ortaya çıkışını beklemek gerekecektir¹⁰⁵. Özellikle Avrupa'daki işçi hareketlerinin partileşme eğilimi göstermesi, zaten örgütlü ve birlik şeklinde hareket eden işçi yığınlarının, bu tutumlarının parti örgütlerine de yansımaya sebep olmuştur. Sosyalist partilerin başlattığı disiplinli parti geleneği zamanla diğer partiler tarafından da benimsenmiş ve bugün çok yaygın olan disiplinli partiler ortaya çıkmıştır¹⁰⁶.

Parti disiplininin önem kazanması siyasal partilerin demokratik rejimin içeriğini bu disiplin yolu ile önemli ölçüde değiştirmesinden ileri gelmektedir¹⁰⁷. Gerçekten partiler, siyasal iktidarın ele geçirilmesi konusunda tek meşru vasıtayı oluşturur. Demokrasi esasen, halkın kendisini yönetecek olanları özgürce seçtiği rejimin adıdır. Oysa partiler demokrasisinde artık halk kendisini yönetecekleri bizzat değil, partiler vasıtasıyla seçmektedir. Günümüz demokrasilerinde milletvekili adaylarının şahsı değil, partiler oylanmaktadır. Böylece parti disiplinin söz konusu olduğu bir siyasal sistemde milletvekilleri kendisini seçen seçmeni değil, kendisini aday gösteren partiyi temsil eder duruma gelmektedir. Parti disiplinin parti yönetimleri tarafından bir baskı aracına dönüştürülmesi durumunda, yani parti içi demokrasinin yok edildiği durumlarda seçmen ve seçilenler arasında bir üçüncü süje haline gelmiş

¹⁰² TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 16.

¹⁰³ TURAN, "Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler", s. 80.

¹⁰⁴ Duverger, parti disiplininin, İngiliz parlamentosunda bakanların parlamenterlerin oylarını satın almaları suretiyle başlayan ve parlamento gruplarının disiplinli yapılarını sağlayan "whip"lerin söz konusu olduğu 18. yüzyıl İngiltere'sinde doğduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 4. Ayrıca Duverger, İngiltere'de parti disiplinin ülke genelinde ilk büyük tartışmanın, 1878'de Bradford'da şehri on sekiz yıl boyunca parlamentoda temsil etmiş, aynı zamanda eski bir bakan da olan milletvekili W.F. Forster'la, yöresel parti komitesi arasında geçen anlaşmazlık neticesinde çıktığından bahsetmektedir. Anlaşmazlık, parti lehine bir uzlaşma ile son bulmuştur. Eğer Forster, bir sonraki dönem ölmemiş olsaydı, parti komitesi kendisini aday göstermek istemeyecektir. Bkz.: DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 204.

¹⁰⁵ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 85.

¹⁰⁶ TURAN, "Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler", s. 84.

¹⁰⁷ PAYASLIOĞLU, *Siyasal Partiler*, s. 44.

olan siyasal partiler, demokrasinin işleyişini sekteye uğratacak bir rolü de üstlenebilmektedirler.

Bir diğer önemli nokta parti disiplininin, hükümet sistemleri ile etkileşimidir. İster başkanlık rejimi olsun, ister parlamenter hükümet sistemi olsun, hükümet sistemleri ile parti disiplini arasında güçlü ya da zayıf karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Nitekim serbest yapılı Amerikan siyasal partileri başkanlık hükümet sisteminin hem bir gereği, hem de sonucudur. Aynı şekilde parti sistemleri ve seçim sistemlerinin de etkisi ile disiplinsiz yapılı siyasal partiler, parlamenter hükümet sisteminin hem bir gereği hem de sonucudur¹⁰⁸.

Bu noktada öncelikle serbest ve disiplinli parti tiplerini tanımlamak gerekmektedir.

Serbest partiler, her alanda üyelerini, adaylarını, seçmenlerini serbest bırakan partilerdir. Bu partiler, çeşitli konularda üyelerini etkileyerek ortak bir tutum sergilemelerini isteseler de, üyelerin bu eğilimden uzaklaşmaları ve ayrı hareket etmeleri durumunda onları partiden uzaklaştıracak etkili bir disiplin mekanizması bulunmamaktadır. Serbest partilerde parti grup kararları da söz konusu değildir¹⁰⁹. Serbest partilere örnek olarak ABD'de Demokrat ve Cumhuriyetçi partiler ve Fransa'da III. Cumhuriyet dönemindeki (1875-1940) partiler gösterilebilir¹¹⁰.

Disiplinli partiler ise hem kendi örgütü içinde hem de dışında parti programına ve yöneticilere kesin bir otorite ve yetki tanınan partilerdir. Bu partilerde disiplin çeşitli alanlarda mevcuttur. Seçmenlerden kendi adaylarına oy vermesi istenir, örgütlerde aday belirleme konusunda parti organları yetkilidir. Üyelerin ortak bir tutum içinde hareket etmeleri istenir; aksi durumlarda disiplin tedbir veya cezaları uygulanır. Parlamento içinde de milletvekili üyeler sıkı bir şekilde partiye bağlıdırlar¹¹¹.

Parlamenter hükümet sistemi, doğası gereği disiplinli partileri zorunlu kılar. Bu sistemde hükümetin göreve gelmesi gibi görevde kalması da parlamento çoğunluğunun güvenine bağlıdır. Hükümetin siyasal programını gerçekleştirebilmesi

¹⁰⁸ AKARTÜRK, *Parlamenter Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 71-72.

¹⁰⁹ KOÇAK, Mustafa, *Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002, s. 53.

¹¹⁰ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 88.

¹¹¹ KOÇAK, *Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları*, s. 54.

kadar görevine devam edebilmesi de parlamenter çoğunluğun hükümetin programı ile uyum içerisinde olmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla hükümette olan partinin milletvekilleri iktidarda kalmaya devam edebilmek için parlamento içerisinde de, yani oy verme davranışları ile de birlik içerisinde olmalıdırlar. Bu anlamda parlamenter sistemlerde bir partinin hükümet edebilmek için belirli bir bütünlük, dayanışma ve tutarlılığın söz konusu olduğu bir parti disiplinine sahip olmaları gerekir. Keza muhalefet partisinin de iktidara aday parti olarak; hem iktidara karşı bir bütünlük ve tutarlılığa sahip bir muhalefet tutumu sergileyebilmesi, hem de hükümet olduğu takdirde bu sorumluluğu taşıyacak disipline sahip olduğunu gösterebilmesi için parti disiplinine ihtiyacı vardır¹¹².

Ancak bir görüşe göre parti disiplini iki partili sistemlerin söz konusu olduğu parlamenter rejimlerde bir güç kaynağı haline gelir. Çok partili sistemlerde bu disiplin güçsüzlük değilse de bir zayıflığa sebep olabilecektir¹¹³. Gerçekten de iki partili sistemlerden farklı olarak çok partili sistemlerde her zaman çoğunluğu sağlayan bir tek parti hükümeti olmayacağından koalisyon partilerinin görüş birliğine varabilmesi, partilerin disiplinli yapısı nedeni ile zorlaşacaktır.

Başkanlık hükümeti sisteminde ise kuvvetler arasında sert bir ayrılık söz konusudur. Bu şu anlama gelir; yürütme, yani başkan yasamadan çıkmadığı gibi yasamanın güvenine de bağlı değildir. Güven alma zorunluluğu olmaması ve başkanın seçildiği dönem boyunca istisnai bir cezai sorumluluk dışında görevinden alınamaması sebebiyle milletvekillerinin sıkı bir birlik içerisinde parlamento çalışması yürütmesi gerekmez. Bunun yanı sıra yürütme tek başına başkandan oluştuğundan, hükümetin siyasal programı parti programı olmaktan çok başkan adayının programı şeklinde belirir. Bu da parti örgütünde sıkı disiplinli bir yapıya ihtiyaç duyulmaması sonucunu doğurur. Şüphesiz bu, başkanlık sisteminde partilerin mutlaka serbest yapıda olmaları gerektiğini veya parti disiplininin çoğunluk partisine hiçbir çıkar sağlamayacağı anlamına gelmez. Ancak bu sistemde parti disiplini hayati önemde değildir¹¹⁴.

Bir diğer taraftan disiplinsiz partiler başkanlık sisteminin işleyişini kolaylaştırır. Nitekim parti liderliğinden gelen otoritesi zayıf, başkanlıktan

¹¹² AKARTÜRK, *Parlamenter Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 76.

¹¹³ Duverger, parti disiplini ve serbestliği kavramlarını katılık ve esneklik terimleri ile ifade etmektedir. Bkz. DUVERGER, Maurice, *Siyasi Rejimler*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1986, s. 45.

¹¹⁴ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 157.

kaynaklanan otoritesi hayli güçlü olan başkan, parlamentodaki hem kendi parti üyelerini, hem de diğer parti üyelerini etkileyebiliyor. Bunun gibi, ABD’de Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti üyelerinin benzer fikirler etrafında, konulara göre oluşturulan çoğunluk, başkanla kongre arasında bir uyumluluk sağlayabiliyor¹¹⁵.

Görüldüğü üzere, parti disiplini, bir ülkede hakim olan hükümet sistemini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bugün artık kuvvetler ayrılığını, partilerin doğuşundan önceki dönemlerle aynı kavram olarak tanımlamak ve algılamak mümkün değildir. Gerçekten, disiplinli partilerin bulunduğu iki partili parlamenter sistemlerde veya tek parti iktidarının söz konusu olduğu çok partili parlamenter sistemlerde çoğunluk partisinden oluşmuş yürütme ile, bu partinin çoğunluğu oluşturduğu yasama organı arasında gerçek bir ayrılıktan söz etmek pek mümkün olmayacaktır. Burada bahsettiğimiz, parlamenter sistemin doğasında bulunan yumuşak ayrılıktan ileri boyutta bir yakınlıktır. Dünyadaki demokratik ülkelerin önemli bir çoğunluğunda parlamenter hükümet sisteminin geçerli olduğu gerçeğiyle birlikte parti disiplini konusunun ne derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

B. Örgütlenme Bakımından

Siyasal sistemler ile parti disiplini arasında olduğu gibi, parti örgütlenmeleri arasında da doğrudan bir ilişki bulunmaktadır¹¹⁶. Öncelikle parti örgütlenmesinin parti disiplini ile ilişkisine değinmek gerekmektedir.

Partiler, yapılanmaları bakımından çeşitli şekillerde tasnif edilirler. Bu tasniflerin en eski ve en bilineni Duverger’in 1951’de yapmış olduğu kadro-kitle partileri tasnifidir. Bu tasnifi oluşturan esas fark üye sayısı veya seçmen kitlesinin büyüklüğü değil, partilerin yapı farklarıdır¹¹⁷.

Kadro partileri, tarihsel sıralamada ilk kez ortaya çıkan modern parti tipidir. Bu partiler, henüz genel oyun yaygınlaşmaya başlamasından önce kurulmuşlardır. Bu nedenle bunlar, ilk sıralar kitleleri örgütlendirme ve üye sayılarını arttırmak gereksinimi duymamışlardır¹¹⁸. Buna bağlı olarak da kadro partilerinde 19. yüzyıl sonunda sosyalist partilerin yaptığı gibi şekli bir üyelik sistemi bulunmaz. Seçim

¹¹⁵ TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 88-89.

¹¹⁶ GÜLSOY, *Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi*, s. 214.

¹¹⁷ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 79.

¹¹⁸ KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, s. 168.

komitelerinin üyelerini nüfuzlu kişiler oluşturup, nicelikten çok üyelerin niteliği ön plana çıkar ve bu üyeler arasında daima seçim kampanyalarını veya genellikle parti örgütünü destekleyen işadamları bulunur¹¹⁹.

20. yüzyılın başlarında genel oyun yaygınlaşması ile kitle partileri oluşmaya başlamıştır. İşçi sınıfının genel ve eşit oya kavuşması ile siyasal mücadele, belirli sınıf ve zümrelerin tekeli olmaktan çıkıp geniş kitlelere ulaşmıştır. Aristokrasi ve burjuvazinin sınırlı bir çerçevede “gevşek” şekilde örgütlenmelerine karşılık işçi sınıfı, geniş yığınları örgütlemek ve sadece seçim sırasında değil, sürekli olarak ve tüm ülke çapında faaliyet gösteren örgütlenmelere ihtiyaç duymuşlardır. Kitle partileri bu ihtiyacın sonucunda doğmuştur¹²⁰.

Kadro partileri devamlı ve yaygın bir parti örgütü yerine seçim komiteleri şeklinde faaliyet gösterirler. Oysa kitle partileri yaygın bir toplumsal taban bulma amacına yönelik olarak devamlı faaliyet gösteren ve ülke düzeyinde yaygın bir ağa sahip parti örgütlerine ihtiyaçları vardır¹²¹.

Kadro partileri ile kitle partileri arasında yapılarından başka ideolojik bir farktan da bahsedilebilir. Partilerin ilk ortaya çıktığı dönemde kadro partileri aristokrasi ile burjuva arasındaki mücadelenin bir sonucu idi. Genel oyun yaygınlaşmasından önce, servet esasına bağlı oy hakkı mevcutken, partiler kadro partisi biçiminde örgütlenmişlerdi. Oy hakkının genişlemesi ve kitlelerin siyasal ağırlık kazanması ile birlikte kitle partileri ortaya çıkmışlardır ki; burada da burjuvazi ile sosyalistler arasında bir mücadele söz konusudur¹²². Bu anlamda kadro ve kitle partileri, sağ ve sol, burjuva ve işçi partileri ayrımına hemen hemen paralel düşmektedir¹²³. Ancak, bu ayrımın tarihsel planda ilk dönemleri, daha doğru bir ifade ile siyasal partilerin ve parti örgütlenmelerinin ilk olarak oluşmaya başladığı devreleri yansıttığını, günümüz itibari ile anlamını yitirdiğini söyleyebiliriz. Nitekim bugün parti tipleri, bu ayrımdan yola çıkmak gerekirse, ideolojik ayrım yapmaksızın çoğunlukla kitle partisi şeklinde örgütlenmektedirler.

¹¹⁹ DUVERGER, Maurice, *Batı'nın İki Yüzyü*, Çev. Fazıl Sağlam, Cem Eroğul, Ankara, Doğan Yayınevi, 1977, s. 67.

¹²⁰ TANİLLİ, Server, *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 8. Bası, 1996, s. 210-211.

¹²¹ ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Orion Kitabevi, 7. Baskı, 2011, s. 128.

¹²² TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, s. 50-51.

¹²³ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 83.

Kadro partileri ile kitle partilerini meydana getiren ideolojik ayırım, partilerin örgütlenmelerini de etkilemiştir. Kadro partileri sadece seçim dönemlerinde faal olduğu için ve üye sayısından ziyade seçim komitelerinin dönemsel faaliyetleri önemli olduğundan sıkı bir bağlantı kurmaları gerekmemiştir. Disiplinli yapıya sahip olmamaları merkeziyetçi yapının gelişmesine de olanak tanımamıştır. Buna koşut olarak kitle partilerinde üyelik oldukça önemli bir kavramdı. Çoğu başlangıçta geniş bir kitle ile oluşan işçi partilerinin sol ideolojiye özgü örgütlü yapılarının zaten mevcut olmasından başka, oy hakkının genişlemesinden sonra daha geniş kitleleri örgütlenme mecburiyetleri bunları sıkı bağlarla bağlı disiplinli partiler haline getirmiştir. Burjuva partilerinin geniş kitlelere ulaşmak zorunda olmaları zamanla bu partileri de kitle partisi haline getirmiş ve kitle partileri sol ideolojinin tekeline çıkmıştır. Bununla birlikte kadro ve kitle partilerinin örgütlenmelerinde değişiklik olmamıştır. Özetle, kadro partileri ademimerkeziyetçi ve disiplinsiz komite partilerine; kitle partileri ise daha merkeziyetçi ve disiplinli partilere karşılık gelmektedir¹²⁴.

Görüldüğü üzere partilerin örgütlenme biçimleri ile parti disiplini, parti disiplini ile de hükümet sistemleri arasında siyasal mekanizmaları etkileyecek ölçüde önemli bir etkileşim bulunmaktadır. Şüphesiz, siyasal rejimleri anlamak yalnızca bu etkileşimi çözmekle üstesinden gelinebilecek bir mesele değildir. Siyasal sistemlerin işleyişinde birçok farklı parametre etkili olmakta olup, toplumların dinamik yapıları da bu parametreleri zamanla değiştirebilmektedir. Bununla birlikte siyasal partilerin yapılanmaları bilinmeden siyasal rejimler hakkında fikir yürütmek pek mümkün olmamaktadır. Özellikle parti örgütlenmeleri ile disiplin yapısı, parti disiplini ile hükümet sistemleri arasındaki etkileşim, bugün istikrarlı demokrasileri anlamakta en önemli verilerden birisini oluşturmaktadır. Bu konuya ileride tekrar değinilecektir.

III. DEMOKRASİLERİN GELİŞİMİ VE HÜKÜMET SİSTEMLERİ

A. ABD’de

Avrupa etrafında şekillenen tarih anlatımlarının göz ardı ettiği aksine Amerika, demokrasi tarihi açısından çok önemli dönemeçleri içerisinde barındıran bir tarihe sahiptir. İlk olarak bahsedilmesi gereken Britanya Krallığı’na karşı bir bağımsızlık savaşı vererek bir cumhuriyet kurmuş olmasıdır. Amerikan Devrimi ile kurulan bu yeni devlet tarihteki ilk cumhuriyet değildir. Nitekim cumhuriyet kavramı

¹²⁴ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 83.

sanıldığına aksine Amerikan ve Fransız devrimleri ile ortaya çıkmış bir yenilik değildir. Klasik cumhuriyetler olarak tanımlanan Antik Yunan kent devletleri ve Roma İmparatorluğundan çok önce, M.Ö. 700’lerde Hindistan’ın İndus Vadisi etrafında çok sayıda cumhuriyetin var olduğu bilinmektedir¹²⁵. Amerikan Devrimi ile kurulan bu yeni devleti önceki dönemlerden ayıran özellik, kurulan cumhuriyetin halk egemenliğine dayanıyor olmasıdır¹²⁶.

Amerikan Devrimi’nin sonuçları yalnızca yeni kıtada görülmemiştir. Fransa, Amerikan bağımsızlık mücadelesine destek olmak için ağır bir ekonomik yük altına girmiştir. Bu desteğin sonucunda girilen ekonomik bunalım 1789 Fransız Devrimi’nin en önemli nedenidir. Böylece Avrupa’da o tarihlerden beri sürececek olan bir liberal ve demokratik devrimler çağı açılmış olacaktır¹²⁷.

Amerika kıtasında demokrasinin ilk tohumları, İngiltere’nin 18. yüzyılın başlarında kolonilere, seçilmiş yasama organları kurma izni vermesiyle atıldı. Bu yüzyılda aynı zamanda koloniler üzerinde daha fazla kontrol kurulmaya başlandı. İngiliz parlamentosu tek taraflı olarak koloniler için vergiler koymaktaydı. Buna, kendi yasama organları olan ve vergi koyma yetkisini kendinde gören koloniler tarafından itirazlar yükseliyordu¹²⁸. Tüm bu gelişmelerin neticesinde Amerikan Devrimi meydana gelmiştir¹²⁹.

1776 yılında ilan ettikleri “Bağımsızlık Bildirisi” ile İngiliz kralının ve İngiliz Parlamentosu’nun yetkilerini artık tanımadıklarını ilan eden koloniler, öncelikli olarak bir konfederasyon kurmuşlardır. Konfederasyon ortak savaş için meydana getirilmişti

¹²⁵ MCNEEILL, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 6. Baskı, 2002, s. 53.

¹²⁶ TAŞKIN, Yüksel, “Modern Siyasal Hayat: Kurumların Doğuşu ve Küreselleşmesi”, *Siyaset, İletişim Yayınları*, İstanbul 2014, s. 56.

¹²⁷ SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 21. Baskı, 2011, s. 156.

¹²⁸ Belirtmek gerekir ki, kolonilerin itirazını doğuran ve bir devrime yol açan anlaşmazlık, kolonilerin İngiltere Parlamentosunda temsil edilmedikleri halde, bu parlamentonun kendilerine vergi yükü getirmesidir. Vergi almak gibi egemenliğin en fazla hissedilir olduğu bir konuda temsil edilmedikleri bir meclisçe karar verilmesi kolonileri tarihi bir sürece sevk etmiştir. Bu süreci İbrahim Kaboğlu şu şekilde özetlemektedir: “Londra Parlamentosu, 1763’te, Amerika’nın doğu kıyılarında Britanya kolonilerinin vergi ödemeleri için bir yasa kabul ediyor. Sömürgeler, parlamentoda temsil edilmedikleri gerekçesiyle vergilere itiraz ediyor: Massachusetts Koloniler Meclisi, 1768’de mülkiyet hakkının “doğal bir anayasal hak” olduğunu, hukuka uygun olmayan vergi yükümlülüğünün bu hakkı zedelediğini öne sürdü. İşte o zaman “unconstitutional” (anayasal olmayan), Londra’da alınan önlemleri kınamak için sıkça kullanılan bir sözcük oldu. Ne var ki, Londra Parlamentosu tavrında ısrarcı oldu. Bunun üzerine, 13 koloninin temsilcilerini bir araya getiren bir Kongre yapıldı ve 4 Temmuz 1776’da halkın yönetim biçimini teyit eden bir Bağımsızlık Bildirgesi ilan edildi”, KABOĞLU, İbrahim, *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul, Legal Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, 2011, s. 3-4.

¹²⁹ YAYLA, Atilla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ankara, Adres Yayınları, 4. Baskı, 2017, s. 90.

ve aslında koloniler kendilerinden üstün bir egemenliğin oluşmasını istememekteydiler. Bu nedenle ilk etapta anayasal bir birlik değil, ortak hareket etmeyi kolaylaştıran sözleşmesel bir birlik kurulmuştur. Ancak bu birlik, savaşın sona ermesinden sonra da devam eden dış dünyaya karşı ortak hareket etme ihtiyacını karşılamadı. Bu ihtiyacı karşılamak üzere 1787’de Philadelphia’da Amerika Birleşik Devletleri Anayasası kabul edilmiştir¹³⁰.

1787 Anayasası birçok yönden yenilikler barındıran bir belgedir. Her şeyden önce dünyanın ilk yazılı anayasasıdır. İlk defa olarak devletin işleyişi ve temel hak ve özgürlükler bir yazılı metinde düzenlenmiştir¹³¹. Bu yönüyle Amerikan anayasası modern anayasacılığın başlangıcıdır ve kendisinden sonra gelen pek çok anayasayı etkilemiştir. Anayasanın getirdiği önemli ikinci yenilik bir federasyon sistemini öngörmüş olmasıdır. Gerçekten federalizm, Amerikan devlet sistemi yoluyla gelişmiş bir devlet biçimidir¹³².

Bu tercihte sistemin kurucularının aşırı güçlü bir merkezî devletin yaratabileceği tehlikelerden kaçınma dürtüsü etkili olmuştur. Bu nedenle Amerikalılar devlet kuvvetlerini hem dikey hem de yatay olarak ayırma yoluna gittiler. Böylece kuvvetler ayrılığına dayanan federal bir devlet sistemi benimsenmiş oldu¹³³. Dikey kuvvetler ayrılığı olan federal sistem, 1787 Anayasasında federal devlete bağlı tüm federe devletlerin eşit hukuki duruma sahip olduğu, federe devletlerden her birinin egemenliği birliğe bırakan bir demokratik yönetime sahip olmasının teminat altına alındığı, federe devletlerden her birini yönetecek organların halk tarafından seçildiği bir sistem şeklinde düzenlenmiştir¹³⁴.

Federal yapının konumuz açısından önemi şudur: “federal yapı siyasal karar alma merkezlerini ve dolayısıyla da yetkileri ülke çapında yaygınlaştırdığından ötürü, siyasal partiler de faaliyetlerini ve stratejilerini bu duruma paralel olarak belirleyeceklerdir. Ülkenin bu durumundan ötürü siyasal partilerin belli bir ilkeye veya

¹³⁰ SOYSAL, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2011, s. 67-68.

¹³¹ “1787 ABD Anayasasının onaylanmasına bazı federe devletler, haklar bildirisi (bill of rights) niteliğinde olan ilk on ek yapılması koşulu ile razı olmuşlardı. Anayasa 17 Eylül 1787’de federe devlet yetkililerince imzalanmış, 1788 yılı içinde de federe devletlerce onaylanarak 1 Ocak 1789 günü yürürlüğe girmiştir. İlk on ek (amendement) 1791’de tamamlanmış ve 15 Aralık 1791’de federe devletlerce onaylanarak Anayasa metnine dahil olmuştur.” TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*, İstanbul, Beta, 13. Baskı, 2009, s. 143-144.

¹³² SOYSAL, *Anayasaya Giriş*, s. 67.

¹³³ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, s. 19.

¹³⁴ OKANDAN, Recai, *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1349, 1968, s. 264.

siyasaya dayalı stratejiler izlemesi güç olacaktır. Yine federalizm, seçimlerde partilerden ve parti programlarından ziyade, adaya oy verme eğilimini teşvik etmektedir. Bu durumda da partiler halkın karşısına belli bir politika ile çıkmakta güçlük çekecekleri gibi yerel güçlerin eğilimlerini ağırlıklı olarak göz önüne almak zorunda kalmaktadırlar.”¹³⁵ Gerçekten de Amerikan siyasal partilerinin sürekli ilgileri ulusal değil yerel isteklerin tatmini, sürekli görevleri de kendi yerel liderlerinin belirlenmesi ve seçimidir. Başkanın seçilmesinde ve başkan adayı için seçim kampanyası yürütülmesinde en büyük eyaletlerin ve şehirlerin siyasal başkanları etkili olurlar. Kongre üyeleri de yine başkana değil, yerel siyasal örgütlerine sadakat göstermek durumundalardır; çünkü Kongredeki siyasal mevcudiyetleri bu örgütlere bağlıdır¹³⁶. Böylece ABD’de disiplinsiz parti yapıları meydana gelmektedir. Ayrıca ülkenin ademimerkeziyetçi yapısı daha çok, bölgesel partilerin oluşmasına olanak sağlamaktadır¹³⁷.

Devlet kuvvetlerinin yatay olarak ayrılığı ise, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin farklı organlarca kullanılmasını ifade eder. Amerika Birleşik Devletleri’ni kuran ve kurulduğu günden bu güne hiç değiştirilmemiş olan 1787 Anayasası sert bir kuvvetler ayrılığını benimsemiştir¹³⁸. Bu kuvvetler ayrılığı, temelde kuvvetlerin bağımsızlığına ve eşitliğine dayanmaktadır. Ancak buradaki eşitlik hukuki eşitliktir. Siyasal olarak yürütmenin yasamadan üstün olduğu bir sistem söz konusudur ki; bu üstünlük, rejimin “başkanlık” olarak adlandırılmasına sebep olmaktadır¹³⁹.

Başkanlık hükümeti sistemi, ilk olarak ABD tarafından 1787 Anayasası’yla kurulmuş bir sistemdir ve dünyadaki tek başarılı örneği ABD’de uygulanmaktadır. Sartori, başkanlık sistemi için üç tanımlayıcı kriterden bahsetmektedir. Birincisi devlet başkanı belli bir zaman dilimi için doğrudan veya ona benzer şekilde halk tarafından seçilir. İkinci olarak başkanlık sisteminde yürütme, parlamentonun oyuyla atanmadığı gibi parlamentonun oyuyla düşürülemez. Burada yürütmenin sahibi başkan ile birlikte

¹³⁵ GÜLSOY, *Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi*, s. 121. ; TURGUT, Nükhet, *Siyasal Muhalefet*, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları Teorik Sorunlar Dizisi No: 4, 1984, s. 83.

¹³⁶ DERELİ, Esen, *Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, İstanbul, Der Yayınlar No: 243, 1998, s. 35.

¹³⁷ LİJPHART, Arend, *Çağdaş Demokrasiler Yirmi bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, Çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Ankara, Yetkin Yayınları, s. 35.

¹³⁸ ABD anayasasının 1787’de oluşturulan temel metni değiştirilmemiş olmakla birlikte zamanla bu metne eklemeler yapılmıştır. Bu eklere “amendment” denilmektedir. GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Bursa, Ekin Yayınevi, 8. Baskı, 2016, s. 116.

¹³⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 443.

kabinesi de parlamentoya karşı sorumlu değildir. Bu iki kriter başkanlık sistemini tanımlamakta neredeyse yeterlidir; fakat bir üçüncü kriter tamamlayıcı olmaktadır. Bu da saf bir başkanlık sisteminde başkanla kabinesi arasında hiçbir tür ikili otoritenin mümkün olmaması konusunda tereddüt bulunmamasıdır. Diğer bir deyişle başkan yürütme organında tek yöneticidir¹⁴⁰.

Geliştirilen bu sistemle yasama ve yürütme kuvvetleri anayasal olarak sert şekilde ayrılan iki kuvvet olmakla birlikte, her iki kuvvetin de halk tarafından seçilmesi usulü ile kuvvetlere eşit düzeyde sosyolojik meşruiyet sağlanmak istenmiştir. Böylece halkın gerçek temsilcisinin kim olduğu tartışması anayasal yetkilerini kullanırken kuvvetlere engel teşkil etmeyecektir. Yargı kuvveti ise zaten bağımsız bir kuvvet olmak zorundadır ki; demokratik bir devletten bahsetmenin ön koşullarından birisi yargının bağımsızlığıdır.

Amerikan başkanlık sisteminde yürütme kuvveti tek başına 4 yıl için seçilen bir başkan tarafından kullanılır. Başkan, seçildiği 4 yıl boyunca “impeachment” denilen istisnai bir suçlandırma yöntemine başvurulmadığı müddetçe görevinden alınamaz. Göreve gelmesi de parlamentonun seçimiyle değil halkın seçimiyle olur. Dolayısıyla başkanın parlamentoya karşı değil, doğrudan doğruya seçmene karşı bir sorumluluğu söz konusudur. Kongre hiçbir şekilde başkanı veya kabinesini istifaya zorlayamaz. Buna karşılık başkanın da Kongreye müdahale etme yetkisi yoktur. Başkan Kongre ile anlaşmazlık yaşasa bile kongreyi feshetme yoluna gidemez¹⁴¹.

Parlamentoya karşı hiçbir sorumluluğu bulunmayan ve seçildiği dönem boyunca görevinden edilemeyen başkan, yürütme yetkilerini de tek başına elinde bulundurduğuna göre sınırsız bir güce mi sahiptir? Bu sorunun cevabı esasen ABD’de sistemin nasıl tıkanmadan işlediğinin de cevabı olmaktadır. İlk olarak belirtmek gerekir ki, Amerikan siyasal sistemi esnek bir yapıdadır. Yürütme yetkileri ve bağımsızlığı anayasal olarak belirtilmiş olsa da, siyasal sistem yürütme gücünü artırmaktan çok azaltmak eğilimindedir. Yukarıda bahsedilen yerele odaklı siyasal mekanizma, bu sınırlandırmayı kolaylaştırır niteliktedir¹⁴².

¹⁴⁰ SARTORİ, Giovanni, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yekın Yayınları, 1997, s. 113-115.

¹⁴¹ TURHAN, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, s. 41.

¹⁴² DERELİ, *ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, s. 34.

İkinci olarak sistem, her ne kadar üç kuvveti organik ve fonksiyonel açıdan birbirinden ayırmış olsa da, bu organlara tanınan yetkilerin aşırı kullanılmaması için “denge ve denetim” mekanizmaları oluşturulmuştur. Buna göre, başkan yasa gücünde kararname, tüzük, yönetmelik gibi düzenleyici işlemler yapabilir. Kongreye mesajlar yoluyla yasa önerisinde bulunabilir ve Kongreden geçen yasaları veto edebilir. Başkanın ayrıca yüksek yargı üyelerini atama ve devlete karşı işlenmiş suçları affetme yetkisi vardır. Buna karşılık Kongre de başkanın vetosunu belli şartların mevcudiyeti halinde reddedebilir. Yine başkanın atamaları senatonun onayına bağlıdır. Bunun yanında Kongre, yürütme organı için fon sağlar, bakanlıklar kurar veya kaldırır, yürütme organı üyelerini suçlandırıp yargılayabilir¹⁴³.

Özetle, ABD’de mevcut olan sistem kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan bir hükümet sistemidir. Yürütme kuvvetinin halkın temsilcilerine karşı siyasi sorumluluğu bulunmayan bir tek kişide toplanmış olması, demokratik anlamda korkunç sonuçlar doğurabilecek riskler taşıyabilmektedir. Ancak, bahsedildiği üzere, Amerikan sisteminin kendine has yapısı, bu risklerin oluşmasına fırsat vermemektedir. Federal yapı merkezi yönetimi engelleyerek başkanın kuvvetini sınırlamaktadır. Yerinden yönetim mekanizması bölgesel partileri daha önemli kılmakta, bu da ulusal olarak iki partili yapıya sahip olan ülkede, parti liderini önemsizleştirmektedir. Bu durum partilerin disiplinsiz yapıları ile ve başkanın parlamentoya karşı sorumsuz olması kuralı ile birleşince, başkanın siyasi sistem içerisinde gücünün sınırlandırılmasına yol açmaktadır.

Tüm bu tespitler doğru olmakla birlikte, bir toplumda yönetim mekanizmasının demokratik olması, sadece teknik konuların aşılması ile üstünden gelinebilecek bir durum değildir. Sistem içerisindeki bütün aksamlar doğru yerleştirilmiş, bütün mekanizma demokratik ilkelerle kurgulanmış olsa da toplumun demokratik bir karaktere sahip olmaması durumunda yönetiminin de demokratik olabileceğini söylemek pek mümkün olmayacaktır. Nitekim, yöneticiler de o toplumun bizzat kendisinden oluşmaktadır.

B. İngiltere’de

¹⁴³ TURHAN, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, s. 35.

Batı Avrupa tarihi, demokrasilerin gelişimi açısından bir merkez teşkil eder¹⁴⁴. Bunun sebebi tarihte birçok krallığın hüküm sürdüğü coğrafyada monarkın sınırlandırılması girişimlerinde hem kronolojik, hem ideolojik olarak öncü konumda bulunmasıdır. İngiltere ise bu gelişim çizgisinde oldukça öndedir. Çünkü Avrupa tarihinde genel şemayı feodal düzenin yıkılıp merkezi krallıkların kurulması, bundan sonra merkezi krallıklara karşı burjuvazinin mücadelesi oluşturur. Oysa feodalitenin çok zayıf, merkezi krallığın ise oldukça güçlü olduğu İngiltere’de bu mücadele epeyce erken başlamış, yüzyıllar süren bir gelişim döneminden sonra 19. yüzyılda tamamlanmıştır¹⁴⁵.

İngiltere’de monarkın sınırlandırılmasına ilişkin ilk adım 1215 tarihli Magna Carta ile atılmıştır. Bu belge baronların ve kral arasında imzalanmış ve kralın feodal adetleri, hakları ve yasaları ihlal etmesine son vermek için baronlar tarafından krala kabul ettirilmiş bir belgedir. Magna Carta, bu bağlamda feodal ve tepkiseldir ve esasen özgürlük ve demokrasiden asla söz etmez. Magna Carta’nın önemi, kralın yetkilerini sınırlaması ve onu hukuk sınırları içerisinde kalmaya zorlamasından kaynaklanmaktadır. İngiliz krallarının soylularla bir denge içerisinde kalması ve böylece Fransa’da olduğu gibi mutlakiyetçi ya da Almanya’da olduğu gibi küçük prensliklere bölünmüş Kıta Avrupa’sının iki büyük hastalığı olan despotizm ve anarşiye yakalanmaması anlamına geldiğinden, Magna Carta’nın demokrasi açısından önemi oldukça büyüktür¹⁴⁶.

Magna Carta’ya önem kazandıran bir diğer sebep, bu belgenin öngördüğü danışma kurulunun, bugün dünyanın bütün demokrasilerinde yerleşik olan modern parlamentonun başlangıcı olmasıdır. İlk olarak vergi koyulmadan önce danışılması gereken bir kurul olarak oluşturulan bu küçük yapı, 1295’te “Model Parlamento” olarak anılan, soylu olmayan kişilerin de temsil edildiği bir yapıya dönüştürüldü. Parlamentonun Lordlar ve Avam Kamarası olarak ikiye ayrılarak günümüzdeki yapıya kavuşması ise III. Edward (1312,1377) döneminde olmuştur¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Bu tespit demokrasi kurumlarının gelişimi baz alınarak yapılmıştır. Yoksa dünya tarihinin görmüş olduğu en korkunç iki savaşın ve onlarca soykırımın da merkezi olan bu coğrafyanın, tarihin gerçekliğinden kaçılarak değerlendirilmesi söz konusu değildir.

¹⁴⁵ SOYSAL, *Anayasaya Giriş*, s. 51.

¹⁴⁶ ROSKIN, Micheal G, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Adres Yayınları, 8. Baskı, 2016, s.25.

¹⁴⁷ TAŞKIN, “Modern Siyasal Hayat: Kurumların Doğuşu ve Küreselleşmesi”, s. 54.

Bundan sonraki dönemde zaman zaman mutlakiyetçi eğilimler baş gösterse de tarihin seyrinin parlamentonun yükselişi yönünde ilerlediğini görmekteyiz. I. Charles döneminde iki kere dağıtılan Avam Kamarası, üçüncü kez tekrar toplandığında kralı bazı kuralları kabul etmeye zorlamıştır. “The Petition of Rights” (Haklar Dilekçesi) adı verilen 1628 tarihli bir belgede toplanan kurullarla, parlamento tarafından çıkarılan bir kanun olmadıkça vergi ve benzeri mali yükümlülükler konulamayacağını kayıt altına almakta, aynı zamanda özellikle ceza hukukuna ilişkin bireyleri koruyan güvenceler getirilmekteydi¹⁴⁸.

Bu tarihten sonra İngiltere’de 1642-1648 yılları arasında bir iç savaş patlak vermişti. Yetkilerini parlamentoya rağmen genişleten bir kral ve buna karşı gücünü korumak isteyen bir parlamento, ülkeyi de ikiye bölmüştü: kralcılar ve parlamentocular. Bu mücadelenin sonunda parlamento üstün geldi ve kral idam edildi. Monarşilerde mümkün olmayacak bu hadise ile bir dönüm noktasına gelinmişti. Boş kalan yönetimi ordu eline aldı, zamanla diktatöryal bir yönetim meydana geldi. Bundan duyulan hoşnutsuzluk idam edilen kralın varislerini tahta çağırmakla sonuçlandı ancak artık parlamentonun gücü konusunda geriye gidilmesi artık mümkün değildi¹⁴⁹.

1688 yılında meydana gelen “Şanlı Devrim”le kral tahttan indirilmiş ve yeni kral tayin edilmiştir. Bu olayla kralların yerlerini parlamentoya borçlu oldukları bir döneme girildi. Böylece İngiliz anayasal monarşisi önemli ölçüde şekillenmiş oldu. Hanedandan bir üyenin eşi olması sebebiyle tahta geçmiş bulunan Hollandalı kralın İngilizce bilmemesi ise işlerin büyük ölçüde bir kabineye, özellikle bakanları koordine eden başbakanı bırakılmasına neden oldu. Parlamenter sistemin kuvvetli başbakan modeli bu gelişme ile ortaya çıkmıştır¹⁵⁰.

Zamanla kralın yetkileri sembolik hale getirilmiş, böylece parlamenter hükümet sisteminin tüm unsurları oluşturulmuştur. Ancak, parlamentonun gerçek anlamda bir temsil meclisi haline gelmesi 19. yüzyılda oy hakkının genişletilmesi ile mümkün olmuştur. İngiltere’de 1832, 1867, 1872, 1883 ve 1884 yıllarında yapılan reformlarla genel ve eşit oy ilkesi getirilmiş ve kitlelerin parlamentoda temsili sağlanmıştır. Bu gelişme siyasal sistemi önemli şekilde etkilemiştir. Başta, daha önce

¹⁴⁸ OKANDAN, *Umumi Amme Hukuku*, s. 252.

¹⁴⁹ YAYLA, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, s. 101.

¹⁵⁰ YAYLA, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, s. 102.

de bahsedildiği gibi modern anlamda siyasal partilerin oluşmasına yol açmıştır. Siyasal partilerin oluşumu ve temsil müessesesinin gelişmesi, temel ilkelerini değiştirmemiş olsa da parlamenter sisteme yeni bir anlam vermiştir¹⁵¹.

İngiltere, yüzlerce yıllık gelişimle oluşmuş bir hükümet sistemine sahiptir. Gerçekten parlamenter hükümet sistemi, İngiltere’de doğmuş bir sistem olmakla birlikte, bu sistem yaklaşık olarak sekiz asır süren bir dönemde gelişerek bugünkü halini almıştır. Parlamenter hükümet sistemi bu yönüyle başkanlık sisteminden ayrılır. Nitekim başkanlık sistemi kendiliğinden doğmuş ve tarihi süreçlerle şekil almış bir sistem değildir. Bir önceki başlıkta da bahsedildiği gibi Başkanlık sistemi 1787 anayasası ile ihdas edilmiş bir sistemdir.

Parlamenter hükümet sistemi oluşum safhalarından başka, iki temel özelliği ile başkanlık sisteminden ayrılır. Bu özellikler Arend Lijphart’a göre; başbakan ve kabinesinin yasama organına karşı sorumlu olması; yani hükümetin yasama organının güvenine dayanması ve yine yasama organının güvensizlik oyuyla düşürülebilmesi; ikinci olarak da başbakanın yasama organınca seçilmesidir¹⁵². Burada Lijphart, başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında kıyas yaparken devlet başkanının seçimi yerine, başbakanın seçiminden bahsetmiştir. Bu tercih, zannediyoruz ki, yürütmeyi etkin şekilde kullanan kişinin seçiminin ne şekilde olduğunun önemszenmesinden kaynaklanmaktadır.

Sartori’ye göre, parlamenter sistemlerin hepsi iktidar paylaşımı sistemleridir. İktidarın paylaşılması, bölünmesi kadar kesin bir şekilde formüle edilemez. Gerçekten de birçok paylaşım modelinden bahsedilebilir. Ancak yine de, hükümetin başı ile kabinesindeki kişiler arasındaki ilişkilere bakılarak üç tür iktidar paylaşımı tanımlı yapılabilir. Buna göre hükümetin başındaki kişi ile kabinesinin üyeleri arasında üç tür ilişki söz konusu olabilir; a) eşitsizler üzerinde birinci, b) eşitsizler arasında birinci ve c) eşitler arasında birinci. Normal bir parlamenter sistemde başbakan eşitler arasında birincidir. İngiliz tipi bir başbakan ise eşitsizler üzerinde birinci tanımını karşılar. Bu tanıma göre yürütmenin başı olan başbakan parti lideridir, parlamentonun oyuyla kolayca düşürülemez ve kabine üyelerini dilediği gibi atar veya değiştirir¹⁵³.

¹⁵¹ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 25.

¹⁵² LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 63.

¹⁵³ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 138-139.

İngiliz tipi Parlamenter rejimde başbakanın kuvvetli bir üstünlüğe sahip olduğunu görmekteyiz. Sartori'nin nitelemesine göre, normal bir parlamenter rejimde başbakan, eşitler arasında birincidir; oysa İngiliz tipi başbakan eşitsizler üzerinde birincidir. Bu tespit, İngiltere'nin saf parlamenter sisteme sahip olduğu düşüncesi ile çeliştiği düşünülebilir. Oysa burada kastedilen, teorik olarak çizilen parlamenter rejim modelinin, eşitler arasında birinci olan bir başbakan tipolojisini gerektirdiğidir ki bu yaklaşım doğrudur. Ancak, İngiltere tarihsel süreçlerin ve siyasal sisteminin diğer unsurlarının (çoğunlukçu demokrasi, parti sistemi, seçim sistemi vs.) etkisi ile kuvvetli bir başbakan modelini yaratmış bulunmaktadır. Bu durum İngiltere'nin, saf parlamenter sisteme sahip ülke olduğu gerçeği ile çelişmez. Kaldı ki; bir ülkede bir hükümet sistemin saf halinin mevcut olup olmadığı tespitinde zannediyoruz ki, sistemin mevcut olduğu zaman dilimi içerisinde siyasal mekanizmanın tıkanmasına yol açıp açmadığı, demokratik krizlere sebep olup olmadığı gibi parametreler ile değerlendirilmesi gerekir. Bu varsayım ile, İngiliz Parlamenter Sistemi'nin oluşumunu tamamladıktan sonraki süreçte hükümet krizlerine, demokratik bunalımlara yol açmamış olmasından ötürü, parlamenter sistemin saf halinin İngiltere'de mevcut olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

Parlamenter hükümet sisteminde başkanlıktan farklı olarak yürütme iki kanatlıdır¹⁵⁴. Bir tarafta kabinesi ile birlikte yürütmeyi etkin şekilde kullanan başbakan, diğer tarafta önemli ölçüde yetkisiz, sembolik ve törensel devlet başkanı¹⁵⁵. Bu sistemde yürütmenin başı başbakandır. Devletin başı ise yönetim şeklinin monarşi veya cumhuriyet olmasına göre kral veya Cumhurbaşkanı olmaktadır.

Yürütme içerisinde yetkili olan kanat aynı zamanda sorumluluğu da üstlenen taraftır. Bu durumda başbakan ve kabinesi siyaseten sorumludur. Bu sorumluluk hem bireysel, hem de kabinenin tamamına hasredilebilir, yani kolektif bir sorumluluktur. Devlet başkanı ise yetkisiz olmasının doğal bir sonucu olarak siyasal sorumluluğa sahip değildir. Bunun anlamı, devlet başkanının parlamentoya karşı sorumlu olmaması, yani parlamentonun, devlet başkanını işlem ve eylemlerinden dolayı görevden alamamasıdır. Devlet başkanının sorumsuz tutulmasının temelinde yürütme organının devamını ve istikrarını sağlama amacı vardır¹⁵⁶. Diğer taraftan, Parlamenter

¹⁵⁴ Lijphart, yürütmenin iki kanatlı olmasını, parlamenter sistemin asli bir unsuru olarak saymamakta, arızı bir nitelik olarak değerlendirmektedir, bkz.: LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 66.

¹⁵⁵ LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 66.

¹⁵⁶ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 423.

sistemde devlet başkanı, sorumsuz ve yetkisiz bir makam sahibi olarak, belli görüşleri savunan etkin bir siyasal organ değil, siyasal tartışmaların üstünde devletin sürekliliğini ve milletin birliğini temsil eden tarafsız bir kamu makamı olarak düşünülmüştür¹⁵⁷. Devlet başkanlığı ile parti üyeliğinin bağdaşmaması da bu düşüncenin bir sonucudur.

Devlet başkanının mutlak şekilde sorumsuz tutulması¹⁵⁸, yaptığı işlemlerin sorumluluğunun Bakanlar Kurulu tarafından üstlenilmesini zorunlu kılmıştır. Nitekim kamu hukukunda yetki ve otorite sorumlulukla beraberdir¹⁵⁹. Sorumluluğu olmayan kişinin yetkili olması düşünülemez. Bu sebeple parlamenter sistemde “karşı imza” kuralı ile devlet başkanının sahip olduğu yetkileri başbakan ve bakanlarla birlikte kullanması esastır. Karşı imza kuralı ilk etapta hükümetin işlemlerine devlet başkanının onay vermesi anlamına gelmekteydi. Hatta yetkilerin zamanla monarktan hükümete geçmesi de karşı imza yoluyla oldu. Ancak kural günümüzde devlet başkanının aldığı bir kararın resmileştirilmesi anlamını kazanmıştır¹⁶⁰.

Parlamenter hükümet sistemi için yürütmenin istikrarsızlığı sorunu çok sık olarak tartışılmaktadır. Gerçekten, parlamenter sistemde yürütme, başkanlık sisteminde olduğu gibi belli bir dönem için seçilip, bu dönemin sonuna kadar yerini garantilemez. Güvenoyu mekanizması, parlamenter sistemlerde, hükümetlerin sık sık değiştirilmesine sebep olabilmektedir. Oysa İngiltere, kelimenin tam anlamıyla istikrarlı bir siyasal sisteme sahiptir. Peki, hangi sebep veya sebepler, İngiltere’de parlamenter sistemin mahzurlarının görülmesini engellemektedir?

İngiliz modeli parlamenter sistemin başarısının pek çok nedeni bulunmaktadır. Her şeyden önce tarihsel arka planın ve sosyolojik yapının etkisi asla unutulmamalıdır. Bununla birlikte, siyasal sistem yakından incelendiği zaman görülmektedir ki İngiltere’de siyasal istikrarsızlığı engelleyen en önemli faktör iki partili siyasal yapıdır. Belirtmek gerekir ki İngiltere’deki iki partili siyasal yapıya önemli ölçüde seçim sistemi sebep olmaktadır. Dar bölge ve çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi küçük partileri siyaset sahnesinden çekerek büyük iki partinin oluşmasını teşvik etmektedir.

¹⁵⁷ TURHAN, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, s. 52.

¹⁵⁸ Parlamenter sistemde devlet başkanının cezai ve hukuki istisnai sorumlulukları mevcut olup, burada bahsi geçen siyasal sorumluluktur. Konunun ilgi alanı bağlamında yalnızca siyasal sorumluluk üzerinde durulmaktadır.

¹⁵⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 425.

¹⁶⁰ KABOĞLU, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 134.

Bu seçim sisteminde, ülke seçim bölgelerine ayrılır ve her seçim bölgesinden en fazla oyu alan aday milletvekili seçilir. Sistem iki partinin oluşmasını teşvik eder; çünkü rakipleri yarış dışı bırakmak için, küçük partiler büyüklerin içinde birleşmek zorunda kalır. Bazen olduğu gibi, eğer iki büyük partiden biri bölünürse, bölünmemiş olan diğer büyük parti kazanır¹⁶¹.

İki partili sistem, sadece iki partinin bulunduğu sistem değildir. Bu sistemde de çok sayıda parti iktidar yarışına katılır. Ancak burada çok partili sistemden fark yalnızca iki partinin iktidara ağırlıklarını koyabilecek güçleri bulunur, dolayısıyla yalnız iki parti siyasal hayata egemen olur¹⁶². İngiliz siyasal hayatında da 19. yüzyılda Toryler ve Whigler olarak ortaya çıkan, günümüzde de hala devam eden iki partili sistem mevcuttur. Toryler zamanla Muhafazakâr Partiyi, Whigler de Liberal Parti'yi oluşturmuş olup bu iki parti İngiltere'nin iki partili sistemine hayat vermektedirler. Zaman zaman, bu denklemi bozabilecek partilerin yükselişe geçtiği görülebilmekteyse de, İngiltere'nin İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti ile istikrarlı bir siyasal sistemi bulunmaktadır.

İki partili siyasal yaşam, istikrarlı yapıyı desteklemektedir. Çünkü yürütme kuvveti bir bütün olarak çoğunluk partisinden oluşur. Böylece farklı menfaatlere sahip partilerin bir koalisyonu olmayıp, tutarlı bir bütünlük sağlamak ve parlamentoda sağlam bir çoğunluğun desteğini sağlamaktadır¹⁶³. Bu da hükümete, başkanlık sisteminde başkanın sahip olduğu azledilememe garantisini dolaylı olarak sağlar. Yani hükümet, kendisine güvensizlik oyu verebilecek olan çoğunluğu elinde bulundurduğundan, bir sonraki seçimlere kadar yerini korumuş olur. Elbette bunun ön koşulu parti disiplininin bulunmasıdır. Nitekim disiplinsiz bir yapıda, bu güvence mümkün olmayacaktır ki; böyle bir durum istikrarlı yapıyı şüphesiz bozacaktır.

İki partili sistem iktidar partisine etkin bir rol verirken, muhalefeti de gerçek bir kurum haline getirme eğilimindedir. Nitekim hükümet ve muhalefet arasındaki görev bölümü, parlamentodaki çoğunluk ve azınlık partisi arasındaki örgütsel ayrılığa paraleldir¹⁶⁴. Böylece, parti disiplini ve iki partili sistemden dolayı tehlikeye düşen kuvvetler ayrılığı, başka bir formda oluşmuş olur. Muhalefetin İngiltere'de olduğu gibi

¹⁶¹ ROSKIN, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, s. 51.

¹⁶² TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 357.

¹⁶³ LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 98.

¹⁶⁴ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 432.

bir kamu görevine dönüştürülmesi¹⁶⁵ çok önemli bir noktayı gözler önüne sermektedir. İngiltere’de 1964 seçimleri öncesi o zamana kadar art arda üç seçimi kazanmış olan Muhafazakâr Parti’nin, seçimleri dördüncü kez kazanması olasılığı karşısında muhalefetin önemini yitirme endişesi, muhalefete kamu görevi muamelesi yapılmasına sebep olmuştur. Buradaki asıl kaygı iktidar partisinin politikaları değil, iktidarın el değiştirmesi ilkesinin ortadan kalkmasıdır ve bu kaygı bizzat iktidar partisince de haklı bulunmuştur¹⁶⁶. Muhalefetin de güçlü bir konumda bulunması, hem azınlıkta kalan kesimlerin sesinin duyurulmasını sağlayarak siyasal iklimi ılımlaştırmakta, hem de yukarıda bahsedildiği gibi bir nevi kuvvetler dengesi sağlamaktadır.

Buraya kadar İngiliz tipi parlamenter sistemin neden istikrarlı bir şekilde işlediğinin sebeplerini araştırmaya çalıştık. Çünkü, dünyanın en büyük demokrasilerinden olan bu ülkenin demokrasi geleneğinin, istikrarlı yapısıyla ilişkisi varsayımı ile hareket etmekteyiz. Nitekim “istikrar” kavramı, büyük ölçüde işleyen demokrasinin göstergesidir¹⁶⁷. Ancak belirtmek gerekir ki, demokrasi kavramını yalnızca sorunsuz iktidar değişimleri, daha doğru ifade ile hükümetin doğru zaman aralıklarında, doğru biçimlerde oluşması olarak göremeyiz. Diğer bir anlatımla istikrarlı demokrasi başka şeydir, istikrarlı hükümet başka¹⁶⁸. Bu bağlamda, İngiltere’nin istikrarlı yapısını yalnızca hükümetlerinin ömürleri ile açıklamak eksik bir bakış açısı olacaktır. İngiliz hükümetleri uzun ömürlü oldukları gibi gerçekçi ve sorumludurlar. Nitekim parti sisteminin iktidar değişimini iki parti arasına hapseden yapısı, partileri gerçekçi ve sorumlu olmaya zorlamaktadır¹⁶⁹.

Bir diğer önemli konu yine iki parti sistemi, partileri ılımlı bir siyasal çizgide olmaya zorlar. Siyasette etkin iki partinin bulunması, bu iki partinin yarışı kaybetmemek adına sivrilmesini ve kutuplaştıran bir üslup kullanmasını engeller. Böylece partiler temsil ettikleri ideolojinin ucunda bulunmaktan imtina ederler. Seçmenlerin tercihi için yarışan iki parti, ilgilerini sol-sağ çizgisinin iki ucunda bulunan seçmen kitlesinden çok, bu çizginin ortalarında yer alan ve hiçbir tarafa angaje

¹⁶⁵ “Büyük Britanya’da azınlık partisi liderlerine “Majestelerinin Hükümetine karşı Muhalefet Lideri” tarzındaki resmi unvanla birlikte, devletçe maaş bağlanması, muhalefete gerçekten bir kamu görevi niteliği vermektedir.” DUVERGER, *Siyasal Partiler*, 432.

¹⁶⁶ TURGUT, *Siyasal Muhalefet*, s. 42.

¹⁶⁷ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 149.

¹⁶⁸ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 151.

¹⁶⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 357.

olmamış bulunan seçmenler üzerinde yoğunlaştıracaklardır; nitekim uçlardaki seçmenlerin tarafı zaten bellidir¹⁷⁰. Bu da partileri merkezleştirerek daha ılımlı politik tavır içerisinde olan partilerin olduğu bir siyasal atmosfer yaratır. Demokratik istikrara bu atmosferin katkısı şüphesiz büyüktür.

İngiltere’de hükümet sisteminin, kıta Avrupası’ndaki örnekler gibi istikrarsız hükümetler yaratma potansiyeline karşılık başarılı şekilde yürümesi görülmektedir ki iki partili siyasal hayat ve disiplinli partiler denklemi ile sağlanmaktadır. Buna seçim sisteminin katkısı da eklenmelidir. Meselenin teknik boyutlarında bu unsurların bulunduğu açıkça görülmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere bir ülkede siyasal mekanizmanın krizlerden korunması ve demokrasinin işlerliği sadece teknik yapının oluşturulması ile mümkün olmamaktadır. Tarihsel ve sosyolojik yapı, uzlaşma kültürü, hem siyasal sistemlerin hem de istikrarlı demokrasilerin oluşumunda oldukça etkilidir.

C. Kıta Avrupası’nda

Feodal düzen yıkılıp da merkezi krallıklar kurulduktan sonra Batı Avrupa’daki temel mesele bu krallıklarla burjuvazinin çekişmesi oluyor¹⁷¹. Monarkın temel haklar lehine sınırlandırılması olarak klasik tanımını yapabileceğimiz liberal demokrasi anlayışı bu başlangıç noktasından hareketle gelişmiştir. İngiltere, değinildiği gibi, coğrafi yapısının da yardımıyla bu sürece Kıta Avrupa’sından çok önce girmiştir. Bir ada ülkesi olması istilasının zor olmasını sağlamış, bu da ağır çekimde fakat doğrusal bir demokratik gelişim çizgisi temin etmiştir.

Kıta Avrupası ülkelerinde ise böyle sürekli ve uzun bir gelişme yerine 18. yüzyıl sonundan itibaren, çekişmenin devrimler yoluyla çözümlenmeye başladığı, merkezi monarşilerin birer birer yıkıldığı, kısa geçiş dönemlerinden parlamentolu düzene geçildiği görülüyor¹⁷². Gerçekten 18. yüzyılın sonlarından itibaren bir devrimler çağına yaşandığından bahsedebiliriz¹⁷³.

¹⁷⁰ LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 96.

¹⁷¹ SOYSAL, *Anayasaya Giriş*, s. 51.

¹⁷² SOYSAL, *Anayasaya Giriş* s. 51

¹⁷³ “19. yüzyılın fırtınalı çağında yaşanan bütün siyasal değişimleri, bu koşullarda anlaşıldığı gibi "devrim" başlığı altında toplayamayız ancak hiç tereddütsüz bir "devrimler çağı"ndan bahsedebiliriz. Bunun nedenlerinden biri yaklaşık yüzyıl içinde, kökten değişiklik ve şiddet kullanma anlamında o zamana kadar görülmedik ölçüde siyasal karışıklık yaşanmasıydı.” ROBERTS, J. M., *Avrupa Tarihi*, Çav. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayınları, 2015, s. 414.

İngiltere ve Amerika'da yaşanan gelişmelerin yanında Fransa'da 1789 Devrimi Avrupa siyasal hayatını etkileyen önemli değişikliklere sebep olmuştur. Fransız Devrimi ile sınırsız monarşi yalnızca Fransa'da yıkılmakla kalmamıştır. Fransa'da 1789 Devrimi ve devamında Fransız devletinde meydana gelen değişiklikler, Avrupa'nın diğer ülkelerinde de sınırsız monarşileri sarsabilecek etkiler yaratmıştır. Başlangıçta milli karakter taşıyan büyük devrim, daha sonra Avrupa'ya has ve hatta evrensel bir nitelik kazanmış, böylece birçok sınırsız monarşi yıkılarak yerine halkın kendi kendini yönettiği ve temel hak ve özgürlüklerin tanındığı yeni yönetim şekilleri hayata geçirilmiştir. Bütün bunlar, kişilerin hak ve özgürlüklerine dayanan sınırlı monarşinin hatta cumhuriyetin gerçekleşmesi, demokrasiye ve parlamenter sisteme doğru gelişmeyi, temsili demokrasiye dayanan, demokratik müesseseleri kapsayan yeni yeni statülerin meydana gelmeleri gibi sonuçlara varmışlardır¹⁷⁴.

1. Fransa'da¹⁷⁵

Avrupa'daki siyasal değişim rüzgarının başlangıç noktası olan Fransa, tarihi boyunca hem monarşi, hem parlamentarizm ve hem de yarı başkanlık sistemlerini gördüğü için çok önemli bir örneği oluşturmaktadır. 1789 Devrimi ile kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, birçok devrimsel yeniliğin yanında ulusal egemenlik ve kuvvetler ayrılığı ilkelerini getiriyor, insanın sadece insan olduğu için, doğuştan sahip olduğu, devredilemez haklarından bahsediyordu. Bu doğrultuda hazırlanan 1791 Anayasası ile, cumhuriyet düşüncesine henüz yabancı olan Fransızlar parlamento ile sınırlı bir monarşiyi benimsediler. Ancak anayasa ile kurgulanan sistemde İngiltere'deki gibi yumuşak kuvvetler ayrılığı değil, Amerika'dakine benzer sert kuvvetler ayrılığı söz konusuydu¹⁷⁶. Kısa ömürlü olan bu yeni rejimin ardından 1793 Anayasasıyla fiili bir cumhuriyet, bununla birlikte yürütme gücünün yasamaya bırakılmasıyla da kuvvetler birliğine dayanan bir meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir¹⁷⁷. Bundan bir yıl sonra tekrar kuvvetler ayrılığı benimsenerek 1799'da Napoleon'un hükümet darbesine kadar 1. Cumhuriyet dönemi sürmüştür¹⁷⁸.

¹⁷⁴ OKANDAN, *Umumi Amme Hukuku*, s. 282-283.

¹⁷⁵ Kıta Avrupası ülkelerini anlatırken Fransa'nın ayrı bir başlık altında incelenmesinin sebebi, bu ülkenin kendisine ait ve tipik örneğinin kendisinde bulunduğu bir hükümet sistemine sahip oluşudur.

¹⁷⁶ Bkz. GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, Beta, 1986, s. 568-570.

¹⁷⁷ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 158.

¹⁷⁸ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 159.

1. Cumhuriyet dönemini sona erdiren Napoleon Bonaparte, 1804'te kendini imparator ilan etti ve imparatorluğu döneminde neredeyse bütün Avrupa'yı işgal etti¹⁷⁹. Böylece Fransız Devrimi ile açığa çıkan düşünceler Napoleon eliyle Avrupa'ya yayılmış oldu. Napoleon'un imparatorluğu, savaşlarda aldığı yenilgilerden dolayı 1814'te son buldu ve aynı yıl "Esas Teşkilat Fermanı" yayınlandı. Bu fermanla, parlamenter sistem ve temsili sınırlı monarşi arasında bir siyasal yapı oluşturulmuştur. 1814 Fermanı ile Fransa'da ilk defa parlamenter sistem denemesi yapıldığı söylenir¹⁸⁰.

Bundan sonraki süreçte, geriye gidiş denemelerine karşı olarak 1830 ve 1848 devrimleri yaşandı. 1848'de ilan edilen anayasa ile 2. Cumhuriyet dönemi başlamış oldu. 2. Cumhuriyet Anayasası'nda 1791 Anayasası ilkeleri benimsenerek, yasama kuvvetinin halk egemenliğine dayanan ve halk tarafından genel oy ile seçilen tek bir Meclis'te olduğu, yürütmenin ise halk tarafından dört yıl için seçilen bir Cumhurbaşkanı olduğu bir sistem benimsenmiştir¹⁸¹. Ancak 1852'de III. Napoleon'un imparatorluğu ile 2. Cumhuriyet'ten 2. İmparatorluk dönemine geçildi. Bu dönem 1870'e kadar sürdü.

Fransa, monarşi taleplerinin arasında parlamenter rejime doğru ilerlediği 3. ve 4. Cumhuriyet dönemlerinden sonra 1958'den bu yana 5. Cumhuriyet dönemini yaşamaktadır. 3. Cumhuriyet Dönemi'nin anayasası olan 1875 Anayasası başlangıçta monarşist bir anayasadır ancak komisyonun hazırladığı tasarıda değişiklik yapılarak Cumhurbaşkanı'nın meclis tarafından seçildiği bir cumhuriyet yönetimi kurulmuş oldu. Bu yönetimde Cumhurbaşkanı'nın siyasal sorumluluğu bulunmamaktadır. Siyasal sorumluluk Cumhurbaşkanı tarafından seçilen kişi tarafından kurulan kabinede bulunmaktadır. Belirtilen özellikleri ile İngiliz parlamentoculuğuna benzer bir sistem söz konusu olsa da, Fransa'daki ideolojik ayrılıkların belirgin olması, siyasal parti sayısının çok olması ve partilerin dağınıklığı, sistemi İngiliz modelinden uzaklaştırmaktadır. Bu dönemde 65 yıl içerisinde yüzden fazla hükümet değişikliği yapılmıştır¹⁸².

Parti sisteminin ve ideolojik bölünmelerin teşvik ettiği istikrarsız hükümetler 4. Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Sonunda, bu istikrarsızlığı öngörmüş

¹⁷⁹ YAYLA, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, s. 115.

¹⁸⁰ Bkz., GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 579-581.

¹⁸¹ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 161.

¹⁸² Bkz., GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 594-599.

olduğundan istifa etmiş bulunan Charles De Gaulle tekrar gelmiş ve 1958 Anayasası ile beşinci Cumhuriyet Dönemi başlamıştır. 1958 Anayasasının özelliği, yeni bir hükümet sistemi kurmuş olmasıdır. Bu yeni sistem hem İngiliz parlamenter sistemine, hem de Amerikan başkanlık sistemine ait özellikler taşımakta olan yarı-başkanlık sistemidir. Çeşitli değişiklikler geçirmiş olsa da genel hatları ile doğrudan halk tarafından seçilen ve yetkili bir Cumhurbaşkanı sistemin ana unsurudur. Yürütme iki başlıdır ve yürütmenin diğer kanadı olan Bakanlar Kurulunun başını, yani başbakanı Cumhurbaşkanı atar. başbakan hem başkana, hem parlamentoya karşı sorumludur. Buna karşılık Cumhurbaşkanı siyaseten sorumlu değildir; ancak parlamenter rejimdeki gibi yetkileri sembolik olmayıp aktif politikaya müdahale edebilecek yetkilere sahiptir¹⁸³. Cumhurbaşkanı doğrudan halkoylaması gidebilir, meclisi feshedebilir, yeniden seçim çağrısı yapabilir. Bunun yanında Cumhurbaşkanı kanunları veto etme yetkisine sahip değildir, fakat alt meclisin yeniden gözden geçirmesini isteyebilir. Ayrıca bütün kanun ve kararnameleri imzalamak zorundadır¹⁸⁴.

Yarı başkanlık sisteminin istikrarlı bir yönetim modeli sunabilmesi için Cumhurbaşkanı ve parlamento çoğunluğunun aynı siyasal eğilime sahip olması gerekir; zira aksi durumda Cumhurbaşkanı'nın sistemi bloke edecek yetkileri bulunmaktadır¹⁸⁵. "Cohabitation" denilen yürütmenin farklı iki siyasal çizgiye sahip taraflarca paylaşılması durumu, Fransa'da 1986-1988 ve 1993-1995 yılları arasında yaşanmıştır. Bu dönemlerin ilkinde Cumhurbaşkanı Mitterrand, meclisi feshetme yetkisini kullanmış, ikincisinde ise Mitterrand'ın 1995'te görev süresinin dolması ile kriz potansiyeli olan bu dönemler atlatılmıştır¹⁸⁶.

Fransa'da uygulanan yarı başkanlık sisteminin bugüne kadar nispeten istikrarlı işleyişini, 1958 Anayasasının yasama ve yürütme ilişkilerini bir dengeye oturtması ve bu iki organın düzenleme alanlarını koruyacak yargısal mekanizmasının çalışıyor olması ile açıklayabiliriz. Diğer taraftan bu ülkede geçerli olan iki turlu tek isimli seçim sistemi, sağ ve sol olarak iki ana blokta partilerin birleşmesini sağlayarak hükümetlerin kurulmasını kolaylaştırmakta ve görev süresini fiilen uzatmaktadır. Ayrıca 1958 Anayasası hükümete programlarını gerçekleştirebilmek için gerekli yasal

¹⁸³ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 453.

¹⁸⁴ YAYLA, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, s. 116.

¹⁸⁵ KABOĞLU, *Anayasa Hukuku*, s. 140.

¹⁸⁶ YAZICI, Serap, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, 2017, 100.

düzenlemeleri kısa sürede yapabilmelerini sağlayan araçlar oluşturmakla hükümetlerin pasifize olmasını engellemektedir¹⁸⁷.

Böylece, bir kanadının halk tarafından, diğer kanadının da yine halkın temsilcileri tarafından seçilip, her iki kanadına da sosyolojik meşruiyet tanınmış iki kanatlı yürütme yapısının, ideolojik bölünmelerin olduğu toplum yapısı ile uyum içerisinde olması sağlanmaya çalışılmıştır. Belirtmek gerekir ki, Fransa'da 1986 yılına kadar, "cohabitation" durumunda, yani iki farklı siyasal eğilimin yürütmeyi paylaşması durumunda ne yapılacağı konusunda bir fikir üretilebilmiş değildi. Bu konuda anayasa net değildi, öngörülmemiş bu durumda kimilerine göre ölümcül bir kilitlenme ve hükümetin felç olması söz konusuydu. Ancak bu ilk deneyimde Fransızlar bir krizi tetiklemek yerine uzlaşmayı sağlamak üzere yöntemler geliştirdiler. 1986'da başkan Mitterand ve başbakan olmaya davet ettiği Chirac asgari müşterekte buluşmayı bildi. Bu tecrübe, Fransız siyasal yaşamında istikrarı sağlayan bir gelişme olmuştur¹⁸⁸.

2. Diğer Ülkelerde

Avrupa kıtasında siyasal sistemlerin oluşması büyük ölçüde, bu kıtadan daha hızlı demokratikleşme evreleri geçiren İngiltere parlamentoculuğundan ve Amerikan ve Fransız Devrimleri ile oluşturulan yeni yönetim biçimlerinden etkilenmiştir. Kıtanın neredeyse tamamında parlamenter sistem, hükümet sistemi olarak benimsenmiştir. Parlamenter sistem, belirtildiği üzere yüzyıllar içerisinde doğup gelişmiş, 17. yüzyılın ortasında Büyük Britanya'da, 19. yüzyılın başında Fransa'da ve 19. yüzyıl boyunca Avrupa monarşilerinde uygulanmaya başlanmıştır¹⁸⁹. Belirtmek gerekir ki bu kronolojide İngiltere'nin öncü olmasında, kendi tarihsel koşulları, özellikle feodalite sorunu ile pek fazla karşılaşmamış olması etkilidir. Aynı şekilde Fransa'nın parlamentarizm ile kıtanın diğer devletlerinden daha erken karşılaşmış olması, bu devletin siyasal birliğini daha erken tamamlamış olması ile ilgilidir.

1914'ten önce Fransa, Avrupa'da parlamenter hükümet sisteminin olduğu tek cumhuriyettir. 1918'den sonra, (Çekoslovakya dışında) liberal demokrasinin kötü işlediği birçok devlet gibi Almanya da cumhuriyet yönetimine geçmiştir. Bu istisnalar

¹⁸⁷ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 454.

¹⁸⁸ ROSKIN, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, s. 126.

¹⁸⁹ KABOĞLU, *Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 131.

dışında, parlamenter kurumlar monarşilerde varlık göstermeye devam etmiştir. Fakat bu monarşiler kralın “hüküm sürdüğü ama hükmetmediği”, sembolik monarşilerdir. Yürütme esas olarak parlamentonun güvenoyuna bağlı kabinede vücut bulmaktadır. Kabinenin başı başbakan olup, kral yalnızca bir simge olarak mevcut bulunmaktadır. Parlamenter sistem, Avrupa’da liberal demokrasinin monarşik bir çerçeve içinde gelişme ihtiyacına bir cevap niteliğindedir¹⁹⁰.

Kıta Avrupa’sında çok partili sistemlere sahip ülkelerde İngiliz modelinden esinlenen parlamenter rejimler aynı sonuçları vermemişlerdir. Sık sık karşılaşılan hükümet krizleri 1. ve 2. Dünya Savaşı sonrası anayasalarında parlamenter rejimin ampirik ilkelerinin kurallara bağlanmasına ve hükümet istikrarsızlığını önlemek için hükümetin siyasal sorumluluğunun ayrıntılı olarak düzenlenmesine sebep olmuştur. Parlamenter sistemin rasyonelleştirilmesi olarak ifade edilen bu eğilim bir anlamda siyasetin hukukileşmesini ifade etmektedir¹⁹¹.

Totaliter ve otoriter rejimler ve askeri darbelerin demokratik kurumları lağvetmesi veya etkisiz hale getirmesi sonuçlarını doğuran, Samuel Huntington’un demokrasinin gelişim sürecini açıkladığı teorisinde birinci ters dalga olarak adlandırdığı süreç, parlamenter rejimlerin de kesintiye uğramasına neden olmuştur¹⁹². Klasik demokrasiyi tehlikeye düşüren en önemli sebepler arasında hep istikrarsız yönetimin de sözü edildiği için¹⁹³, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da yeniden kurulan parlamenter sistemler istikrarlı hükümetler kurulabilmesi için çeşitli yöntemlere başvurmak durumunda kalmışlardır¹⁹⁴. Burada genel eğilim, parlamenter kurumlara dokunmadan yürütmenin gücünü arttırmak olmuştur¹⁹⁵. Bununla birlikte Avrupa genelinde, güçlü yürütme eğilimine karşılık, yürütmeyi denetim mekanizmaları çoğalmaktadır¹⁹⁶.

¹⁹⁰ DUVERGER, *Batı'nın İki Yüzü*, s. 55-56.

¹⁹¹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 439.

¹⁹² HUNTINGTON, Samuel P, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 15.

¹⁹³ Burada belirtmek gerekir ki, istikrarsız yönetimler yalnızca klasik parlamenter sistemlerde görülmemiştir. Gerçekten, 1919 Weimer (Alman) Anayasası yarı başkanlık rejimi öngörmekteydi. Ancak siyasal yaşamdaki aşırı çok partili sistem, istikrarsız hükümetleri teşvik ediyor ve bu istikrarsız ortam da radikal ideolojik söylemlere sahip partilere rağbeti artırıyordu. Bkz.: AKARTÜRK, *Parlamenter Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 28.

¹⁹⁴ SOYSAL, *Anayasaya Giriş*, s. 100.

¹⁹⁵ Fransa önemli bir istisnayı oluşturur. Bilindiği üzere 1958 5. Cumhuriyet Anayasası, belirtilen kaygı ile yarı başkanlık sistemini inşa etmiştir.

¹⁹⁶ KABOĞLU, *Anayasa Hukuku*, s. 123.

Özetle Avrupa kıtasında genel olarak parlamenter rejimlerin tercih edildiği görülmektedir. Batı Avrupa'da 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Doğu Avrupa'da ise sosyalizm sonrası dönemde parlamenter demokrasiler kurulmuş ve yerleşmiştir¹⁹⁷. Ancak belirtmek gerekir ki her ülkede uygulanan hükümet sistemi, ülkelerin tarihsel ve sosyolojik altyapıları ve toplumun değer yargıları gibi dinamiklerle farklı şekillere bürünebilmektedir. Denilebilir ki; ne kadar parlamenter hükümet varsa, o kadar parlamenter hükümet sistemi vardır. Gerçekten bazı ülkelerde devlet başkanının, bazılarında başbakanın güçlendirildiği sistemler mevcut olmuştur. Hatta kabinenin parlamento tarafından seçildiği; fakat seçildiği süre boyunca görevinden alınamadığı, bu amaçla güvenoyu müessesesinin bulunmadığı İsviçre'deki meclis hükümeti sistemi Sartori tarafından parlamentarizmin bir türü olarak ifade edilmektedir¹⁹⁸. Dolayısıyla Avrupa kıtasında genel olarak parlamenter hükümet sisteminin yaygın olduğunu, bununla birlikte her ülkenin kendi parlamenter sistemine sahip bulunduğunu söyleyebiliriz.

¹⁹⁷ Bkz.: KABOĞLU, *Anayasa Hukuku*, s. 140-141.

¹⁹⁸ Bkz. SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 148

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE HÜKÜMET VE PARTİ SİSTEMLERİ

I. TÜRKİYE'DE HÜKÜMET SİSTEMLERİ

A. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Osmanlı, I. Orhan zamanında devlet halini ihraz edip İstanbul'un fethi ile büyük bir imparatorluğa dönüşmüş, bu imparatorluk, saltanatın resmen ilga edildiği 30 Ekim 1922 tarihine kadar saltanat usulü ile yönetilmiştir. Osmanlı'nın saltanat yönetiminde devlet başkanlığı makamı, II. Mehmed'in tahta çıkışına kadar, seçim denilebilecek, liyakat esasına dayanan bir yöntem ile intikal etmekteydi. Fakat II. Mehmed'ten itibaren ehliyet ve liyakat usulü terkedilmiş, saltanat makamının ilk olarak en büyük erkek evlat, daha sonra da en yaşlı erkek evlada devredilmesi usulleri benimsenmiştir. Böylece denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nde devlet ve hükümet sistemi II. Mehmed dönemine kadar bir nevi seçimli monarşi, bu dönemden itibaren de irsi monarşi olmuştur¹⁹⁹.

Osmanlı Devleti, imparatorluk dönemi içerisinde zaman zaman liyakati esas olarak seçime benzeyen usulleri benimsemiş olsa da mutlak bir monarşiydi. Nitekim bütün devlet yetkilerinin kendisinde toplandığı padişahı sınırlandırarak hukuk kuralları veya hukuki mekanizmalar bulunmamaktaydı. Gerçi bir İslam ülkesi olması sebebiyle, teorik olarak padişahın şeriatla kayıtlı olması gerekirdi. Ancak padişahın yetkilerinin şeriata uygunluğunu denetleyecek mekanizmalar kurulmuş değildi. Diğer taraftan padişahın yetkilerini gerçek anlamda paylaştığı bir organ da bulunmamaktaydı²⁰⁰.

¹⁹⁹ ARSEL, İlhan, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, s. 3-4.

²⁰⁰ ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2011, 12. Baskı, s.25.

İslami bir devlet olmakla birlikte geleneklerine bağlı bir Türk beyliğinden kurulmuş olması ile kendine has yönetim yapısına sahip olan Osmanlı Devleti, yükselişte olduğu yüzyıllar sonrasında gerileme dönemine girmiştir. Bu dönem

boyunca devlet sisteminde, merkez ve taşra yönetiminin bozulması, kural ve kurumlarının yerini fiili durumların ve keyfiliğin alması ile kendini gösteren bir çözüme meydana gelmiştir²⁰¹. Esasen her mutlak monarşide olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de iyi yönetimin sırrı hükümdarlarının kişilik ve yeteneklerine bağlıydı; ancak 15. Yüzyıldan itibaren üst üste yaşanan birçok olumsuz etken hükümdarlık kurumunu zaafa uğrattı²⁰². Bu gelişmeye Batı'da hızla yayılan demokratikleşme eğilimlerinin eklenmesi ile Osmanlı Devleti, önce yüzünü batıya dönerek çözülen devlet sistemine bir çare bulmaya çalıştı. Girişilen reform hareketleri, Fransız Devrimi'nin fitilini ateşlediği liberal ve milliyetçi akımların Osmanlı'da yarattığı büyük dönüşüm ihtiyacını karşılamamaktaydı. Böylece hem Batılı büyük devletler karşısındaki güçsüz durumu, hem geniş bir coğrafyaya yayılan tebaasını razı etmek mecburiyeti Osmanlı Devleti'nde anayasacılık hareketlerinin başlamasına sebep olmuştur.

Anayasacılığın temel amacı “sınırlı devlet”tir ve bu amaç liberal siyaset teorisinde iki gereğe işaret eder; birincisi, devletin görev alanının daraltılması, daha önemli olan ikincisi ise iktidarın bireysel özgürlükleri tehdit etmesini engellemek amacıyla tek elde toplanmasının önlenmesi²⁰³. Osmanlı'da da anayasacılık girişimleri bu amaçlarla ortaya çıkmış, devletin sınırlandırılması ve iktidarın paylaşılması girişimleri öncelikle parlamenter monarşiye, daha sonra cumhuriyetin kurulması ile parlamenter cumhuriyete giden süreci başlatmıştır. Bu süreçte ilk adımı Sened-i İttifak oluşturmaktadır.

1808 yılında merkezi hükümetin temsilcileri ile ayan temsilcileri arasında imzalanan Sened-i İttifak, iktidarın kullanılmasına sadrazamın katılacağı ve bundan dolayı kendisinin sorumlu olacağı, buna karşılık ayan temsilcilerinden herhangi birinin devlete karşı ayaklanması ihtimalinde bunun bastırılmasında yine ayanların devlete yardımcı olma taahhüdünün yer aldığı hükümleri içermektedir²⁰⁴. Görüldüğü üzere Senet, iki taraflı taahhütler içeren bir misak özelliğine sahiptir. Bu yönüyle bir anayasa metni olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak, padişahın kendisini bizzat kendi

²⁰¹ TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, 13. Baskı, s. 25.

²⁰² TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 22.

²⁰³ ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005, 7. Baskı, s. 11.

²⁰⁴ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 25.

eliyle kayıtlaması²⁰⁵ anayasacılığın anlamı olan devletin sınırlandırılması anlayışını yansıtmakta olduğundan bir anayasal belge özelliğini kazanmaktadır. Osmanlı tarihinde ilk kez padişahın otoritesi sözleşme niteliğinde bir belgeyle sınırlandırılmakta, padişahın, daha doğrusu onun yetkilerini kullananların “keyfi” davranışlarını önlemek amacıyla ilk kez yazılı bir belge imzalanmış olmaktadır²⁰⁶. Bu da padişahın zaruret altında imzalamaya mecbur kaldığı ve imzalandıktan sonra da hiç uygulanmamış olan bu belgenin anayasa tarihimiz açısından önemini ortaya koymaktadır²⁰⁷.

Osmanlı anayasal gelişmesinde ikinci adımı 1839 tarihli Tanzimat Fermanı oluşturur. Fermanın özelliği, Osmanlı tebaasının tümünün herhangi bir ayırım gözetmeksizin can, mal ve ırz güvenliğine sahip olduğunun kayıt altına alınmış olmasıdır. Ayrıca vergi ve askerlik işlerinin bir düzene bağlanacağı da vaat edilmektedir. 1856 tarihli Islahat Fermanı’nda da bu vaatler doğrulanmış, bunun yanı sıra tüm devlet uyruklarının din farkı dikkate alınmadan eşit işlem göreceği düzenlenmiştir. Hukuk devleti olma yolunda önemli olan ilkeleri içermekle birlikte bu iki ferman, padişahın yetkilerini sınırlandıracak ve benimsediği ilkelerin etkinliğini sağlayacak mekanizmalar oluşturmamaktaydı. Padişah, fermanı uygulayıp uygulamamakta serbestti²⁰⁸.

Tanzimat Dönemi bütün eksikliklerine rağmen, Osmanlı Devleti’nin anayasal süreçlerinde etkili olan bir seçkin zümre yarattı. Bu seçkin grup, devletin kurtuluşunu yöneticilerin davranışlarının bazı kurum ve kurullarla düzenlendiği Batılı tarzda bir anayasanın oluşturulmasında görmekteydi. Bunun önemi şudur; Osmanlı’da devlet iktidarının sınırlandırılması için baskı yapan doğal bir sınıf bulunmamaktaydı. Tanzimat Dönemi’nde yetişen seçkinler, anayasacılığın gelişmesinde böyle bir sınıf ihtiyacını karşılamış oldular²⁰⁹.

²⁰⁵ Sened-i İttifak, tarafların taahhütlerini yeminle bildirdikleri Şer’i bir yemin vesikasıdır. Vesikada mutlak haklarına riayeten padişahın şahsı bu yemin dışında tutulmakla beraber, sadrazamın taahhüdü padişahın taahhüdü şeklinde anlaşılmalıdır. Padişahın belgeyi kendi tuğrası ile imzalaması kendisini bizzat kayıtladığına dair bir delil sayılmaktadır. İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humâyûnu”, *Bellekten*, 1964, S. 112, s. 606-607.

²⁰⁶ SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1997, 11. Baskı, s. 19.

²⁰⁷ Bkz, ÖZÇELİK, Selçuk, “Sened-i İttifak”, *İÜHF Dergisi*, İstanbul 1959, S. 1-4, s. 11-12.

²⁰⁸ ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, s. 26.

²⁰⁹ SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s. 21-22.

1. I. Meşrutiyet

Tanzimat Dönemi'nde mayalanan 1. Meşrutiyet, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi ile başlamaktadır²¹⁰. Bu tarih, mutlak monarşi ile yaklaşık olarak altı asır yönetilmiş bir imparatorluk için oldukça önemli bir dönüm noktasını işaret etmektedir.

1830 tarihli Belçika Anayasası esas alınarak hazırlanan Kanun-ı Esasi, kâğıt üzerinde bir meşrutiyet rejimi kurmaktaydı. Nitekim bu anayasa seçilmiş bir parlamentoyu öngörüyor, getirdiği rejim başbakan ve Bakanlar Kurulu ile neredeyse bir parlamenter sistemden bahsediyordu. Tüm bunlar padişahın kayıtlanması anlamına gelmekte, ayrıca padişahın anayasa gibi üstün bir kurallar bütünü ile bağlı olması öngörülmekteydi. Yine anayasada kayıt altına alınmış temel haklar da devlet iktidarının sınırlandırılması anlayışına hizmet etmekteydi²¹¹.

Tüm bu düzenlemelerin çizdiği olumlu tablonun aksine, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin demokratik bir hükümet sistemi kurduğunu söylemek mümkün değildir. Gerçekten de, bir parlamentonun varlığından bahsedilse de, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan şeklinde iki Meclis'ten teşekkül etmesi öngörülen bu parlamentonun oluşturulmasında padişahın yetkilerinin önemli ölçüde ön plana çıkması, bundan başka, yasama süreçlerinde padişahın sahip olduğu mutlak veto yetkisi, henüz gerçek anlamda bir parlamentonun oluşturulmadığı anlamına gelmekteydi. Koşullara bağlanmış yönetim anlamına gelen "meşrutiyet" yönetimi bu dönemi tanımlamak için kullanılmışsa da padişahın yetkilerinin parlamento tarafından dengelenmesi Kanun-i Esasi'nin ilk döneminde mümkün olmamıştı²¹².

Belirtmek gerekir ki çoğu zaman parlamenter sistem ile demokratik rejim birbirine karıştırılır. Bazı ülkelerde tarihsel gelişme, demokratik rejimlerin, parlamentoların ve parlamenter sistemin gelişmesi ile aynı paralelde ilerlemiş olduğunu göstermiştir. Ancak bu iki kavram birbirinden farklı olup parlamenter sistem demokratik rejimlerde görülen yönetim biçimlerinden yalnızca biridir. Bununla birlikte Osmanlı'nın ilk anayasal düzeninin bir parlamenter sistem getirdiği söylenememektedir. Bunun başlıca sebebi padişah ile hükümet arasındaki ilişkinin düzenleniş tarzıdır. 30. Maddede "Vükela-yı Devlet" in sorumluluğundan

²¹⁰ TANÖR, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 121.

²¹¹ ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 144.

²¹² GÜLSOY, Tevfik, "Hükümet Sistemlerini Karşılaştırma: Türkiye İçin Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 263-264.

bahsedilmektedir; ancak bu sorumluluğun kime karşı olacağı gösterilmemiştir. Anayasanın diğer maddelerinden anlaşılmaktadır ki bakanlar yalnızca padişaha karşı sorumludurlar. Yine padişahın klasik parlamenter sistemdeki sembolik devlet başkanlığından oldukça farklı, ileri düzeyde yetkilerle donatılmış bir pozisyonu bulunmaktadır. Tüm bu özellikleri ile 1876 Kanun-i Esasisinin getirdiği hükümet sistemini kağıt üzerinde bile “parlamenter hükümet sistemi” saymaya imkan yoktur²¹³.

Dönemin padişahı olan II. Abdülhamit’in, anayasa ile kurulmuş olan Meclis-i Umumi’yi 13 Şubat 1878 tarihinde süresiz olarak feshetmesiyle, I. Meşrutiyet dönemi sona ermiştir. Bu fesih ile 1876 Anayasası resmen ilga edilmiş olmamakla birlikte fiilen ortadan kaldırılmış, böylece “meşrutî” rejim sona ererek padişahın sınırsız otoritesinin yeniden hayata geçtiği mutlak monarşiye geri dönmüştür²¹⁴.

2. II. Meşrutiyet

Tekrar mutlakiyete dönülmesi, “Genç Türkler” adı verilen büyük bir muhalefet hareketini başlatmıştı. 1908 yılında Rumeli’de askeri birliklerin isyana başlaması karşısında Abdülhamid, anayasayı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Bu gelişmeyle Osmanlı tarihinde II. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu. Bir yıl sonra Abdülhamid tahttan indirildi ve anayasada demokratik bir parlamenter sistemin oluşmasına izin veren değişiklikler yapıldı²¹⁵.

Bu değişiklikler sonucunda hükümetin ve üyelerinin parlamentoya karşı sorumluluğu esası getirilmiş, karşı imza kuralı düzenlenmiştir. Padişahın fesih yetkisi kayıtlanmış, kanun teklif edilebilmesinde padişahın ön izni şartı kaldırılmıştır. Bundan başka yine padişahın mutlak veto yetkisi, geri gönderme yetkisine dönüştürülmüştür. Kurumsal yeniliklerin yanında temel haklar alanında da önemli değişiklikler yapılarak padişahın yetkileri daraltılmıştır²¹⁶.

1909 Anayasa değişikliği birçok boyutu ile çok önemli bir dönemeci ifade eder. Bu değişiklik her şeyden önce parlamento ile dengelenmiş bir monarşi inşa etmektedir. Değişikliğin ilan edildiği Heyet-i Ayan Kararnamesi’nde “millî egemenlik” vurgusu yapılmaktadır. Yine bu değişiklikler ile çok partili siyasal hayata geçiş söz konusu

²¹³ SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s. 23-24.

²¹⁴ ARSEL, *Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, s. 31.

²¹⁵ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 26-27.

²¹⁶ ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 147-148.

olmuştur. Tüm bu yönleri ile 1876 Kanun-i Esasi'den tamamen farklı bir sistem getirdiği, 1909 değişikliğinin ilk defa bir “parlamentar hükümet sistemi” kurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte ordunun siyasal hayata hâkim olduğu, işleyişte “askeri vesayet” altında bir yönetimin mevcut olduğu bir dönemi ifade ettiğinden, her ne kadar anayasal bir monarşi söz konusu olsa da, demokratik bir hükümet sisteminin kurulduğundan bahsetmek son derece güçtür²¹⁷.

Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876 ile saltanatın resmen kaldırıldığı 1922 tarihine kadar Osmanlı Devleti'nin son dönemini bir bütün olarak değerlendirmek gerekirse, İlber Ortaylı'ya göre anayasal kurum ve prensiplerin ihlaline rağmen bu dönem için “Meşrutiyet Dönemi” terimi kullanılmalıdır. Bunun başlıca sebebi Kanun-ı Esasi'nin lafzıyla ve bazı temel kurumlarıyla yürürlükte olmasıdır. Ortaylı'ya göre, Osmanlı Kanun-i Esasi'si metin olarak, belirli zaafı ve parlamenter rejimin ihlalini kolaylaştırma imkanlarını içermekteydi. Örneğin, Abdülhamid'in meclisleri toplaması ve dağıtması, sadrazamları değiştirmesi, bakanları tayin etmesi aslında anayasa metnine karşı bir durum değildi. Anayasada da müeyyideleri açıklanmış değildi. Özetle mevcut mutlakiyetçi yönetim anayasa ile devam etmekteydi. Sonuç olarak İmparatorluk eski alışkanlıklarından kolayca vazgeçememiş olsa da 1876 sonrası Osmanlı Devleti'ni anayasal yani meşruti monarşi olarak nitelemek gerekmektedir²¹⁸.

A. Cumhuriyet Dönemi

1. 1921 ve 1924 Anayasaları Dönemi

I. Dünya Savaşı sonrasında çöküşlü imparatorluklar dağılmaya ve ulus devletler çoğalmaya başladı. Bu süreç yeni bir anayasacılık dalgasının doğumunu da meydana getirdi. Osmanlı Devleti de bu sürece, farklı yollardan da olsa girmiş bulundu. Bir çöküşlü imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden Türk ulus devleti kurulmuş, anayasa hukuku tarihimizin ikinci büyük aşaması doğmuştur²¹⁹.

²¹⁷ GÜLSOY, “Hükümet Sistemlerini Karşılaştırma: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, s. 264.

²¹⁸ ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2010, s. 533-535.

²¹⁹ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 223.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nde devletin bekası yeniden birinci öncelik haline gelmişti²²⁰. Böylece, Cumhuriyet Dönemi'nin siyasal ve yönetsel sisteminin temelleri, Osmanlı'nın otoritesinin dağıldığı ve işgalci güçlere karşı girişilen Kurtuluş Savaşı koşullarında atılmıştı²²¹.

Bu dönemde artık çalışamaz duruma gelmiş bulunan İstanbul'daki Meclisi Mebusan, çalışmalarına süresiz olarak ara vermeden önce, 28 Ocak 1920'de "Misak-ı Milli" bildirisini yayınlamıştır. Belgede ulusçuluk fikri ağırlık merkezi olup, Türk ulusunun diğer tüm uluslar gibi bağımsız yaşama hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu belge ile Ulusal Kurtuluş hareketinin temel ilkeleri, Meclisi Mebusan tarafından da benimsenmektedir²²².

İstanbul'un işgal edilmesi ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılması karşısında Mustafa Kemal Paşa, illere tamim göndererek "olağanüstü yetkileri olan" bir meclisin toplanması çağrısı yapmaktaydı. Her sancaktan 5 temsilci olmak üzere dağılan Meclis'ten kimi üyelerin de katılmasıyla 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını yaptı²²³.

Olağanüstü yetkileri olan meclis deyimi, bu meclisin kurucu meclis niteliğinde olacağını ifade etmektedir. Yeni kurulan Meclis'in ilk icralarından birisi kendi içinden çıkan bir yürütme kuvveti kurmak olmuştur. İcra vekilleri yani bakanlar, Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından teker teker seçilmekte olup, bir devlet başkanlığı makamının oluşturulması ise dönemin şartlarında tercih edilmemiştir²²⁴.

20 Ocak 1921 tarihinde Meclis tarafından, Teşkilatı Esasiye Kanunu adı verilen anayasa kabul edilmiştir. Kanun-i Esasi'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte kalması kabul edilerek, bir geçiş dönemi anayasası oluşturulmuştur. Bu nedenle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 23 maddelik kısa bir çerçeve anayasa niteliğindedir²²⁵.

²²⁰ CAN, Osman, "Türkiye'de Anayasalar veya Derin Anayasa'nın Revizyon Dönemleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 50, s. 1129.

²²¹ SENCER, Muzaffer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1992, 2. Baskı, s. 98.

²²² GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011, 7. Baskı, s. 37.

²²³ SENCER, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, s. 99-100.

²²⁴ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 27-28.

²²⁵ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 253.

1921 Anayasası'nın en önemli özelliği hiç şüphesiz hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu kabul etmiş olmasıdır (md 1). Bu madde ile ulus egemenliği anayasal bir güvence kazanmış oluyordu. Anayasanın ikinci en büyük özelliği kuvvetler birliğine dayalı bir hükümet sistemini getirmiş olmasıdır. “İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder” şeklinde düzenlenmiş 2. madde ve “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti ‘Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ unvanını taşır” şeklindeki 3. maddesiyle yasama ve yürütme kuvvetlerinin yasama organında toplanacağı belirtilmektedir²²⁶. Anayasanın kurduğu bu sistem, anayasa doktrininde “meclis hükümeti” olarak adlandırılan hükümet sisteminin tipik bir örneğini oluşturur²²⁷. İlk kez 1789 Devrimi'nden sonra Fransa'da kurulan Konvansiyon Dönemi'nde (1792-1795) uygulanan meclis hükümeti sistemi, Fransa örneğine benzer şekilde bir geçiş rejimi olarak 1921 Anayasası'nda yer almıştır²²⁸.

Büyük bir bağımsızlık mücadelesi verilmekte iken, ayrıca monarşik bir yönetimden cumhuriyet yönetimine geçiş sürecinde bulunulduğundan, mevcut siyasal ortamda tüm yetkilerin milletin tek temsilcisi olarak kabul olunan Meclis'te toplanması daha doğru görülmüştü. Devlet başkanlığı ve hükümet başkanlığı sıfatları Meclis başkanında toplanmıştı, icra vekilleri ise Meclis tarafından istenildiği zaman değiştirilebilmekteydi²²⁹. Devletin önceliklerinin hayati konulara yoğunlaşması sebebiyle belli başlı konulardan ibaret tutulan anayasa metninde temel haklar da yer almamıştır. Bunda, henüz ilga edilmemiş bulunan, temel hakların da düzenlenmiş olduğu Kanun-i Esasi'nin halen yürürlükte olmasının da etkisi bulunmaktadır.

Bu dönemde kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin Meclis'e dayalı olarak çalışması ile kuvvetler birliği ilkesi giderek yargı yetkisini de içine alacak şekilde genişlik kazanmıştı²³⁰. Mahkeme üyelerinin Meclis içinden seçilmesi, bölgelerin Meclis tarafından saptanması ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını öngören 11 Eylül 1920 tarihli 21 sayılı Kanun'u yürütme yetkisi doğrudan Meclis'e ait oluyor, ayrıca askeri ve sivil memurlar mahkemelerin emirlerini uygulamakla zorunlu kılınarak,

²²⁶ Anayasa metinleri için bkz. KİLİ, Suna; GÖZÜBÜYÜK Şeref, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

²²⁷ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 28.

²²⁸ Bkz. KARATEPE, Şükrü, “Hükümet Sistemleri ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 225.

²²⁹ KARATEPE, “Hükümet Sistemleri ve Türkiye”, s. 225.

²³⁰ SENCER, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, s. 102.

mahkemeler idari yönden de otorite haline getiriliyordu²³¹. Böylece devletin üç kuvvetini de elinde bulunduran bir kuvvetler birliği modeli karşımıza çıkmaktadır.

Görülmektedir ki, Milli Mücadele döneminin hükümet sistemi, yasama ve yürütmenin Meclis'te toplanmış olması, devlet başkanlığı müessesesinin bulunmayışı, bakanların Meclis tarafından tek tek seçilmesi ve her zaman değiştirilebilmesi, buna karşılık Bakanlar Kurulunun meclise karşı hiçbir güce sahip olmayışı yönleriyle tam bir meclis hükümeti sistemidir. Bununla birlikte uygulamada parlamenter sisteme benzer bir işleyişin bulunduğu, meclis hükümeti sisteminden önemli sapmaların söz konusu olduğu gözlemlenmektedir²³².

1921 Anayasası'nda 29 Ekim 1923 tarihli kanun ile yapılan değişiklikle Cumhuriyet kurulmuştur. Bu anayasa değişikliği ile devletin hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu 1. maddeye eklenmiştir. Devlet başkanlığı makamı, Meclis'in kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilecek Cumhurbaşkanıya ait olacaktır ve Cumhurbaşkanlığı için yeniden seçilebilmek de mümkün kılınmıştır (md 10). Yapılan değişiklik Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından bir başbakanın seçilmesini de öngörmektedir. Başbakanın oluşturduğu kabine Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulacaktır (md 12).

Görüldüğü üzere yapılan değişiklikle parlamenter sistem yönünde önemli bir adım atılmıştır²³³. Değişiklik hükümleri, bakanların Meclis tarafından tek tek seçilmesi usulüne son vererek ve devletin başı sıfatı bulunan bir Cumhurbaşkanlığı makamı öngörerek parlamenter hükümet sisteminin önemli unsurlarını hayata geçirmiştir. Böylece, 1961 Anayasası'na kadar devam edecek olan sistemin parlamenter sisteme evrilmesi süreci başlamış olmaktadır²³⁴.

1921 Anayasası, dönemin olağanüstü koşullarında ortaya çıkmış eksik ve yetersiz bir metindi. Geçiş döneminin sona ermesinden sonra hem devletin kuruluşu, hem de temel hakları içine alan kapsamlı bir anayasaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca iki anayasalı duruma da son verilmesi gerekmektedir. Böylece yeni bir anayasa hazırlandı²³⁵.

²³¹ AYBARS, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 66-67.

²³² ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 29.

²³³ GÖZÜBÜYÜK, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, s. 40.

²³⁴ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 31.

²³⁵ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 290.

Cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 Anayasası, 1921 sistemi ile parlamenter sistemin kurallarını bir araya getirmeye çalışmaktaydı²³⁶. Öncelikle 1921 Anayasası'ndaki, yasama ve yürütme kuvvetlerinin milletin tek gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanacağı esas olduğu gibi korunmuştur. Kuvvetler birliği ilkesi böylece anayasaya girmiş olmaktadır. Diğer taraftan yürütme kuvvetinin Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulan bir Bakanlar Kurulu tarafından kullanılacağı esas (md. 7), yetkisiz ve sorumsuz bir Cumhurbaşkanlığı kurumunun öngörülmesi (md. 31 vd.), yine karşı imza kuralının sorumsuz Cumhurbaşkanlığı makamının bir yansıması olarak anayasada yer alması (md. 39) parlamenter sistemin ana hatlarının 1924 Anayasası'nda yerleştirilerek parlamenter sisteme doğru kayan bir sistem tercihini gözler önüne sermektedir.

1924 Anayasası'nın getirdiği hükümet sisteminin ne olduğu, üzerinde fikir birliğine varılabilmemiş bir konu değildir. Genel olarak 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti ile parlamenter hükümet sistemi arası karma bir sistem getirdiği görüşü kabul edilmektedir. Ergun Özbudun, 1924 Anayasası'nın tarafsız ve sorumsuz devlet başkanlığı, karşı imza kuralı, bakanların bireysel ve kolektif olarak sorumlu olmaları, fonksiyonlar ayrılığı gibi düzenlemelerle parlamenter sistemin bütün temel ilkelerini kabul etmiş olduğunu savunmaktadır. Özbudun'a göre parlamenter rejimin özü, hükümetin parlamentoya karşı siyasal sorumluluğudur ki bu da 1924 Anayasası'nda Meclis'in hükümeti "her vakit murakabe ve ıskat" düzenlemesiyle açıkça ortaya konulmuştur. Meclis hükümeti fikrini kuvvetlendiren 7. madde içinse Özbudun "Eğer Meclis yürütme yetkisini bizzat kullanamayacaksa, kuvvetler birliği ilkesi teorik ve nostaljik bir kalıp olmaktan öteye geçemez" savunmasını yapmaktadır. Dolayısıyla yazara göre 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında karma bir sistem getirdiği görüşü isabetli değildir²³⁷.

Bülent Tanör ise, 1924 Anayasası'nın parlamenter sistem ilkeleri içermekle birlikte esasen kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü esaslarına dayalı bir sistem olduğunu belirtmekte, ancak tek parti olgusunun bu şemayı tersine çevirdiğini ifade etmektedir. Yazara göre Meclis'e ve hükümete egemen disiplinli tek partinin varlığı hükümetin Meclis'e değil, meclisin hükümete bağımlı olarak çalışmasını sonuç

²³⁶ SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s. 32.

²³⁷ Bkz., ÖZBUDUN, Ergun, *1924 Anayasası*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 16-21.

vermiştir. Siyasal rejimin Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi karizmatik güce sahip liderler ekseninde işlemesi, sembolik devlet başkanı müessesesinin anlamını kaybetmesine sebep olmuş, iki lider tek parti sisteminin de kolaylaştırmasıyla gerek meclis, gerek hükümet icraatları üzerinde son derece etkili olmuşlardır²³⁸.

Erdoğan Teziç de benzer bir görüşe sahiptir. Yazara göre, 1924 Anayasası hukuki planda, parlamenter sistem ilkelerini bulundursa da meclis hükümeti sisteminin ağır bastığı bir rejimi öngörmektedir. Bununla birlikte siyasal planda yasama ve yürütmede tek partinin bulunması nedeniyle sürekli olarak yürütmenin üstün olduğu bir sistem söz konusu olmuştur²³⁹.

Özetle denilebilir ki 1924 Anayasası, her ne kadar kronolojik sıralama bunun tersine ilerlemiş olsa da parlamenter sistemden meclis üstünlüğü lehine sapmaların olduğu; fakat kâğıt üzerinde özellikle siyasal sorumluluğa sahip Bakanlar Kurulu yapısı nedeniyle parlamenter sistemin ağırlıklı olduğu bir yapı öngörmüştür. Bununla birlikte 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemin önemli bir kısmında mevcut bulunan tek parti sistemi ve buna parti liderinin, tarihsel nedenlerin de eşlik ettiği karizmatik meşruluğunun eklenmesi, meclis üstünlüğü tercihinin uygulamada yürütme üstünlüğü ile yer değiştirdiği bir sisteme sonuç vermiştir. Böylece sistemin yalnızca parlamenter sistemi değil, aynı zamanda yürütme kuvvetini tek başına elinde bulunduran ve siyasal sorumluluğu bulunmayan bir devlet başkanı modeline sahip başkanlık sisteminin de özelliklerini bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Elbette bu çıkarım, hukuki mekanizmayı değil, siyasal tablo ve işleyiş göz önüne alınarak yapılabilmektedir.

2. 1961 Anayasası Dönemi

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbeden bir yıl sonra oluşturulan anayasa, gerçekleştirilen halkoylamasında yaklaşık yüzde 61 oranında oyla kabul edilerek yürürlüğe konmuş, 1982 Anayasası kabul edilene kadar da yürürlükte kalmıştır.

1961 Anayasası birçok açıdan bir yenilikler anayasasıdır. İlk olarak bir tepki anayasası olması, bunun da etkisiyle bir başlangıç kısmına yer vermesi, anayasa yargısının ilk kez hayata geçmesi, sosyal devlet yapısının kurulması amacıyla sosyal

²³⁸ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 317.

²³⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 416.

hakların ilk kez anayasada düzenlenmesi, devlet planlama teşkilatı kurumunun ilk kez bu anayasada yer alması gibi oldukça önemli noktalarda ilkleri barındıran bir anayasa söz konusudur. Hükümet sistemleri açısından ise anayasa tam bir parlamenter sistem oluşturmakla 1924 Anayasası'ndan farklılaşmaktadır.

1961 Anayasası ilk olarak kuvvetler birliği sistemine son vererek kuvvetler ayrılığını benimsemiştir. 1924 Anayasası'nda egemenliğin kullanılması yetkisi yalnızca Meclis'te iken, 1961 Anayasası'nda egemenlik anayasanın belirttiği esaslar çerçevesinde yetkilendirilmiş organlar tarafından kullanılmaktadır. Böylece Meclis, egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkarılarak, yetkili organlardan birine dönüştürülmüştür²⁴⁰.

Burada iki noktaya işaret etmek gerekir. Tanör 1961 Anayasası'nın iki önemli yeniliği/katkısından bahsetmektedir. Birincisi 1961 Anayasası, anayasaya bütün organların ve kuruluşların üstünde ve bağlayıcı bir rol vermekte, bunu hayata geçirebilmek için Anayasa Mahkemesi'ni kurmaktadır. “Üstün ve bağlayıcı” anayasa düzenlemesi ile artık üstünlük TBMM dâhil herhangi bir organda değil doğrudan doğruya anayasanın kendisinde yer almaktadır. Tanör, bunu anayasanın en önemli yeniliği olarak tanımlamaktadır. İkincisi ise devlet iktidarının ve egemenliğin kullanılmasının çeşitli organlarca bölüştürülmesi ve bunlar arasında karşılıklı fren ve denge mekanizmaları kurulmasıdır. Böylece 1924 Anayasası döneminde, tek parti sisteminin de etkisiyle kuvvetler birliğinin sebep olduğu yetki ve güçlerin devlet iktidarının belli bir kesiminde yoğunlaşması sorununa son verilebilecektir²⁴¹.

Tanör'ün belirttiği gibi devlet iktidarı anayasada belirtilen yetkili organlarca kullanılmak üzere bölüştürülmüştür. Buna göre yasama yetkisi TBMM'ye (md. 5), yürütme yetkisi kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na (md. 6), yargı yetkisi ise Türk Milleti adına kullanılmak üzere bağımsız mahkemelere (md. 7) bırakılmıştır. Bundan başka “Hiçbir kimse veya organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz” (md. 4/2) denilmekle, “iktidarın iktidarı sınırlaması” prensibi anayasanın üstünlüğü zırhı ile korunmak istenmiştir.

1924 Anayasası'nda kuvvetlerin fonksiyonel ayrılığı söz konusu iken, 1961 Anayasası'nda kuvvetlerin parlamenter sistemin gerektirdiği şekilde organik ve

²⁴⁰ GÖZÜBÜYÜK, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, s. 83.

²⁴¹ TANÖR, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*, İstanbul, 12 Levha Yayınları, 5. Baskı, 2013, s. 13-15.

fonksiyonel ayrılığı benimsenmiştir. Ancak mutlak monarşilerden parlamenter sisteme geçmiş olan ülkelerde yürütme başlı başına bir yetki sayılırken, 1961 Anayasası'nda yasamadan türemiş bir görev olarak düzenlenmiştir²⁴². Tarihsel arka planın Türk siyasal yaşamına bir yansıması olarak, 1961 Anayasası'nda yasama asli bir yetki olarak düzenlenmişken, yürütme ikincil bir yetkiye sahiptir.

1961 Anayasası'nda, 1924'ten farklı olarak Cumhurbaşkanının tarafsızlığını sağlayacak unsurlara yer verilmiştir. Cumhurbaşkanının "seçimi ve tarafsızlığı" başlıklı 95. maddede, Cumhurbaşkanının seçimi için ilk olarak TBMM üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu, ilk iki tur oylamada bunun sağlanamaması halinde salt çoğunluk aranması, Meclis'teki farklı eğilimlerdeki partilerin Cumhurbaşkanı adayı üzerinde uzlaşmasını gerektirmektedir. Bununla Cumhurbaşkanının tarafsızlığı sağlanmak istenmiştir. Yine 7 yıllık görev süresi ve iki kez art arda seçilme yasağı da tarafsızlığı sağlamak amacına yöneliktir. 7 yıllık süre, TBMM seçimleri ile Cumhurbaşkanı seçimlerinin çakışmasını engellemekte, iki kez art arda seçilme yasağı ise bir sonraki dönem aday olamayacak Cumhurbaşkanının Meclis'te buna yönelik çalışmalar içerisine girmesini engelleyerek tarafsızlığını korumasını sağlamak amacındadır²⁴³.

İkinci olarak Cumhurbaşkanı yetkisiz-sorumsuz bir pozisyonodadır. Devletin başı olan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni ve milletin birliğini temsil eden Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe Bakanlar Kurulu'na başkanlık etmek, yabancı devletlere temsilci göndermek ve yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, milletlerarası antlaşmaları onaylamak, kimi durumlarda af yetkisi kullanmak gibi oldukça sınırlı, devletin temsilinden kaynaklanan törensel ve sembolik yetkilere sahiptir (md. 97). Buna paralel olarak görevleriyle ilgili işlemlerden sorumlu değildir. Karşı imza kuralı gereği Cumhurbaşkanının bütün kararlarından başbakan ve ilgili bakan sorumludur (md. 98).

İki başlı yürütmenin diğer tarafı olan Bakanlar Kurulu, 1961 Anayasası'nda 102. madde ve devamında düzenlenmiştir. Buna göre Bakanlar Kurulu başbakan ve bakanlardan oluşur. başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından atanır. Bakanlar ise başbakan tarafından seçilerek Cumhurbaşkanı tarafından atanır. 1924 Anayasası'ndan farklı olarak bakanlar TBMM dışından da atanabileceklerdir. Bakanlar Kurulu'nun göreve gelebilmesi Meclis'ten güvenoyu alması koşuluna

²⁴² SOYSAL, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s. 61.

²⁴³ YAZICI, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, s. 119-120.

bağlıdır. Güvenoyu şartı görev sırasında da gereklidir. Yani Bakanlar Kurulu'nun görevine devam edebilmesi için görevde bulunduğu süre boyunca güvensizlik oyu almaması gerekir. Böylece yürütmenin yasama organına karşı siyasal sorumluluğu oluşturulmuş olmaktadır. Sorumluluk bakanlar için hem bireysel, hem kolektiftir. Yani hükümetin politikasından bakanların her biri bireysel olarak sorumlu oldukları gibi, Bakanlar Kurulu da kurul olarak sorumludur (md. 105).

Bu siyasal sorumluluğun işlerlik kazanabilmesi için Meclis'e çeşitli denetim mekanizmaları sağlanmıştır. 1961 Anayasası'nın 88 vd. maddelerinde düzenlenmiş olan bu denetim mekanizmaları; soru, genel görüşme, gensoru, meclis araştırması ve meclis soruşturmasıdır. Bunlardan gensoru, siyasal sorumluluk doğurmakta, gensoru görüşmeleri neticesinde güvensizlik oyu verilmesi durumunda Bakanlar Kurulu veya bir bakanın düşürülmesi mümkün olmaktadır. Bu neticenin doğması için TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyuna ihtiyaç vardır. Meclis soruşturması ise Meclis'te bu amaçla oluşturulmuş bir komisyon tarafından yürütülen soruşturmayı ifade eder ve neticesi Yüce Divan'a sevtir. Yüce Divan'a sevk edilen bir bakan da sonuç olarak bakanlıktan düşer (md. 106/2). Soru, genel görüşme ve meclis araştırması bilgi edinme amacına yönelik denetim yollarıdır.

Bakanlar Kurulu'nun bahsedilen mekanizmalarla denetlenebilmesi parlamenter sisteme özgü denge-denetim mekanizmalarının bir ayağını oluşturur. Parlamenter sistemde yasama organının elindeki bu silahlara karşılık yürütme organının elinde de parlamentoya karşı kullanabileceği silahlar bulunur. 1924 Anayasasında parlamenter sistemin denge-denetim mekanizması tek yönlü olarak oluşturulmuş olup, 1924 Anayasası hakkında, parlamenter sisteme yaklaşan meclis hükümeti sistemi yorumu bu nedenle yapılmıştır. Oysa 1961 Anayasası selefinden farklı olarak, bazı durumlarda Cumhurbaşkanına milletvekili seçimlerini yenileyebilme yetkisi tanımıştır. Buna göre 108. Maddede sayılmış olan durumlarda başbakan, Cumhurbaşkanından Millet Meclisi²⁴⁴ seçimlerinin yenilenmesini isteyebilir. Bu istek üzerine Cumhurbaşkanı, meclislerin başkanlarına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu hükümle kuvvetlerin yumuşak ayrılığının 1924 Anayasası'nda eksik kalan tarafının tamamlandığını görmekteyiz. Bilindiği

²⁴⁴ 1961 Anayasası iki meclisli bir parlamento yapısı oluşturmuştur. Buna göre TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan teşekkül eder (md. 63). Millet Meclisi, genel oyla seçilen milletvekillerinden oluşur (md. 67), Cumhuriyet Senatosu ise belirtilen şartlara sahip kişiler arasından genel oyla seçilen yüz elli ve Cumhurbaşkanınca seçilen on beş üyeden meydana gelir (md. 70).

üzere kuvvetlerin yumuşak ayrılığının ilk adımı yürütme organının yasamadan çıkmasıdır ki, bu esas 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, 1924 Anayasası'nda da yer almıştır.

1961 Anayasası'nın öngördüğü hükümet sistemi, monarkın yerine seçilmiş; fakat yetkileri itibariyle tıpkı onun gibi sembolik bir Cumhurbaşkanı'nın yer aldığı İngiliz-tipi parlamenter sistemin hemen hemen aynısıdır. Bu yönüyle 1961 Anayasası, Osmanlı modernleşmesinden sonra milli mücadele dönemi dışında süregelen olan Türkiye'nin anayasal tecrübesinin dayandığı temel tercihi yansıtmaktadır²⁴⁵.

1961 Anayasası, 1971-1973 Ara Rejim denilen dönemde önemli değişiklikler görmüştür. Bu değişikliklerin 1961 Anayasası'nın hükümet sistemi tercihinin önemli etkileri olmuştur. Bu etkilerin başlıcası yürütmenin güçlendirilmesi eğilimidir.

Gerçekten yapılan değişikliklerle, Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanınarak²⁴⁶ (md. 64), vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile, nispet ve hadlerinde değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulu yetkili kılınarak (md. 61), üniversite özerkliği zayıflatılarak (md. 120), TRT'nin özerkliği kaldırılarak (md. 121), yürütme güçlendirilmek istenmiştir. Bunlardan başka yüksek yargının yasama ve yürütme üzerindeki denetimini zayıflatacak değişiklikler de yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi'ne iptal başvurusu için artık Meclis'te temsilcisi bulunmak yetmeyecek, siyasal partilerin Meclis'te grubunun bulunması gerekecektir. Yine Anayasa değişiklikleri Anayasa Mahkemesi tarafından artık yalnızca şekil yönünden denetlenebilecektir. Bir diğer değişiklik, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması olup, bu mahkemenin üyeleri Bakanlar Kurulu tarafından atanacaktır. Bu usul, hâkimlerin atanması usulünde genel yöntemden bir sapma niteliğindedir²⁴⁷.

Anayasanın 105. Maddesinde yapılan değişiklikle hükümetlerin kurulmasında gereken asgari güvenoyu 114 iken, düşürülmesinde aranan oy sayısı 226'dır. Böylece denilebilir ki, yapılan değişiklikle istikrarın sağlanması amacıyla hükümetlerin kurulması kolaylaştırılmakta, düşürülmesi zorlaştırılmaktadır. Bu tespit yanlış olmamakla birlikte, bu düzenlemelerden sonra da istenen sonuç elde edilememiştir. 1970'lerin ikinci yarısında parti sisteminin aşırı ölçüde parçalanması, seçim sisteminin

²⁴⁵ ERDOĞAN, Anayasa Hukuku, s. 166.

²⁴⁶ Kanun Hükmünde Kararname kavramı, ilk kez olarak 20.09.1971 yılında 1488 Sayılı Kanunla yapılan değişiklikle anayasamıza girmiştir.

²⁴⁷ Bkz., ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 47.

etkisiyle bu parçalanmanın Meclis'e yansması bu sebeple de mevcut partilerin hiçbirinin tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamaması sonucunda istikrarlı hükümetler oluşmamıştır. Özellikle 1973'ten 12 Eylül 1980'e kadar kısa süreli zayıf koalisyon hükümetleri ve azınlık hükümetleri siyasal yaşamı yönetmiştir²⁴⁸.

1961 Anayasası'nın getirdiği rejimin teknik bir takım kusurları bünyesinde barındırmaktaydı. 1961 Anayasası normal işleyişli bir sistem varsayımıyla hareket ederek olağanüstü durumlarda ne yapılması gerektiğini hesaba katmamıştı. Örneğin istikrarsız çoğunluklar yüzünden hükümetlerin kurulamaması veya istifası durumunda siyasal krizi aşacak yöntemler azdı. Seçimlerin yenilenmesi yetkisini Cumhurbaşkanı'nın kullanabilmesi çok fazla koşulun bir arada oluşmasına bağlanmıştı. Meclisin kendi seçimlerinin yenilenmesi kararı alması mümkünse de bu pek rastlanabilecek bir olasılık değildi. İstikrarın sağlanabilmesi için başvurulabilecek bir diğer yol seçim sisteminde değişiklik yapmaktı. Bunun için seçim barajı uygulaması getirildi ancak Anayasa Mahkemesi bu düzenlemeyi iptal etti. Yasamada, çift meclis uygulaması beklendiği sonuçları veremedi, işleyişin hantallaşmasına neden oldu. Yine toplantı yeter sayılarının yüksek tutulması toplantı yapmayı zorlaştırmakta, karar almayı güçleştirmekteydi. Olağanüstü hallere yönelik kriz çözücü mekanizmaların oldukça yetersiz olması, anayasanın bir diğer eksik yönüydü²⁴⁹.

Tüm bunlar doğru olmakla birlikte "zayıf yürütme"nin sorumlusu olarak sadece 1961 sisteminin görülmesi, kısmen doğru sayılabilecek bir iddiadır. Nitekim, 1924 Anayasası'nda teorik olarak zayıf düzenlenmiş yürütme yapısı, tek partili ve iki partili siyasal sistemler sayesinde neredeyse mutlak bir meclis desteğine sahipti. Böylece hükümet güçlü bir şekilde hareket edebiliyordu. 1961 Anayasası döneminde ise, 1965-1971 arası dönem hariç, parlamentoda yetersiz ve değişken çoğunluklara dayanan hükümetler siyasal bakımdan zayıflamıştı. Bu istikrarsız hükümetler anayasadan çok, seçim ve parti sisteminden kaynaklanmaktaydı²⁵⁰.

Ara rejim döneminde yapılan değişiklikler şüphesiz, 1961 Anayasası'nın getirdiği rejimin Türkiye için "lüks" olduğu görüşünün bir tezahürüdür. Bunun gereğini yerine getirenler, 1961 Anayasası'nda benimsenmiş olan devlet iktidarının sadece yasama-yürütme-yargı ekseninde değil, idari yapının çeşitli kurumlarında da

²⁴⁸ YAZICI, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, s. 123-124.

²⁴⁹ Bkz., TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 430-431.

²⁵⁰ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 430.

paylaştırılması esasını fazla bularak, bu noktada değişiklikler yapma yoluna gitmişlerdir. İstikrarsız hükümetlerin yarattığı sıkıntılar ise yürütmenin güçlendirilmesi eğilimini yaratmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin daraltılması tercihi de yine, fazla bulunan anayasanın bir eksikliği görülmüş, devletin birey karşısında üstün olduğu bir rejimin temelleri bu değişikliklerle anayasal düzlemde atılmıştır. 1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleri, 1982 Anayasası'nın da habercisidir, çünkü 1982 Anayasasının tercihleri, 1961 Anayasası'ndan bu dönemde yapılan değişikliklerle aynı yönlere, fakat bu sefer daha radikal oluşturulmuştur²⁵¹.

Özetle söylemek gerekirse 1961 Anayasası, klasik bir parlamenter sistemin esaslarını inşa etmişti. Ne var ki, parçalanmış parti sistemi yapısı, hükümet sisteminin istikrarlı şekilde uygulanmasına imkân tanımadı. Seçim sisteminin de etkisiyle kısa süreli koalisyon hükümetleri siyasal yapıyı oldukça zayıflattı. Her ne kadar anayasa metni üzerinde değişiklikler yapılarak bu duruma çözüm bulunmak istendiyse de, sorunu tümüyle anayasada gören anlayış sistemi işlevsiz bırakacak asıl sorunları doğru gözlemleyemediği için bu çabalar da sonuç vermedi. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki kurgulandığı gibi işlememiş olsa da 1961 Anayasası teorik olarak bir parlamenter hükümet sistemi oluşturmuştur.

3. 1982 Anayasası Dönemi

12 Eylül 1980 günü, sabaha karşı cunta adına okunan bildiride Silahlı Kuvvetlerin devletin organlarının işlemediği gerekçesiyle tüm ülkede yönetime el koyduğu ilan ediliyordu. Buna göre parlamento dağıtılmış, Bakanlar Kurulu'nun görevine son verilmiş, Millet Meclisi üyelerinin dokunulmazlıkları kaldırılmıştı. Bütün siyasal partilerle birlikte DİSK ve MİSK'in faaliyetleri durdurulmuş²⁵², siyasal parti liderleri tutuklanmış, bütün ülkede olağanüstü hal ilan edilmişti²⁵³.

²⁵¹ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 47.

²⁵² DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) sol, MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) sağ eğilimi yansıtan ve siyasete etki kuvvetleri olan iki büyük işçi sendikaları konfederasyonudur.

²⁵³ ZÜRCHER, E. Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, 22. Baskı, s. 401.

Emir komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilen darbeden sonra, bir Kurucu Meclis oluşturularak anayasa hazırlıklarına başlanmıştır²⁵⁴. Danışma Meclisi'nin hazırladığı anayasa, Kurucu Meclis tarafından kabul edildikten sonra 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunularak kabul edilmiş, 9 Kasım 1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1982 Anayasası ile ilgili olarak ilk söylenmesi gereken, tıpkı 1961 Anayasası gibi bir tepki anayasası olduğudur. 1961 Anayasası'nda tercih edilen egemenlik yetkisinin meclis dışı güçlere bölüştürülmesi, Meclis çoğunluğunun kendini ulusal irade ile bütünleştirerek azınlıkta kalanların dışlanmasına bir tepkiydi, 1982 Anayasası ise 1961 Anayasası'nın meclisi ve hükümeti güçsüzleştirerek devlet otoritesinin sarsılmasına yol açan sistemine karşı bir tepki olarak oluşturulmuştur²⁵⁵. Bu durum, 1982 Anayasası'nda önceliğin, "yürütmenin güçlendirilmesi" olmasına sebep olmuştur. 1982 Anayasası, bu yönüyle bir nevi 1971-1974 Anayasa değişikliklerinin devamı niteliğindedir.

Hükümet sistemi tahlili açısından esasen 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'ndan farklı bir çizgide değildir. Yani, 1982 Anayasası'nda da parlamenter sistem tercihi devam etmiştir. Parlamentoya karşı sorumlu hükümetin yanında, sembolik yetkileri bulunan törensel Cumhurbaşkanı yürütmenin diğer kanadını oluşturmaktadır²⁵⁶. Cumhurbaşkanı yine Meclis tarafından seçilmekte, hükümet yine Meclis'ten doğmaktadır. Bununla birlikte yeni anayasa, yasama-yürütme dengesinde yürütmeyi, yürütme içerisinde de Cumhurbaşkanıyı güçlendirerek klasik parlamenter sistemden farklılaşmıştır.

Öncelikle yeni anayasada yürütme artık bir görev değil, kaynağını doğrudan doğruya anayasadan alan bir yetkidir²⁵⁷. Bu düzenleme, meclis üstünlüğüne dayalı bir önceki sistemden dönüşü ve yasama-yürütme arasında denge oluşturulmak istenmesinin bir sonucudur.

²⁵⁴ Askeri Cunta, darbeden sonra bir Kurucu Meclis oluşturulmasını kararlaştırmış, yasama yetkisini haiz bu meclis, devletin yeni anayasasını hazırlamakla görevlendirilmişti. 23 Ekim 1981'de göreve başlayan Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisinden oluşturulmuştur.

²⁵⁵ KARATEPE, "Hükümet Sistemleri ve Türkiye", s. 235.

²⁵⁶ SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s. 215.

²⁵⁷ TANÖR, Bülent, "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 1997, s.43.

İkinci olarak, her ne kadar Bakanlar Kurulunun kuruluşu parlamenter rejimin özelliklerine uygun olarak, 1961 Anayasası'ndaki esaslar değiştirilmeden düzenlenmiş olsa da, yeni anayasada bakanlar başbakana karşı da sorumlu tutularak hükümet içerisinde başbakanın konumunu güçlendirmiştir. Artık başbakan, klasik parlamenter sistemde olduğu gibi “eşitler arasında birinci” değil, Bakanlar Kurulunun gerçek lider haline getirilmektedir²⁵⁸.

Yeni anayasanın hükümet sistemi konusunda getirdiği en önemli yenilik ise Cumhurbaşkanının konumunu düzenleyiş tarzıdır. 1982 Anayasası'nda da Cumhurbaşkanı teorik olarak siyasal sorumluluğu bulunmayan, tarafsız-partiler üstü bir konumdadır. Bununla birlikte parlamenter sistemle bağdaşmayacak şekilde çok sayıda yetkiyle donatılmakta, daha da ötesinde anayasa koyucular tarafından yeni anayasa düzeninin ve en başta geçiş döneminin koruyucusu durumuna getirilmektedir²⁵⁹.

İlk olarak yeni anayasadaki düzenlemeye göre Cumhurbaşkanı artık TBMM dışından da aday gösterilebilecektir. 1961 Anayasası'nda bu mümkün olmadığı halde, TBMM dışından bazı kişilerin Cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak atanmak suretiyle aday oldukları ve Cumhurbaşkanı seçildikleri görülmüştür²⁶⁰. 1982 Anayasası'nda bu konu anayasal zemin kazanmıştır. Ancak bunun için TBMM üye tam sayısının beşte bir çoğunluğunun teklifi gerekmektedir (md. 101).

Cumhurbaşkanının yemin metni de 1982 Anayasası'nda değiştirilmiş, daha doğrusu genişletilmiştir. Yeni yemin metninde uzun bir liste hazırlanmış, Cumhurbaşkanına çeşitli sorumluluklar yükleyerek bir nevi siyasal yaşama daha aktif katılabilmesinin yolunu açacak dayanaklar oluşturulmuştur. Bu, 1961 Anayasası'nda izleri görülen vesayetçi anlayışın devlet başkanı ile tesis edilmesinin adeta altyapısını oluşturmaktadır²⁶¹.

1982 Anayasası'nda özellikle dikkat çeken nokta Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin selevi anayasada olduğu gibi çeşitli hükümlere sınırlı olarak serpiştirilmesi şeklinde değil, uzunca bir liste halinde bir madde altında düzenlenmiş olmasıdır. 104.

²⁵⁸ KÜÇÜK, Adnan, “Türkiye’de Günümüze Kadar Tatbik Edilen Hükümet Sistemleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 822.

²⁵⁹ SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s. 112.

²⁶⁰ YAZICI, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, s. 128.

²⁶¹ Bkz. GÜLSOY, “Hükümet Sistemlerini Karşılaştırma: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, s. 267.

maddede Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri yasama ile ilgili olanlar, yürütme ile ilgili olanlar ve yargı ile ilgili olanlar şeklinde üç başlıkta düzenlenmiştir.

Yasama ile ilgili görevleri arasından öne çıkanlardan birincisi Cumhurbaşkanının “Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi İttüzüğünün, tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak” şeklindeki yetkisidir. İkincisi, Cumhurbaşkanına anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunabilme imkânı verilmesidir. Anayasa bekçiliği görevinin bir tezahürü olan bu düzenleme, Türk anayasa sisteminde halkoylamasının bir karar yöntemi olduğu tek durumu oluşturmaktadır²⁶². Bir diğer önemli yasama yetkisi Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vermektir ki, burada fark, Cumhurbaşkanının bu yetkiyi daha kolay bir şekilde kullanabilecek olmasıdır. Daha doğru ifade ile seçimlerin yenilenmesi yetkisi, siyasal sistemin tıkanmasına imkân vermeden kullanılabilir şekilde düzenlenmiştir.

104. maddenin devamında sayılan yetkiler yürütme ve yargı alanına ilişkin olup, burada devlet başkanlığı sıfatının gerektirdiği törensel yetkiler dışında, Milli Güvenlik Kurulu’na başkanlık etmek ve toplantıya çağırmak, sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilan etmek ve bu döneme ait kanun hükmünde kararname çıkarmak, önemli devlet kurumları ve askeri ve yargı organlarının üyelerini seçmek gibi yetkilerle Cumhurbaşkanının klasik bir parlamenter rejimde olmayacak şekilde yetkilendirildiği görülmektedir.

Bu düzenlemeler daha önce de belirtildiği gibi aslında tamamen yeni olmayıp, 1961 Anayasası’nda ara rejim döneminde yapılan değişikliklerin devamı niteliğindedir. Ancak 1982 Anayasası, kendinden önceki anayasadan farklı olarak Cumhurbaşkanına tek başına işlem yapma yetkisi tanımış ve bu işlemlerden hem siyaseten sorumlu tutmamış, hem de yargı denetimi dışında bırakmıştır. Bu bir kere Cumhurbaşkanını yetkisiz-sorumsuz çizgiden “yetkili fakat sorumlu değil” konumuna getirmiş, bu da parlamenter sistemden önemli bir sapma olmuştur. Diğer taraftan önemli kurumlara üye seçmek konusunda da oldukça cömert davranılmış, olağanüstü yönetim usullerinin ilanında Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek, Cumhurbaşkanı başkanlığındaki bu kurula yargısal denetimi mümkün olmayan düzenleyici işlem

²⁶² SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, s. 218.

yapma yetkisi vermek gibi sapmalar, klasik parlamenter sistemde bir Cumhurbaşkanının sahip olamayacağı türden yetkililerdir.

1982 Anayasası'nda yargı da yürütme karşısında gerilemiştir. 1961 Anayasası yargı bağımsızlığı ve güvenceleri noktasında çok önemli gelişmelere imza atmıştı. Oysa 1982 Anayasası'nda yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı yüksek yargı organlarına atamalar yapabilmekte, hâkimlerin bağımsızlığının teminatı olan, özlük işleri ile sorumlu kurulun başkanlığı Adalet Bakanı'na bırakılmaktadır. Anayasa yargısı da bu eğilimden nasibini almış, Olağanüstü hal KHK'ları ve MGK dönemi (12 Eylül 1980-7 Aralık 1983) yasa ve KHK'ları denetim dışında bırakılmıştır. Anayasa değişiklikleri de yine sadece şekil yönünden ve sınırlı olarak yapılabilmektedir. Buna benzer birçok sınırlama, anayasanın hazırlandığı yaklaşım gereği yargı alanında yapılan düzenlemelere yansımıştır²⁶³.

Görüldüğü üzere Cumhurbaşkanlığı makamı düzenlemesi, 1982 Anayasası'nda güçlü otorite oluşturmak isteyen anayasa koyucunun tercihlerini yansıtmaktadır. İstikrarlı yönetimler oluşturma çabasında anayasa koyucu, Cumhurbaşkanının 1961 Anayasası'ndaki tarafsız ve partiler üstü konumunun yanında güçlü bir pozisyon da vererek Cumhurbaşkanının elini güçlendirmiştir. Bakanlar Kurulu içerisinde başbakanın konumunu güçlendiren düzenlemeler de yine istikrar arayışının yansımasıdır. Bakanlar Kurulu 1982 Anayasası'nda daha kolay güvenoyu almakta, buna karşılık daha zor düşürülmektedir²⁶⁴. Bunun yanında karar alma mekanizmaları krizlere karşı daha korunaklı hale getirilerek, sistemin tıkanması engellenmek istenmiştir.

Tüm bu değerlendirmeler ile 1982 Anayasası'nın hükümet sistemi tahlil edilmek gerekirse, belirtmek gerekir ki 1982 Anayasası klasik bir parlamenter sistem öngörmüş değildir. Bir kere yürütmenin, esasen Cumhurbaşkanının siyasal sisteme müdahalesini mümkün kılan bu denli geniş yetkilerle donatılması bu yorumu güçleştirmektedir. Sistemle ilgili yarı başkanlık tartışmaları da uzun süre yapılmıştır. Yanlış bir tartışma olmamakla birlikte, her ne kadar güçlü bir konuma sahip olsa da Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmiyor olması, Fransız sistemindeki Cumhurbaşkanıya nazaran hala "yetkisiz" olması sistemi yarı başkanlık sisteminden de uzaklaştırmaktadır. Öyleyse bu ikisi arasında karma bir sistem yakıştırması

²⁶³ TANÖR, *Siyasal Tarih (1980-1995)*, s. 43.

²⁶⁴ GÖZÜBÜYÜK, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, s. 206.

yapılabilir mi? Kanaatimizce, yarı başkanlık da iki sistem arasında melez bir sistem özelliği göstermekte iken, yarı başkanlık sisteminin kendinde özelliklerini taşıdığı bir sistemle kendisi arasında melez bir sistem yorumu yapmak pek doğru olmayacaktır. Bu nedenle 1982 Anayasası'nın getirdiği ilk sistemi, parlamenter sistemde doğması muhtemel tıkanıklıkları çözmek amacı ile geliştirilmiş bir rasyonelleştirilmiş parlamentarizm denemesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu teze şöyle bir eleştiri getirilebilir; yine de otoritenin böylesine güçlendirildiği bir sisteme parlamentarizm demek doğru olmaz. Haksız bir değerlendirme olmamakla birlikte, denilebilir ki, her parlamenter sistemin uygulandığı ülke adedince parlamentarizm bulunmaktadır. Türkiye de, 1982 Anayasası'nın oluşturulduğu dönemde kendi siyasal öncelikleri ve tercihleri doğrultusunda bir sistem mekanizması düzenlemiştir ve bu mekanizma ana unsurlar itibari ile parlamenter hükümet sistemine vücut vermektedir. Bununla birlikte, bahsedilen öncelikler ve tercihler, sistemi rasyonelleştirme çabalarının da eşlik ettiği özgün bir modele götürmüştür.

Belirtmek gerekir ki, 1982 Anayasası, yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar 18 kere değiştirilmiş, ilk oluşturulduğu anayasa genel hatlarından önemli ölçüde uzaklaştırılmıştır. Anayasanın genel yaklaşımı olan otoritenin güçlendirilmesi eğilimi önemli ölçüde zayıflatılarak, temel hakların korunması yolunda önemli aşamalar kaydedilmiştir. Bu değişikliklerden özellikle 1995, 2001 ve 2004 Anayasa değişiklikleri, demokratikleşme, liberalleşme ve sivilleşme yönünde önemli adımları oluşturmaktadır²⁶⁵. 1995 değişikliği ile darbenin izleri silinmeye çalışılmış, bu amaçla başlangıç kısmında değişikliğe gidildiği gibi dernekler, sendikal faaliyetler ve siyasal partilere ilişkin hükümlerde de değişiklikler yapılarak toplumu apolitize etmeye çalışan anayasa figürü değiştirilmek istenmiştir. 2001 değişiklikleri, kapsamlı bir demokratikleşme paketi olarak nitelendirilebilir. Nitekim söz konusu değişikliklerle temel haklara ilişkin önemli düzenlemeler yapılarak otorite karşısında bireyin durumunu zayıflatan anayasanın, otorite karşısında bireyi koruyan bir anlayışa doğru evrildiği görülmektedir.

2004 yılında yapılan dokuzuncu değişiklikte genel olarak Avrupa Birliği'ne uyum amacı öne çıkmaktadır²⁶⁶. Bu münasebetle değişiklik paketinde uluslararası insan hakları hukukunun dikkate alındığı düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişiklikler

²⁶⁵ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 71.

²⁶⁶ TANÖR, *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, s. 50.

arasında en önemlisi şüphesiz idam cezasının kaldırılmasıdır. 1982 Anayasası'nda bahsedilen değişikliklerden sonra olup esasen 2001'den sonraki en kapsamlı değişiklik olan 2010 anayasa değişikliği paketi, temelde yargı alanında yapılan değişiklikleri kapsamaktadır²⁶⁷. Anayasa Mahkemesi, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve askeri yargıya ilişkin değişikliklerin yanında kişisel verilerin korunması, bilgi edinme hakkı, kamu denetçiliği kurumu ve kamu denetçisine başvuru hakkı, kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı ve en önemlisi Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı gibi önemli düzenlemelerle 1982 Anayasası'nda önemli değişiklikler yapılmıştır.

Tüm bu değişiklikler 1982 Anayasası'nın çehresini, daha doğru ifade ile "anayasanın ruhunu" önemli ölçüde değiştirmiştir. Tüm eksikliklerine rağmen bugün 1982 Anayasası, ilk halinden oldukça uzaktadır denilebilir. Demokratikleşme çabalarının yanında, 1982 Anayasası hükümet sistemi bağlamında da çok önemli bir değişiklik geçirmiş bulunmaktadır. 2007 Anayasa değişikliği ile yapılan düzenleme, bugüne kadar Türkiye'nin hükümet sistemi tercihiyle yapılmış en köktenci değişim olup, bugün Türkiye'nin kabul etmiş olduğu Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine açılan ilk kapı niteliğindedir. Bu yönü ile 2007 Anayasa değişikliğinin ayrı bir başlık altında incelenmesi gerekmektedir.

4. 2007 Anayasa Değişikliği

2007 anayasa değişikliğine, 11. Cumhurbaşkanının seçilmesi sırasında ortaya çıkan ve kamuoyunca 367 krizi şeklinde bilinen olaydan sonra gidilmiştir. Bahse konu olayda, İktidar partisinin adayı olan Abdullah Gül, 357 oy almasına rağmen muhalefet partisi, anayasada belirtilen karar yeter sayısı olan 367 oyun, toplantı yeter sayısı olarak da şart olduğu savını öne sürmüştür. 134 muhalefet milletvekilinin Anayasa Mahkemesi'ne iptal başvurusunda bulunması üzerine Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanı seçiminin birinci turunda meclisin, gözetilmesi gereken toplantı yeter sayısı ile ilgili kararını "eylemli iç tüzük değişikliği niteliğinde" olduğuna hüküm getirerek iptal ve yürürlüğün durdurulması kararı vermiştir²⁶⁸. Anayasa Mahkemesi'nin hukuk mantığı açısından tamamen yanlış olmanın yanında demokrasi

²⁶⁷ Bkz. TANÖR, *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, s. 54 vd.

²⁶⁸ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Mahkemesi*, s. 323.

açısından da bir utanç sayılabilecek olan kararı²⁶⁹ üzerine iktidar partisi erken seçime gitmiş, bu seçimden oylarını artırarak çıkmıştır. Bu netice, bahsedilen karara halkın verdiği tepkiyi yansıtmaktadır.

Yaşanan bu krizin ardından iktidar partisi toplantı yeter sayısında ve Cumhurbaşkanının seçilmesi usulünde değişiklikler öngören anayasa değişikliği teklifini gündeme getirmiştir. Netice itibari ile 2007’de gerçekleştirilen halkoylamasında Anayasa’nın 101. ve 102. maddeleri değiştirilerek Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulü benimsenmiş, Cumhurbaşkanının 7 yıllık görev süresi 5 yıla indirilerek, ikinci bir dönem için yeniden seçilmesinin önü açılmıştır.

Türkiye, bazı istisnalar²⁷⁰ hariç tutulmak üzere, 1876 tarihinden beri, yani anayasalı rejime geçtiğinden bu yana, hükümet sistemi tercihini genel olarak parlamenter sistemden yana kullanmıştır²⁷¹. 2007 yılında yapılan değişiklikle, Türkiye’nin anayasa tercihi tarihsel bir kırılma yaşandığı gözlenmektedir. Nitekim 2007 Anayasa değişikliği, 1982 Anayasası’nın kabul olduğu tarihten itibaren tartışılmakta olan Cumhurbaşkanının yetkileri ile birlikte yarı başkanlık tezlerini kuvvetlendiren bir gelişme olmuştur.

Duverger’ye göre bir siyasal rejim, onu oluşturan anayasa üç unsuru bir araya getiriyorsa yarı başkanlık sistemidir; 1. Cumhurbaşkanı genel oy ile seçilir, 2. Oldukça kayda değer yetkilere sahiptir, 3. Bununla birlikte Cumhurbaşkanının karşısında kendi yürütme ve hükümet gücü bulunan ve görevde kalması parlamentonun onayına bağlı olan bir başbakan ve Bakanlar Kurulu bulunur²⁷². Bilindiği gibi 1982 Anayasası Cumhurbaşkanına, klasik parlamenter sistemle çok bağdaşmayacak şekilde geniş yetkiler vermiş, buna karşılık siyasal sorumsuzluğunu devam ettirmiştir. Esasen sadece bu özelliğinden dolayı 1982 Anayasası’nın yarı başkanlık getirmiş olduğu konusu da tartışılmıştır. Özellikle sivil kökenli bir Cumhurbaşkanı olarak Turgut Özal’ın iç ve dış politikanın temel, hatta ikincil konularında öne çıkması ve bu

²⁶⁹ 27 Haziran 2007 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 2007/45 Esas ve 2007/54 Karar Sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı.

²⁷⁰ Bu istisnalar, 1876 Anayasası’nda 1909 değişikliklerinden önceki dönem, 1921 Meclis Hükümeti Sistemi ve 1924 Anayasası döneminde çok partili hayata geçmeden önceki dönemdir, BATUM, Süheyl, “Siyasal Rejimler ve Türkiye’deki Arayışlar” (TBB 2001 Uluslararası Hukuk Kurultayı’nda (yer alan konuşma), *Başkanlık Sistemi*, TBB Yayınları No:77, Ankara 2005, s. 183.

²⁷¹ BATUM, “Siyasal Rejimler ve Türkiye’deki Arayışlar”, 183.

²⁷² DUVERGER, Maurice, “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, *European Journal of Political Research*, Amsterdam 1980, S. 8., s. 166.

dönemde Cumhurbaşkanının politikalarıyla uzlaşamadıkları anlaşılan iki bakan ve Genelkurmay Başkanı'nın istifa etmesi²⁷³, 1982 Anayasası'nın getirdiği sistemin uygulamada yarı başkanlığa dönüşebilme potansiyelini ortaya koyarak bu konudaki tartışmayı desteklemiştir.

Cumhurbaşkanının yetkileri tartışılır olmakla birlikte iki kanatlı yürütme yapısının korunmuş olması ve hükümetin güvenoyuna bağlı kalması, daha da önemlisi Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmiyor olması, 1982 Anayasası'nın klasik parlamenter sistemden sapmalar gösterse de yarı başkanlık sistemi olmadığı kanaatini koruyordu. Ancak 2007 değişikliği yarı başkanlık sisteminin en önemli unsuru olan devlet başkanının halk tarafından seçilmesi usulünü getirerek bu kanıyı tekrar tartışmaya açtı.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Halk tarafından seçilme, Cumhurbaşkanının demokratik meşruiyetini artıracak, halkın desteğini alan Cumhurbaşkanı, zaten normalden fazla olan yetkilerini geniş bir hareket serbestisi içinde kullanabilecek ve siyasal alanda daha rahat inisiyatif alabilecektir²⁷⁴. Bu duruma ikinci defa seçilebilme imkânının da eklenmesiyle, Cumhurbaşkanı bir diğer seçimlerde de seçilebilmek kaygılarını güden ve bu sebeple siyaset sahnesine çıkarak halkı ikna etmek gibi davranışlara yönelen bir siyasal aktör durumuna gelecektir. Diğer taraftan seçilmesi durumunda, seçilmek için vadettiği proje veya programları hayata geçirmek yetkisinden yoksun olduğu için siyasal sistemi zorlama yoluna gidebilecektir. Bu imkana sahip olması bir kaos, sahip olamayıp hükümet kanadı ile meşruiyet tartışmasına girmesi başka bir kaos oluşturabilecektir. Nitekim, hükümet oluşturabilmek için çok yüksek bir yüzdeye sahip olmak gerekmediği halde, Cumhurbaşkanı seçilebilmek için yüzde 50'nin üstünde oy gerekmektedir. Bunun karşısında Cumhurbaşkanı, halktan daha fazla destek aldığı iddiasıyla hükümet ile meşruiyet tartışmasına girebilecektir. Yürütmenin iki kanadının farklı siyasal eğilimlere sahip olması ihtimalinde siyasal sistem gerçek bir krizle karşılaşabilecektir. Bu durum, başlangıçta tarafsız ve denge unsuru olarak tasavvur edilen Cumhurbaşkanı modelinden ciddi bir sapmadır. Bu da sistemin yarı başkanlık sistemine doğru kaydığı savını doğrulamaktadır.

²⁷³ TANÖR, *Siyasal Tarih (1980-1995)*, s. 82.

²⁷⁴ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 326.

Uygulamada da, geçen 11 yıl içerisinde, özellikle karizmatik lider özellikleriyle ön plana çıkan Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi, partisi ile bağlarını fiili olarak koparmamış olduğu eleştirilerinin yükseldiği, kendisinin de adeta bir parti başkanı edasıyla seçim propagandalarını çekinmeden yaptığı, dolayısıyla tarafsız Cumhurbaşkanı modelinden uzaklaştığı bir dönem olmuştur. Hatta bizzat kendisi, Türkiye'nin 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden itibaren fiilen bir yarı başkanlık sistemine geçtiğini belirtmiştir²⁷⁵. Bilir'e göre de Türkiye 2014 itibari ile fiili olarak yarı başkanlık sistemine geçmiştir. Ancak yazar, hem Cumhurbaşkanının partisi ile ilişkisinin kesileceği ve TBMM üyeliğinin sona ereceğine ilişkin hükmün değişmemiş olması ve Cumhurbaşkanının halen kendi inisiyatifi ile meclisi feshetme ve meclisin güvenine sahip bir hükümeti azil yetkisi bulunmaması yönleri ile yarı başkanlıktan ayrıldığını ifade etmektedir²⁷⁶. Dolayısıyla teorik olarak sistemin yarı başkanlık olduğunu söylemek mümkün değildir.

Özbudun'a göre de hükümet sistemi değerlendirmesi yalnızca hukuki düzenlemelere bağlı olmayıp bu konuda siyasal faktörler daha çok etkili olmaktadır. Buna göre sistem, parlamentoda bir tek parti çoğunluğunun bulunup bulunmadığına ve Cumhurbaşkanının bu partiye mensup ve bu partinin lideri olup olmadığına göre değişik şekiller alabilir. Söz konusu şartlar sağlanmışsa sistem başkanlık sistemine doğru kayacaktır. Eğer parlamento parçalanmış bir yapı arz ederse, toplumsal desteği ve geniş anayasal yetkileri bulunan Cumhurbaşkanı yine güçlü bir konumda olacaktır. Buna karşılık Cumhurbaşkanı parlamento çoğunluklarından herhangi birine mensup değil veya onların lideri değilse sistem parlamenter rejime yaklaşacaktır²⁷⁷.

Bizce de 2007 değişikliği, tam anlamıyla bir yarı başkanlık sistemi getirmemiş olmakla birlikte, Cumhurbaşkanının, 2014 seçimi sonrası siyaseten aktif pozisyonunu parlamenter sistemle bağdaştırmak mümkün değildir. Özellikle parti ile ilişkilerini koruması ve parlamentodaki çoğunluk partisinin lideri konumunu fiili olarak muhafaza etmesi onu başbakanıdan daha fazla öne çıkan bir siyasal figür haline getirmiştir. Karizmatik liderlik vasfı ile de birleşince Cumhurbaşkanının sistemin önemli bir aktörü haline geldiğini görmekteyiz. Hükümet sistemi yapısının, hukuki bir

²⁷⁵ TRT Haber , “Cumhurbaşkanı Gençlerle Buluşuyor” programı, 20.03.2016. <https://www.tccb.gov.tr/mulakatlar/1709/41239/trt-haber-cumhurbaskani-genclerle-bulusuyor.html> (13.05.2018)

²⁷⁶ BİLİR, Faruk, “Hükümet Sistemleri Tartışmaları Bağlamında Hükümet Sistemimiz ve Partili Cumhurbaşkanlığı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 305.

²⁷⁷ ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 355.

mekanizmadan çok siyasal bir gerçeklik olduğu varsayımı tarihsel olarak da defalarca kanıtlandığından, Türkiye'nin 2007 değişikliği sonrasında tedrici olarak fiili bir yarı başkanlığı sistemine geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

II. TÜRKİYE'DE PARTİ SİSTEMLERİ

A. Genel Olarak Parti Sistemi Kavramı

Bugün demokratik bir sistemden bahsedebilmenin ön koşulu, partilerin siyasal yaşamı şekillendirdiği bir partiler rejiminin mevcudiyetidir. İşte, partilerin demokratik yollarla rekabetine sahne olan demokratik siyasal sistemde etkin olan partilerin sayısı ile, bunlar arasındaki değişken ilişkilerin gösterdiği özelliklerin oluşturduğu sisteme parti sistemi denilmektedir²⁷⁸.

Bir ülkede siyasal sistemin gerçek işleyişini anlayabilmek için, parti sisteminin kurumlar sistemi ile ne şekilde birleştiğinin bilinmesi önemlidir²⁷⁹. Nitekim, bir hükümet sistemi tüm kurgusu ile aynı şekilde uygulandığı halde, iki farklı ülkede iki farklı sonucu meydana getirebilmektedir. Bu durumun çeşitli sebepleri olabilmekle birlikte, parti sistemlerinin farklı olmasının hükümet sisteminin işlerliğinde ve başarısında bizzat etkili olmaktadır.

Parti sistemleri, geleneksel olarak sistemde mevcut bulunan parti sayıları baz alınarak tek parti, iki parti ve çok partili sistemler olarak tasnif edilmektedir²⁸⁰. Parti sistemlerini çok genel olarak iktidar için yarışan birden fazla partinin bulunduğu yarışmacı sistemler ve tek partinin yer aldığı yarışmacı olmayan sistemler şeklinde ayırmak da mümkündür²⁸¹. Her iki tasnifte de tek partili sistemleri antidemokratik olarak tanımlamak gereklidir ki; diğer partiler ya kapatılmış ya da feshedilmeye zorlanmıştır veya müsaade edilen partiler önemsizdir²⁸². Her halükarda siyasal sisteme devamlı olarak egemen olan ve devletle bütünleşmiş olan tek partinin varlığı demokratik rekabeti imkânsızlaştırdığından, sistem antidemokratik bir karaktere

²⁷⁸ ERDOĞAN, *Anayasal Demokrasi*, s. 130.

²⁷⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 356.

²⁸⁰ ÖZBUDUN, Ergun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, 2. Baskı, s. 8.

²⁸¹ La Palombara ve Weiner, parti sistemlerini yarışmacı sistemler ve yarışmacı olmayan sistemler şeklinde ayırmaktadır. Bkz. LA PALOMBARA, Joseph, WEINER, Myron, *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966, s. 33., Aktaran, TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 356.

²⁸² DAVER, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Doğan Yayınevi, 1969, s. 233.

bürünmektedir. Tek parti sistemi ayrıca bir başlıkta ele alınmış olduğundan²⁸³, bu başlık altında yarışmacı sistemlerden söz edilecektir.

Demokratik bir sistem için vazgeçilmez unsur olan iktidarın el değiştirmesinin bir rekabet ortamında gerçekleşmesi hadisesinde siyasal partilerin, iki partili veya çok partili sistemleri meydana getirdiğini görüyoruz. Belirtmek gerekir ki, bir siyasal yapının nasıl bir parti sistemine sahip olduğu belirlenirken parti sayısı²⁸⁴ olduğu kadar, belirtilen ülkede anayasal yapı, siyasal partilerin hukuk düzeni içerisindeki yeri ve seçim sistemleri de etkili olmaktadır. Örneğin, çoğunluk seçim sistemi iki partili sistemin oluşumuna zemin hazırlarken, nispi seçim sistemleri çok sayıda partinin yer aldığı parçalanmış bir parlamentoya şekil vermektedir. Bununla birlikte, teori kadar işleyiş de parti sistemini şekillendiren bir etken olabilmektedir. Örneğin, Fransa'da 1962 yılında 5. Cumhuriyet Anayasası'nda yapılan değişiklik ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulü benimsenmiş, bu değişiklik kuvvetli anayasal yetkilere sahip Cumhurbaşkanını daha da güçlendirmiştir. Bu gelişme, Fransa'da Cumhurbaşkanını destekleyenler ve ona karşı çıkanlar şeklinde iki güçlü blok oluşturarak Fransa'da dağılmış, bölünmüş ve istikrarsız yapıdaki parti sistemini güçlü istikrarlı iki bloklu partiler sistemine dönüştürmüştür²⁸⁵.

Yarışmacı sistemler içerisinde iki partili sistemler, iki büyük partinin iktidar yarışında bulunduğu sistemlerdir. Dolayısıyla buradan, iki partili sistemlerde yalnızca iki partinin yer aldığı sonucu çıkarılmamalıdır. İki büyük parti dışında iktidara ağırlığını koyabilecek bir üçüncü parti yoksa o ülkede iki partili sistem mevcuttur²⁸⁶.

Sistem içerisinde her seçim döneminde iki partiden birisi seçimde çoğunluğu kazanarak iktidara gelir, böylece koalisyona gerek kalmaz. Seçimlerde bir parti iktidarı alırken diğeri ana muhalefet olur ve diğeri seçimde iktidarı kazanma şansı yüksektir. Siyasal mücadele iki parti arasında devam eder. Bu sistem ilk olarak Anglo-Sakson gelenekteki ülkelerde tecrübe edilmişlerdir. İngiltere ve ABD gibi prototip ülkelerden

²⁸³ Bkz., 1. Bölüm, s. 15.

²⁸⁴ Parti sistemlerinin siyasal sistemde mevcut bulunan partilerin sayısı nazara alınarak yapılması tercihinde, hangi partilerin sayılması gerektiği hususu siyaset bilimciler arasında tartışmalı bir konudur. Ancak bu detay, konu başlığı kapsamında elzem görülmediğinden burada irdelenmeyecektir. İlgili konuda bkz. ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 8-10; LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 103-109.

²⁸⁵ BATUM, Süheyl, "1990'larda Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal Rejim Tartışmaları", *-Devlet Reformu- Siyasal Rejim Tartışmaları*, TESEV Yayını, İstanbul 2000, s. 77. Aktaran, AKARTÜRK, *Parlamente Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 81.

²⁸⁶ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 357.

sonra, bu ülkelerin siyasal geleneklerinden etkilenen Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da da benzer bir sistem uygulanmıştır²⁸⁷.

İki partili sistemin başarılı olabilmesi için her iki partinin demokratik rejim üzerinde uzlaşmış olması gerekir. Her iki parti için bir diğerinin iktidar yarısını kazanması bir felaket olarak addedilmemelidir. Bahsedilen uzlaşının olmadığı ve siyasal bölünmelerin çok olduğu bir ortamda iki partili sistem yürümeyecektir²⁸⁸.

İki partili sistem, “saf iki partili sistem” ve “destekli iki partili sistem” şeklinde iki başlıkta incelenebilir.

Bu iki sistemi birbirinden ayıran unsur, seçimde birinci olan partinin tek başına hükümet kurup kuramamasında belirir. Eğer büyük partilerden biri, parlamentoda çoğunluğu sağlayarak tek başına hükümeti kurabiliyorsa saf iki partili sistemden söz edilir. Burada iki ana eğilim siyasal mücadelede belirginleşirken, seçimlerin sonucunu kararsızların oyları belirler. Seçimlerde kararsızların oyları önem kazandığından partilerin program ve üslupları ılımlı ve gerçekçidir. Eğer büyük partilerden biri hükümeti tek başına kuracak çoğunluğu sağlayamayıp, bunun için bir partinin desteğine ihtiyaç duyuyorsa burada destekli iki parti sistemi veya Jean Blondel'in ifadesi ile “iki buçuk parti sistemi” vardır. Hükümetin kurulmasını sağlayan üçüncü parti siyasal sistemin “kilit partisi” olarak adlandırılmaktadır. Nispi temsilin uygulandığı Federal Almanya ve Belçika, bu parti sisteminin örneğini oluşturur²⁸⁹.

Siyasal hayatta birden fazla parti yer almasına rağmen, seçimlerde hiçbirinin tek başına iktidar oluşturacak çoğunluğa sahip olamadığı ülkelerde ise çok partili sistem söz konusudur. Çok partili sistemler ılımlı çok partili sistem ve aşırı (kutuplaşmış) çok parti sistemi olarak ikiye ayrılırlar. İlimli çok parti sisteminde etkin partiler sistemin dayandığı temel değerlerde yaklaşık olarak uzlaşırlar ve bu bağlamda ideolojik ayrılıklar azdır. Aşırı çok parti sisteminde ise sistemin temel değer ve kurumları üzerinde uzlaşma oldukça zayıftır. Bu nedenle siyasal sistem aşırı uçlar

²⁸⁷ DURGUN, Sezgi, “Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri”, *Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, , s. 350.

²⁸⁸ TURHAN, Mehmet, “Parlamentar Hükümet ve İki Parti Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 1986, S. 1, s. 155.

²⁸⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 358-359.

arasında kutuplaşır. Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti dönemi, Fransa'da 3. ve 4. Cumhuriyet dönemleri, bugünkü İtalya ve İspanya bu sistemin örnekleridir²⁹⁰.

Bir partinin üstünlüğüne dayanan bir sistem olarak hakim parti sisteminden de bahsetmek gerekmektedir. Kavramı literatüre kazandıran Duverger'ye göre hakim parti, bütün öteki partilerden daha büyük olan, hepsinin başında gelen ve uzunca bir süre rakiplerine üstünlük sağlayan partidir. Hakim partiyi çoğunluk partisi ile karıştırmamak gerekir. Nitekim bir parti, parlamentonun salt çoğunluğunu elde ettiyse çoğunluk partisidir. Oysa bir parti hiç çoğunluk partisi olmamış ve hatta olamayacak olsa bile hakim parti olabilir. Burada hakimiyet kuvvetten çok nüfuzla alakalıdır²⁹¹.

Bir partinin üstünlüğüne dayanan bir diğer sistem olan hegemonyacı sistem, hakim parti sisteminden farklıdır. Hegemonyacı parti sisteminde, bir parti sürekli olarak seçimlerde galip olup tek başına hükümeti kurabilmektedir²⁹². Ancak burada fark, yarışmacı sistemin artık sadece görünürde mevcut olmasıdır. Yani her ne kadar sistemde birden çok parti varsa da gerçek anlamda bir parti yarışı söz konusu değildir. Bu sistemde partiler uydu partiler olup, bir anlamda fiili bir tek parti sistemi söz konusudur²⁹³. Bundan dolayı, sürekli olarak üstünlüğü ve iktidarı elinde bulunduran parti, sistemde sanki tek parti varmış gibi biz izlenim oluşturmaktadır.

B. Türkiye'de Partilerin Doğuşu ve Parti Sistemleri

1. Türkiye'de Siyasal Bölünmenin Tarihi ve Partilerin Ortaya Çıkışı

Türkiye'de parti sistemlerinin oluşumunu açıklayan temel sosyal bölünmenin merkez-çevre bölünmesi olduğu genel olarak kabul edilir²⁹⁴. Merkez-çevre ilişkisini ilk olarak Türk siyasası ile ilişkilendiren Şerif Mardin'e göre "Yakın zamana kadar, merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi, Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluktan ve yüz yıldan fazla süren modernleşmeden sonra da varlığını sürdürmüş gibi gözüküyordu"²⁹⁵.

²⁹⁰ ERDOĞAN, *Anayasa Hukuku*, s. 130.

²⁹¹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 323- 324.

²⁹² TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 360.

²⁹³ SARIBAY, Ali Yaşar, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 28.

²⁹⁴ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*, s. 10.

²⁹⁵ MARDİN, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", Çev. Şeniz Gönen, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s.80.

Mardin'in merkez-çevre ilişkisinde merkez devleti, çevre ise toplumun siyasal elitler dışında kalan, yani yönetilen kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu denklemde bir coğrafi uzaklıktan bahsedilmemekte, merkez-çevre çatışması kısaca yöneten-yönetilen çatışması anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı klasik döneminde siyasal ve sosyal düzen, Ortaçağ Avrupası'ndan önemli ölçüde farklılaştığı için bu denklem özel bir önem kazanmaktadır. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde feodal sınıf veya aristokrasi bulunmaz²⁹⁶.

Halil İnalçık Osmanlı toplumunun, iki büyük sınıftan oluştuğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki bir imparatorluk berati aracılığı ile sultan tarafından yürütme yetkisi veya dini yetkiler verilen, saray ve ordu görevlilerinin, devlet memurlarının ve ulemanın yer aldığı "askerî" sınıf, ikincisi, vergi ödediği halde yönetimin bir parçası olamayan Müslüman ve gayrimüslim "reaya"²⁹⁷. Dolayısıyla devlete karşı ayrıcalıklı konumda bulunan toprak sahipleri, din adamları veya bürokrat sınıfı bulunmamaktadır. Bu durum, Avrupa'da feodal sistemin çürümesi ve modern kapitalizmin yükselişi ile öncelikleri belirginleşen sınıf bilincinden farklı bir sınıf bilincinin Osmanlı'da oluşmasına sebebiyet vermiştir²⁹⁸.

Osmanlı modernleşmesi ile bahsi geçen merkez-çevre ikileşmesi hem şekil değiştirmiş, hem de bu bölünmeye yeni bölünme çizgileri eklenmiştir. İlk önce tımar ve iltizam sistemlerinin tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan ayan ve eşraf sınıfı, merkezi otoritenin güçlendirilme eğilimlerine engel oluşturmuştur. Tanzimat dönemi modernleşme hareketleri ise merkezin kendi içinde bölünmesine sebep olan sonuçlar doğurmuştur. Gerçekten Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde etkili olan Genç Osmanlılar ve Jön Türkler hareketleri, merkezin bölünmesi ve kendi içerisinde çatışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Görülmektedir ki, bu dönem merkez-çevre ikileşmesinin Osmanlı klasik döneminde belirginleşen "asker" ve "reaya" sınıflarının çatışmasının ötesine geçerek, bu denklemin farklı boyutlar almasına sebep olmuştur²⁹⁹.

Osmanlı'da sosyal bölünmelerin partilere vücut vermesi modernleşme dönemi ile ortaya çıkan bir yeniliktir. Bu dönem, imparatorluğun çöküş yıllarına denk gelmiş

²⁹⁶ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*, s. 11-12.

²⁹⁷ İNALCIK, Halil, "The Nature of Traditional Society: Turkey, in *Politic Modernization in Japan and Turkey*" (Ed.by Robert E. Ward and Dankwart Rustow, Princeton, 1964), s. 44. Aktaran, MARDİN, Şerif, "Historical Determinants of Stratification: Social Class Consciousness in Turkey", *AÜSBF Dergisi*, Ankara 1967, S. 4, s. 120.

²⁹⁸ MARDİN, "Historical Determinants of Stratification: Social Class Consciousness in Turkey", s. 127.

²⁹⁹ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*, s. 14-16.

ve ortaya çıkan siyasal hareketler bir taraftan istibdat rejimine karşı hürriyeti savunanlar tarafından gelişmiş, diğer taraftan döneme yansıyan milliyetçilik akımı, çok uluslu imparatorluk içerisinde yaşayan ulusların bağımsızlık düşüncesi ile siyasal cereyanların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Siyasal konjonktürle beraber parlamentonun kurulması ve devletin meşruti monarşi rejimine geçmesi, o dönem gizli ve açıktan yürütülen siyasal faaliyetlerin, partileşme yoluna girmesine imkân vermiştir. Özellikle parlamenter monarşinin gerçek anlamda kurulduğu II. Meşrutiyet bu anlamda önemlidir.

İkinci Meşrutiyet'in ayırt edici özelliği, gizli bir cemiyet olarak kurulmuş olan İttihat ve Terakki'nin parti haline gelerek ve 31 Mart hareketinden zaferle çıkmasından sonra daimi olarak iktidarda kalmak istemesi ve bu baskılara karşı henüz siyasal olgunluğa erişmemiş olan memlekette geniş bir muhalefeti oluşturmuş olmasıdır. Bu muhalefet Hürriyet ve İtilaf ismini alan bir siyasal parti olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren Meşrutiyet devri, mütarekenin son senelerine kadar siyasal mücadelelerden çok partiler boğuşması şeklinde geçmiştir. Muhalefetin iktidardan uzaklaştırdığı İttihat ve Terakki, Babıali baskını ile geri dönmüş, Mahmut Şevket Paşa suikastı ile muhalefeti susturmuştur. Bundan sonra meydana gelen Birinci Dünya Savaşı sırasında zaten çok partili hayat mümkün olmamıştır³⁰⁰.

Mütareke'den önce istifa eden İttihat ve Terakki hükümetinden sonra Hürriyet ve İtilaf partisi yeniden canlanmış, Damat Ferit Paşa bu guruba dayanarak İttihat ve Terakki'den sonra oluşturulan ikinci kabinenin başı olan Tevfik Paşa'nın yerini almıştır. Hürriyet ve İtilaf hareketinin yanında bir de padişah ve halifeye bağlılığı savunan Sulh ve Selamet-i Osmaniye partisi kurulmuştur. İttihat ve Terakki'nin kendisini feshetmesinden sonra da bu partinin devamı niteliğinde Teceddüt Fırkası ve Osmanlı Hürriyetperveran Avam Fırkası ortaya çıkmıştır. Bu partilerden başka Osmanlı toprak bütünlüğünün itilaf devletlerine karşı korunması siyasetiyle gelişen Milli Kongre hareketi, dönemin önemli siyasal gelişmelerindendir³⁰¹.

Bahsi geçen bu partiler dönemin öne çıkan hareketleridir, hatta denilebilir ki Osmanlı'nın son dönemlerinin siyasal atmosferini bu hareketler belirlemiştir. Fakat bunlardan başka savaş sonrası dönemde ortaya çok sayıda kısa ömürlü parti

³⁰⁰ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 75.

³⁰¹ TUNÇAY, Mete, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 1997, s. 57-58.

çıkıştır³⁰². Mütareke döneminde ise kurtuluş mücadelesi siyasal hareketlerin gidişatını belirlemiş, Anadolu'nun birçok yerinde bu amaca yönelik cemiyetler kurulmaya başlamıştır. 1918 Mondros Mütarekesinden sonraki iki ay içerisinde Karsta Milli İslam Şurası; Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyeti ve Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi bir takım direnme dernekleri kurulmuştur³⁰³. 4 Eylül 1919'da açılan Sivas Kongresi'nde aynı amaca yönelmiş tüm direniş hareketleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.

Sivas Kongresi'nde alınan önemli bir diğer kararla Heyet-i Temsiliye kurulmuştur. Bundan sonraki gelişmeler son Meclis-i Mebusan seçimlerinde İttihat ve Terakki kökenli Müdafaa-i Hukuk adaylarını destekleyen Heyet-i Temsiliye ile, bu adaylara karşı çıkan İstanbul Hükümeti'nin çekişmesine sahne olmuştur. Neticede, Kasım 1919 seçimlerinde İttihat ve Terakki'nin altyapısının desteğini alan Müdafaa-i Hukuk adayları, neredeyse bütün bölgelerde çoğunluğu sağlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihat ve Terakki'nin seçimlere müdahale ettiği gerekçesiyle bazı bölgelerde seçimleri boykot etmiştir. Buna rağmen, 12 Ocak 1920'de son Meclis-i Mebusan, İstanbul'da açılmıştır³⁰⁴.

İstanbul'un işgalinden 1922'deki nihai zafere kadar, kabaca sağ ve sol olarak adlandırılabilen iki ana muhalefet ortaya çıktı. Sol muhalefet, komünist olmayan fakat antiemperyalist, korporatist ve sosyalist düşüncelere sahip, İslami bir çoğunluğu ifade ediyordu. Diğer tarafta dinin ve saltanatla hilafetin önemi üzerinde birleşen Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti gibi sağ muhalefet bulunuyordu. 1920'de kurulan ilk Meclis, böylelikle oldukça karışık ve türdeş olmayan bir yapıya sahipti. Bundan dolayı Mustafa Kemal, Mayıs 1921'de güvendiği kişileri çatısında topladığı Müdafaa-i Hukuk grubunu oluşturdu. Bunun karşısında, Mustafa Kemal'de algıladıkları artan mutlakiyet ve köktencilige karşı birleşmiş, yine ideolojik olarak türdeş bulunmayan bir İkinci Grup kuruldu. Meclis çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk grubuna ait olmakla birlikte, her iki Grup da disiplinli bir yapı arz etmiyordu³⁰⁵

³⁰² ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 208.

³⁰³ TUNÇAY, "Siyasal Tarih (1908-1923)", s. 60.

³⁰⁴ KUYAŞ, Ahmet, AHMAD, Feroz, ERSOY, Ahmet, KAFADAR, Cemal, KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, PAMUK, Şevket, TOPRAK, Zafer, TUNÇAY, Mete, TÜRESAY, Özgür, *Tarih 1839-1939*, İstanbul, Tüsiad Yayınları, 2006, s. 290-292. <http://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/4710-tarih-1839-1939>

³⁰⁵ Bkz., ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.233-237.

Mustafa Kemal, meclis içerisinde İkinci Grup tarafından, tek bir adamın tüm iktidarı eline geçirmesi gibi bir tehditten bahisle şahsına yöneltilen muhalefetin yükselmesine karşı 6 Aralık 1922’de Halk Fırkası adında yeni bir partinin kurulacağını açıkladı. Bu parti, Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşanmış parti kavgalarının farkında olarak yeni bir kavga yaratmak amacıyla değildi. Bilakis, yeni parti halkçılık temeline dayanacak ve sınıfların değil, tüm ulusun temsilcisi olacaktı³⁰⁶.

Halk Fırkası henüz Cumhuriyet ilan edilmeden kurulmuş bir parti olup, Türk siyasal tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Sadece bir siyasal parti olarak kalmayıp, yeni devletin ideolojisinin de taşıyıcısı olmuş, uzun tek parti dönemi boyunca devlet-parti bütünleşmesi ile adeta devletin de yönetildiği bir kurum haline gelmiştir.

Görülmektedir ki, Osmanlı Devleti çöküş döneminde, ardında kaldığı dünyanın kurallarını benimsemek zorunda kalmış, bu durum Avrupa tarzı modernleşmeyi, bu ise Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde daha önce rastlanmayan sosyal bölünmeleri ve siyasal hareketleri getirmiştir. Bu dönem partileşme ve ideolojik kutuplaşmalar açısından oldukça zengin bir dönemi ifade etmektedir. Tunaya, özellikle İkinci Meşrutiyet Dönemi için, “tarihimizde en fazla sayıda siyasal cemiyet ve parti bu devirde kurulmuştur” demektedir³⁰⁷. Gerçekten 1908 yılında kurulan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nden, Halk Fırkasının kurulduğu 1923 tarihine kadar yaklaşık olarak 80 tane parti kurulmuştur³⁰⁸.

2. Türkiye’de Parti Sistemleri

a. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Cumhuriyet kurulmadan önceki dönem, Türk siyasal hayatı açısından oldukça zengin bir dönem olsa da, mutlakiyetçi yönetimler partilerin özgür bir ortamda mevcudiyetine imkan vermediğinden, parti sistemleri açısından demokratik bir tablo genel olarak karşımıza çıkmamaktadır. 1909 yılında, Kanun-i Esaside yapılan değişikliklerle dernek kurma özgürlüğünün tanınması ile beraber İttihat ve Terakki’nin iktidarda bulunduğu II. Meşrutiyet Döneminde çok kısa da olsa bir çok partili siyasal

³⁰⁶ KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 5. Basım, İstanbul 1997, s. 89.

³⁰⁷ TUNAYA, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, s. 75.

³⁰⁸ Bahsi geçen kuruluşların bir kısmı cemiyet ismi ile kurulmuş olup, parti şeklinde faaliyet göstermişlerdir. Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html. (18.05.2018)

yaşam gerçekleşmiştir³⁰⁹. Cumhuriyet öncesi dönemi, klasik sınıflandırmalar bağlamında bir parti sistemi değerlendirmesine almak oldukça güçtür. Bunun başlıca nedeni bu dönemde seçimler düzenli bir şekilde yapılamamakta, parlamento kesintisiz bir şekilde faaliyet gösterememektedir. Bununla birlikte ortaya çıkan siyasal hareketler ve partiler baz alınarak genel bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Böyle bir yaklaşımla, siyasal partilerin ilk kez olarak ortaya çıktığı ve parti sistemi konusunda ilk verilerin sağlandığı II. Meşrutiyet'in genel siyasal havasının, güçlü bir örgüt olarak partileşen İttihat ve Terakki ve ona muhalefette birleşmiş diğer siyasal akımları iki ana kutup haline getirdiğini söyleyebiliriz.

Aslında, daha geriye bakılırsa, bu kutuplaşmanın Türk siyasal hayatında hala izleri bulunan ve kökleri Jön Türkler içerisindeki bölünmeye kadar giden bir tarihi geçmişi olduğu görülür. Bu bölünmede, devletin kurtuluşunu Batı modellerine uymakta görenlerin bir kısmı devlet eliyle ve yukarıdan aşağı reformlar yapma taraftarı iken, diğer kısım devletin ademimerkeziyetçi bir yapıya sahip olması, böylece burjuva yetiştirebilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Birinciler İttihat ve Terakki ve 1960ların sonlarına kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), diğer taraf Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti gibi partiler tarafından temsil edilmiştir³¹⁰.

İttihat ve Terakki'nin çoğunluğa sahip olduğu meclis, kısa bir süre çok partili hayatı gördükten sonra 1912 yılında İttihat ve Terakki'nin şiddet ve gözdağıyla yeniden çoğunluğu sağladığı, adına “sopalı seçim” denilen seçim yapılmıştır. Bu seçimlerde çok az sayıda muhalifin seçilmesi aynı yıl çok sert parti mücadelelerine sebep olmuştur³¹¹. Ne var ki 1913 Babıali Baskını sonrasında, İttihat ve Terakki'nin fiili bir diktatörlük tesis etmesi ile çok partili siyasal yaşam sona ermiştir³¹². Böylece, Cumhuriyet öncesi dönemde siyasal yapı önce çok partili, sonra tek partili sistem uygulamasına sahne olmuştur³¹³.

Milli Mücadele döneminde ise 1920 tarihinde kurulan Birinci Meclis'te Birinci Grup ve İkinci Grup şeklinde iki çizgi bulunmaktaydı. Bu iki ana siyasal eğilim, geçiş

³⁰⁹ YANIK, Murat, “Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları”, AÜEHF Dergisi, Erzincan 2003, S. 1-2, s. 278.

³¹⁰ SARICA, Murat, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 245-246.

³¹¹ ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 158.

³¹² ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*, s. 19.

³¹³ YANIK, “Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları”, s. 278.

döneminde belirginleşmiş olsa da, Cumhuriyet kurulduktan sonra da partileşme hareketlerinde etkili olmuştur.

Özetle denilebilir ki, Cumhuriyet'ten önceki Türk parti sistemleri, dönemin siyasal konjonktürünün hareketli olması ve siyasal hayatın istikrarsız bir zeminde bulunuyor olmasından dolayı istikrarlı bir tablo oluşturmamaktadır. Bununla birlikte, hem Meşrutiyet, hem de Birinci Meclis dönemlerinde genel olarak iki ana siyasal eğilimin ortaya çıktığını ve bu iki eğilimin Türk siyasal yapısını uzunca bir zaman şekillendirdiği söylenebilir.

b. Cumhuriyet Dönemi

i. 1923-1945 Tek Parti Dönemi

Daha önce de belirtildiği üzere, Cumhuriyet kurulmadan önce Ankara'da toplanmış olan Meclis'te iki siyasal eğilim bulunmaktaydı. Reformist ve devrimci eğilimler gösteren, Mustafa Kemal önderliğindeki Birinci Grup ve muhafazakâr eğilime sahip muhalif İkinci Grup. Türkiye, cumhuriyet yönetimine hazırlanırken iki siyasal eğilim ve çoğulcu bir parlamento yapısına sahip olmasına rağmen, Cumhuriyet tarihinin ilk devresinde tek parti sistemi geçerli olmuştur.

Mustafa Kemal önderliğinde Eylül 1923 tarihinde kurulmuş olan Halk Fırkası, Ağustos 1923 seçimiyle oluşturulan İkinci Meclisten önce parlamento çoğunluğuna hâlihazırda sahip bulunan Birinci Grup'un devamı niteliğindedir³¹⁴. Ne var ki Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Anadolu'da kurulmuş bulunan tüm örgütlerini, milletin birliğini sağlama vaadi ile kurmuş olduğu Halk Fırkasına bağlayarak, milli mücadelenin hem siyasal hem örgütsel birikimini bir parti çatısında toplamıştı³¹⁵. Gerçi Halk Fırkası, tek partili bir rejim kurma gayesiyle yola çıkmamıştı, kuruluş aşamasında ön planda böyle bir niyet yoktu³¹⁶. Bununla birlikte, muhalefetin birleştiği muhafazakâr değerlerin ortadan kaldırılarak yeni devletin

³¹⁴ SARIBAY, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, s. 45.

³¹⁵ Bu bağlamda partinin ilk kongresi 1919 Sivas Kongresi olarak kabul edilmekte, böylece ulusal kurtuluş hareketinin parti ile özdeşliği vurgulanmakta ve hareketin mirası partice sahiplenilmekteydi. ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 260.

³¹⁶ AKARTÜRK, *Parlamente Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 180.

kurulması, ancak böyle bir bütünlüğün sağlanması ile mümkün olabilecekti. Nitekim, Halk Fırkası, cumhuriyetin ilanı başta olmak üzere birçok devrimin hayata geçirilmesini hızlandırmış, parti Atatürk dönemi politikalarının dinamosu olmuştur³¹⁷.

1923 seçimleri ile İkinci Grup tasfiye edilmiş ve ikinci dönem milletvekillerinin tamamına yakını Halk Fırkasına katılmış olmasına rağmen, bu parti içinde de kısa zamanda muhalif bir eğilim baş gösterdi ve 1924 Kasım ayında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur³¹⁸. Ancak parti, Şeyh Sait isyanı ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle, 3 Haziran 1925 yılında hükümet tarafından kapatılmıştır³¹⁹. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ile birlikte Özbudun'un ifadesiyle, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)³²⁰ tek parti yönetiminin konsolidasyonu tamamlanmış olmaktadır³²¹. CHF, Takrir-i Sükûn kanununun da yardımıyla her bakımdan bir iktidar tekeli kurmuş ve 1931 yılındaki parti kongresinde Türkiye'nin siyasal sistemi tek parti sistemi olarak resmen ilan edilmiştir³²².

Bu süreçte çok partili hayata geçiş için farklı denemeler de yapılmıştır. 1930 yılında başta Serbest Cumhuriyet Fırkası, Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve İşçi Partisi gibi muhalefet partisi kurulmuştur, fakat bu muhalefet de bertaraf edilmiştir³²³. Özellikle, Mustafa Kemal'in CHF yönetimine artan memnuniyetsizliğin devrimlere karşı yıkıcı bir etkiye dönüşmesini engellemek amacıyla bizzat kurdurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası önemlidir³²⁴. Muhalefeti kontrol etmek amacıyla kurulan bu parti geniş yankı uyandırmaya başlayınca fesih kararı alarak feshedilmiştir.

Bundan sonra, çok partili hayata geçişin sağlandığı 1945 seçimlerine kadar Türkiye'de tek parti sistemi egemen olmuştur. CHP yönetimi, tek parti iktidarını egemen kılmaya yönelik girişimlerini artırmıştır. 1935'ten sonra parti-devlet kaynaşması kurulmuş, İçişleri Bakanı partinin genel sekreteri, valiler de partinin il başkanı yapılmıştır. Ayrıca, 1937 yılında yapılan anayasa değişikliği ile CHP'nin altı

³¹⁷ SARIBAY, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, s. 45.

³¹⁸ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 21.

³¹⁹ Bkz. TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, 4. Baskı, s. 152-155.

³²⁰ Parti, Halk Fırkası adı ile kurulmuş olmakla birlikte 10.11.1924 tarihli kurultayda "Cumhuriyet" ibaresini almış, 10.11.1935 tarihli dördüncü kurultayda ise "Cumhuriyet Halk Partisi" şeklinde isim almıştır. Bkz. KAYNAR, ÖZSEL, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, s. 47.

³²¹ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 22.

³²² ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 261.

³²³ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 557.

³²⁴ SARIBAY, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, s. 49.

oku anayasal bir ilke haline getirilmiştir. Böylece, CHP, bir devlet partisi haline gelmiştir³²⁵.

Böylece, bir tek parti sistemi olarak Türk tek partisi örneği siyaset bilimi literatürüne kazandırılmıştır. Bu örneğin, tek parti sistemleri sınıflandırmasında hangi kategoriye girdiği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak genel kanı, Türk tek partisinin demokratik olmamakla birlikte, totaliter nitelikte de olmadığı üzerinde birleşir³²⁶. Gerçekten, Türk tek partisi totaliter bir rejimin unsurlarını taşımaz. Duverger'nin de belirttiği gibi Türk tek partisi, faşist ve komünist partiler gibi bir tarikat veya kilise niteliği taşımamış, üyelerine bir iman veya mistik empoze etmemiştir. Yine Türk tek partisinin yapısı, hücrelere, milislere ya da gerçek anlamda ocaklara dayanmamıştır. Parti, yöneticilerin üyelerden daha fazla önem taşıdığı bir komite partisi şeklinde dahi kabul edilebilir. Dolayısıyla yazara göre, Türk tek partisi genel özellikleri ile totaliter bir nitelik sergilemez³²⁷.

Türk tek partisi dönemi yakından incelendiğinde de görülmektedir ki, bu dönemde totaliter uygulamalar yoktur. Demokratik rejimi tamamen kaldırıp, yerine kendi ideolojisiyle kuşattığı bir dünya yaratmak gibi bir siyaset söz konusu değildir. Yaşamın tüm alanlarına devlet kontrolü sirayet etmez, “yeni bir insan” yaratmak gibi bir gaye güdülmemektedir. Belirtmek gerekir ki, Kemalist devrim buna çok yakın bir siyasete sahiptir. Bununla birlikte Duverger'nin ifadesiyle özü itibarıyla pragmatisttir³²⁸. Batı tipi bir anayasal demokrasinin ön şartlarını oluşturmak amacıyla³²⁹, faydacı bir yaklaşımla demokrasiden bir takım tavizler verilmiştir.

Totaliter rejimlerdeki ideolojik yol haritasının olmayışı, Türk tek partisini farklılaştırır. Esasen CHP, kuruluş ve konsolidasyon aşamasında bir ideolojiden çok bir “zihniyet”e sahiptir; ancak 1931 yılından itibaren bu zihniyet daha katı bir ideoloji haline gelir³³⁰.

Genel olarak şu çıkarımı yapabiliriz ki, Türk tek partisi totaliter değildir. Bununla birlikte demokratik saymak da mümkün değildir. Yukarıda bahsedilen tarihi

³²⁵ Bkz. TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 316.

³²⁶ TURGUT, *Siyasal Muhalefet*, s. 256.

³²⁷ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 291-293.

³²⁸ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 293.

³²⁹ LINZ, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 181.

³³⁰ ÖZBUDUN, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2016, s. 89.

detaylardan başka, uygulamada seçimler plebisiter nitelik taşıyordu ve temel siyasal özgürlükler kısa ömürlüydü³³¹. Siyasete hâkim olan antidemokratik uygulamalar, Türk tek partisini karakterize etmektedir. Şu hâlde Türk tek partisi için Kapanı'nın otoriter-pragmatik tek parti tipi uygun düşmektedir. Bu partiler daha çok milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve modernleşmeyi gerçekleştirmek gibi, kapsayıcı ideolojiden çok, pratik hedeflere yönelmişlerdir³³². Türkiye'nin modernleşmesi ve demokratik bir cumhuriyetin tesisi hedefine yönelmiş olan Türk tek partisi de bu çizgidedir. Nitekim, çok partili hayata sorunsuz geçiş de bu kanıyı desteklemektedir. Dolayısıyla Türk tek partisi için totaliter olmayan, fakat pragmatik yapısıyla otoriter bir çizgide siyaset yürüten bir partidir demek daha doğru olacaktır.

ii. 1945-1960 İki Parti Dönemi

Tek parti yönetimi, iç ve dış şartların zorlamasıyla 1940'lardan sonra baskıcı rejimi yumuşatmış, bu gelişme ile birlikte hem parti içerisinde hem de parti dışında çeşitli muhalif oluşumlar ortaya çıkmıştır³³³. İlk olarak Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuş, ardından CHP içindeki muhalefetin önderleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü Ocak 1946'da DP'yi kurmuşlardır³³⁴. Varlıklı bir sanayici tarafından kurulan ve deneyimli hiçbir siyasetçiye sahip olmayan Milli Kalkınma Partisi'nin Meclis'te de temsilcisi bulunmadığından yeterince desteğe ve etkiye sahip olamadı³³⁵. Hiçbir varlık göstermeden silinip gidecek olan bu partiden sonra DP'nin kurulması çok partili hayata geçişin gerçek adımıdır³³⁶.

DP'yi doğuran taban, genel olarak tek parti iktidarına çok değişik nedenlerle muhalefette birleşmiş köylü kitleleri, liberal demokratlar, solcular, gayrimüslimler gibi çok çeşitli unsurların içinde bulunduğu bir toplum kesiminden oluşmaktaydı³³⁷. Bu da, Türkiye'nin bu ilk büyük muhalefet partisine çok güçlü bir destek anlamına gelmekteydi. DP'nin halk tarafından yoğun ilgiyle karşılanması CHP'yi rahatsız etti

³³¹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 293.

³³² KAPANI, *Politika Bilimine Giriş*, s. 178.

³³³ ÖZCAN, Hüseyin, YANIK, Murat, *Siyasi Partiler Hukuku*, İstanbul, Der Yayınları, 2. Baskı, 2011, s. 227.

³³⁴ PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s. 43.

³³⁵ AKARTÜRK, *Parlamentar Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 189.

³³⁶ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 341.

³³⁷ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 36.

ve yeni kurulan partiyi hazırlıksız yakalamak maksadıyla Temmuz 1947’de yapılması gereken seçimler bir yıl önceye alındı³³⁸.

1946 yılında yapılan seçimlerde henüz çok yeni olan ve örgütlenmesini tam anlamıyla gerçekleştirememiş olan DP, seçimlere kazanma şansı olmadığını bilerek girdi. Tarafsızlığı seçim başarısı açısından hayati olan devlet bürokrasisi CHP’ye bağlıydı ve liberal eğilimli DP, devlet karşıtı bir siyasete sahipti. Ayrıca seçimlerin bir baskı ve korku ortamında yapıldığı konusunda genel bir kanı mevcuttu. Sonuç olarak 1946 seçimlerini CHP, ezici bir çoğunlukla kazanarak 390 sandalyeye sahip oldu. DP 65, bağımsızlar ise 9 sandalye almıştı³³⁹.

Böylece Türkiye çok partili rejime geçmiş oluyordu. Türkiye’de tek parti rejiminin, ihtilal, hükümet darbesi, iç savaş, askerî yenilgi veya yabancı işgal gibi herhangi radikal bir kesinti veya kopma olmaksızın çok partili hayata geçişi, siyaset bilimi açısından önemli bir örnek olup, demokrasiye geçişte “reform” yolu olarak adlandırılan yolun tipik bir örneğini oluşturmaktadır³⁴⁰.

1950 yılında, seçim güvenliği konusunda yeni düzenleme ile gizli oy, açık sayım ve adli teminat güvenceleri getirildi³⁴¹. Bu güvencelerle yapılan Mayıs 1950 seçimlerinde DP, oyların yaklaşık yüzde 55.2’sini, Meclis’te de 416 sandalyeyi almış, buna karşılık CHP, yüzde 39.6 oy oranı ile Meclis’te 69 sandalyeye sahip olmuştu. 1950 seçimlerinde Meclis’e DP ve CHP’den başka Millet Partisi de girmiş, ancak bu partinin oy oranı yüzde 5’i geçememiş, yalnızca 1 milletvekili çıkarabilmiştir³⁴².

Bundan sonra gerçekleşen 1954 ve 1957³⁴³ seçimlerinde de DP üstünlüğü devam etmiştir. 1954 seçimlerinde DP bir önceki seçimden daha yüksek bir oranla, yüzde 58.4 oy ve 503 sandalyeye sahip olurken, CHP yüzde 35.1 oy ve 31 sandalyeyi alabilmişti. Bu seçimde de iki büyük partiden başka Cumhuriyetçi Millet Partisi de 5

³³⁸ AKARTÜRK, *Parlamenter Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 189.

³³⁹ AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 11. Baskı, 2012, s. 130.

³⁴⁰ ÖZBUDUN, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, s. 117. Demokrasiye geçişte reform yolu için bkz. HUNTINGTON, s. 120-127.

³⁴¹ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 343.

³⁴² İstatistikler için bkz. Yüksek Seçim Kurulu İnternet Sitesi, 1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (19.05.2018) ayrıca bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Ankara, 2012, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (19.05.2018)

³⁴³ Mevcut sistemde genel seçimlerin dört yılda bir yapılması geçerliydi. Buna göre seçimlerin 1958’de yapılması gerekiyordu. Ancak erken seçim kararıyla seçimler 1957’de yapıldı. Bkz. ÇAVDAR, Tefvik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, Ankara, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2000, s.68.

milletvekili ile Meclis'e girebilmiştir. 1957 seçimlerinde de tablo bozulmamış, oyların yüzde 48.6'sını alarak Meclis'e birinci parti olarak giren DP 424 milletvekili çıkarmıştı. Ancak bu sefer CHP oylarını artırarak 41.4'lük bir yüzdeyle Meclis'teki sandalyelerin 178'ini almayı başarmıştı. Bu seçimlerde muhalefet partisi artarak, Cumhuriyetçi Millet Partisi 4 milletvekili, Hürriyet Partisi 4 milletvekili ile Meclis'e girebilmişti³⁴⁴.

Tüm bu istatistiklerin belirtilmesinin sebebi, Türkiye'nin bu dönemde geçerli olan parti sistemini anlayabilmek içindir. Görüldüğü üzere, Türkiye, 1946 seçimlerinden, askerî müdahalenin kesintiye uğrattığı 1960 yılına kadar, iki ana partinin siyasal hayata yön verdiği bir sistemi yaşamıştır. Bu dönemde bir üçüncü partinin iktidar şansına sahip olmak şöyle dursun, parlamentoda yer alması bile neredeyse istisnai bir durum olmuştur.

Belirtmek gerekir ki, cumhuriyetin bu ilk çok partili hayatında, iki partinin öne çıkması, daha özelde seçimi önde bitiren partinin Meclis'te önemli yüzdeler elde etmesi, bu dönem mevcut olan listeli çoğunluk seçim sisteminin bir sonucudur. Bu sistemde seçim çevreleri iller olduğundan, bir ilde salt çoğunluğu sağlayan parti, o ildeki bütün milletvekillerini almaktaydı³⁴⁵. Dolayısıyla alınan oy oranları Meclis'teki temsile farklı yansımaktaydı. Örnek olarak 1954 seçimlerinde DP'nin oy oranı yüzde 58 dolaylarında iken Meclis'teki sandalye sayısının yüzde 90'ından fazlasını almış, CHP ise yüzde 35 civarındaki oy oranına rağmen Meclis'te yüzde 5 oranında temsil edilmiştir.

1946-1960 tarihleri arasında Türk siyasal sistemi analiz edildiğinde, sistemin bir iki parti sistemi olduğu açıkça görülmektedir. Gerçekten, bu dönemde siyasal mücadele yalnızca iki parti arasında gerçekleşmektedir. İki partiden başka seçimlere katılan, hatta Meclis'e girebilen partiler de mevcuttur. Ne var ki, bu partiler iki büyük partiden birini, tek başına hükümet kurma imkânından yoksun bırakacak güce, yani pazarlık potansiyeline sahip bulunmadıklarından, sistemin iki partili niteliğini değiştirmemişlerdir³⁴⁶. İki büyük partinin bir üçüncü partiye ihtiyaç duymaksızın tek

³⁴⁴ İstatistikler için bkz., Yüksek Seçim Kurulu İnternet Sitesi, 1950-1977 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, ayrıca bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Ankara, 2012, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>.

³⁴⁵ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 93.

³⁴⁶ ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 129.

başına hükümet kurabilmesi sistemin “saf iki parti sistemi” olduğunu da göstermektedir.

Akartürk, bu dönemin iki parti sisteminin değil daha çok hâkim parti sisteminin özelliklerini taşıdığı kanısındadır. Gerekçe olarak da, iki parti sisteminde iktidarın bu iki parti arasında değişme olasılığının yüksek bulunması gerektiği halde Türkiye'nin bahsi geçen döneminde iktidarın üç dönem boyunca aynı partide olmasından dolayı hâkim parti sistemine daha uygun olduğunu ileri sürmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, iki parti sisteminde esas olan, iktidarın iki parti arasında değişme olasılığından çok, iktidar olmak kabiliyetine sahip, oy potansiyelleri ile iktidarı tek başına oluşturma ihtimali bulunan iki partiden başka partinin sistemi bu manada zorlayamamasıdır. Burada sistemi karakterize eden, ikinci partinin gücünden ziyade, güçlü olan bir üçüncü partinin bulunmayışıdır. Nitekim, 1946 seçimlerinde CHP iktidar olmuş, yine 1957 seçimlerinde de CHP lehine bir değişim yaşanarak, bu partinin iktidar potansiyelini ortaya koymuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin 1946-1960 yılları arasındaki parti sisteminin iki parti sistemini örneklediği kanaatindeyiz.

iii. 1960-1980 Dönemi

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile askıya alınan siyasal faaliyetler 1961 yılında yeniden başlamış, siyasal partilere belli sınırlar içinde kalmak koşuluyla tekrar faaliyete geçme izni verilmişti. Bunun üzerine yeni partiler kurulmaya başlandı³⁴⁷.

Siyasal faaliyetlere izin verildiği Ocak 1961'den genel seçimlerin yapıldığı Ekim 1961 tarihine kadar 18 parti kuruldu³⁴⁸. 1961 seçimlerinde 4 parti Meclis'te hatırı sayılır çoğunluklar elde ederek, bir önceki siyasal dönemin iki partili geleneğini sona erdirmiş oldular.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, 1961-1980 döneminin siyasal sistemini karakterize edecek en önemli unsurlardan birisi olan seçim sistemi, askeri müdahalenin hemen ardından ele alınmıştır. Seçim sistemi Kurucu Meclis'in anayasa hazırlığı sırasında gündeme alınmış ve bazı itirazlara rağmen nispi seçim sistemine

³⁴⁷ TURAN, A. Eşref, *Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kurulumlar ve 2002 Seçimi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.53.

³⁴⁸ Cumhuriyet Döneminde Kurulan Partiler için bkz. KAYNAR, Mete Kaan, ÖZSEL, Doğançan, ÇAVDAR, Ozan, ALTAYLI, Erdem, MUTLUAY, Barış, ATEŞ, Safiye, SADİOĞLU, Uğur, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

geçilmiştir³⁴⁹. Bu tarihten sonra seçim usulleri değişse de, nispi temsil sistemi günümüze kadar uygulanmaya devam etmiştir.

1961-1980 dönemi, önceki dönemden farklı olarak siyasal parçalanmışlığın arttığı ve özellikle ikinci yarısında hükümet kurmanın hayli zorlaştığı, siyasal istikrarın oldukça zayıfladığı bir dönem olarak tanımlanır. Gerçekten bu dönemde yapılan seçimler incelendiğinde Adalet Partisi'nin iki dönemlik yükselişi bir kenara bırakılırsa Meclis'te parti çoğunluklarının değiştiği, çok sayıda partinin temsil olanağı kazandığı, partilerle birlikte siyasal kutupların da arttığı bir tablo ortaya çıkmaktadır.

1961 yılında yapılan ilk seçimlerde seçim yarışına dört parti (AP, CHP, CKMP, YTP) yarıştı, ancak hiçbirisi Meclis'te çoğunluğu sağlayamadı. 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'nin yükselerek tek başına iktidar oluşturabilecek çoğunlukları elde ettiğini görmekteyiz; ki bu durum, iki partili sisteme dönüş gibi görünüyordu fakat öyle olmadı. Gerçekte Türkiye 1960'ların ortasından itibaren parti sistemi konusunda yeni bir safhaya giriyordu. Partilerin sayısı artıyor, bunun yanında partilerin ideolojik kimlikleri ve birbirleriyle olan ilişkileri de değişiyordu. Yeni anayasanın özgürlükçü yaklaşımının kolaylığıyla aşırı sağ ve aşırı sol partiler türemekte, bunlar ideolojik çatışmaları da artırmaktaydı. Örneğin Türkiye İşçi Partisi'nin solda oy potansiyelinin yükselmesi, o zamana kadar merkezde yer alan CHP'nin kendisini ortanın solunda yer alan bir parti olarak tanımlamasına yol açtı. Diğer taraftan soldaki aşırı eğilimler, komünizm tehlikesi ve devrimci sol fikirler sağda bir tehdit olarak algılanmış ve milliyetçi ve İslamcı (Alparslan Türkeş önderliğinde kurulan Milliyetçi Hareket Partisi ve Necmettin Erbakan önderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi, bugün hala Türkiye siyasetini etkileyen önemli partilerdir) eğilimlere sahip partilerin kurulmasında etkili olmuştur³⁵⁰.

AP'nin tek başına hükümet kurabildiği 1965 ve 1969 seçimlerinden sonra 1980 askerî darbesine kadar yapılan seçimlerde, hiçbir parti tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu sağlayamadı. 12 Mart 1971 muhtırasının da etkisiyle 1970'lerde parlamento daha da parçalanmış bir hal aldı. 1969 seçimlerinde 9 parti parlamentoya girebilmişti; ancak AP tek başına iktidar olduğundan hükümet kurma krizi yaşanmadı. Oysa 1973 ve 1977 seçimlerinde tek başına hükümet kurabilecek sayıya ulaşamamış

³⁴⁹ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, s. 115.

³⁵⁰ AKGÜN, Birol, "Türkiye'de Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar", *Liberal Düşünce Dergisi*, Ankara 2002, S. 27, s. 155.

sırayla 6 ve 7 parti ve bağımsızlar parlamentoda yer almıştı. Bu da hükümet krizlerinin yaşandığı yılların kapısını açmış oldu.

1961-1980 döneminin siyasal özellikleri genel olarak dağınık ve parçalı partiler sistemi, ideolojik kutuplaşmalar ve hükümet etkinliğinin ve istikrarının sağlanamaması olarak özetlenebilir. Askeri müdahalelerin daha kırılğan, köksüz ve oynak hale getirdiği parti sistemi ideolojik kutuplaşmalarla daha da bölünmüştür. Bunların yanında parti liderlerinin oy kaybetmemek ve partilerinin bölünmesini önlemek adına sergiledikleri uzlaşmaz tavırlar ve kişisel çekişmeler de bu süreci olumsuz etkilemiştir. Özellikle 1970'li yıllarda nispî temsilin de etkisiyle dağınık ve parçalanmış siyasal yapı parlamentoya yansımış, yeterli çoğunlukların sağlanamamasından dolayı kısa ömürlü hükümetler istikrarsız bir yapı ortaya koymuştur. 20 yıllık bu dönemde, 20 hükümet kurulmuştur³⁵¹.

Sonuç olarak Türkiye'nin bu 20 yılı, merkez-çevre bölünmesine ideolojik ve sınıfsal unsurların eklendiği³⁵², bu bölünmenin siyasette farklı uçlar yaratarak kutuplaşmayı beslediği ve bunun da seçim sisteminin etkisiyle istikrarsız bir parlamenter sistem yarattığı yıllardır. Tanör'e göre 1961 döneminin siyasal hayatının temel özelliklerinden ikisi kutuplaşma ve istikrarsızlıktır. Bu dönem, değişik ve hatta çelişik çıkarları uzlaştırmaya çalışan kırılğan yönetimleriyle istikrarsız, sağ ve solda aşırılıkların ortaya çıktığı, hatta yönetim katında da kendini gösterdiği çatışmalarla kutuplaşmanın had safhaya çıktığı bir dönemdir³⁵³.

Tüm bu verilerle özetlemek gerekirse, istikrarlı çizgiye sahip olmasa da 1961-1980 dönemini bir çok parti sistemi olarak tanımlamak gerekecektir. Nitekim bu dönemde, iki dönemlik üstünlüğünün parti sistemi tanımına etkilediği AP istisnası sayılmazsa, Meclis'te hiçbir parti tek başına hükümet kuramamaktadır. AP'nin üstünlüğü dönemlerinde de birçok parti parlamentoya girmekte, muhalefet parçalanmış ve ideolojik olarak bölünmüş bir yapı sergilemektedir. 1971'den sonraki dönem için bu bölünmüşlük tek başına iktidar olmayı tüm partiler için imkânsız hale getirmiş, istikrarsız hükümetler dönemi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla 1961-1973 arası dönem için ılımlı çok parti sistemi, 1973-1980 dönemi için de aşırı çok parti

³⁵¹ AKARTÜRK, *Parlamenter Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 205.

³⁵² ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 37.

³⁵³ TANÖR, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimi*, s. 406.

sisteminin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz³⁵⁴. Aslında, 1973'ten sonrasının, 1980'den sonra iyice ortaya çıkacak bir aşırı çok partili sisteme geçiş dönemi olarak tanımlanması daha doğru olabilir.

iv. 1980-2002 Dönemi

Tüm siyasal hayatı boyunca etkisini sürekli olarak hissettiği ordunun bir girişimini daha yaşayan Türk siyaseti, 1980 askerî müdahalesiyle çok partili demokratik hayata bir kez daha ara vermek zorunda kalmıştı.

12 Eylül müdahalesinin öncelikli hedefi, siyasal kutuplaşmalara ve müdahaleye kadar devam eden şiddet olaylarına sebep olduğu gerekçesiyle partileri tasfiye etmek olmuştur. Siyasal partilere güvenmeyen cunta, bu yaklaşımını anayasa hazırlıkları sırasında da korumuş, 1982 anayasası partiler dışlanarak yapılmış olduğu gibi anayasa metninde de siyasal partilere çok sınırlı bir alanda hareket imkânı tanınmıştır³⁵⁵.

24 Nisan 1983'te yeni Siyasal Partiler Kanunu yürürlüğe girdi ve bir gün sonra MGK siyaset yapma yasağını kaldırdı. Yeni kanun, aşırı önlemler içeriyordu. Partilerin en az otuz kişi tarafından kurulması kuralı vardı, 723 eski politikacının parti kurması yasaklanmaktaydı ve MGK'ya hiçbir gerekçe göstermeden kurucu üyeleri veto etme yetkisi veriliyordu. Kanunda yer alan bir madde ile bütün partiler 12 Eylül rejiminin meşruluğunu kabul etmeye zorlanıyor, böylece siyasal yaşama tek bir ideolojik kalıp getirilmek isteniyordu³⁵⁶.

Aynı yaklaşım 1982 Anayasası'na da yansımış, Anayasa koyucu siyasetin yalnızca siyasal partiler ve seçilmiş devlet organları eliyle yürütülmesini öngördüğü gibi, siyasal partilerin de siyaset yapmak dışında, örneğin sendikacılık, dernekçilik, meslek teşekkülü ve vakıflara ayrılan işlere girişmesini doğru bulmayan bir görüşe sahipti³⁵⁷.

³⁵⁴ Bkz. ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 82.

³⁵⁵ AKARTÜRK, *Parlamentar Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 215.

³⁵⁶ AHMAD, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 222.

³⁵⁷ Bkz. ÖZBUDUN, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 67.

Siyaset yapma yasağı kaldırıldıktan sonra ilk seçimlere kadar 15 parti kurulmuş olduğu halde Kasım 1983 seçimlerine yalnızca 3 partinin katılmasına izin verilmişti. 1980 Meclisi'nin tamamı 5 yıllık, parti başkanları ise 10 yıllık bir süreyle siyasetten yasaklandığı için yeni dönemde yalnızca yeni siyasetçiler parti kurabilmiş, bunlar da tek tek değerlendirilerek rejim açısından tehlikeli görülenler elenmişti³⁵⁸.

Belirtmek gerekir ki, 1980 müdahalesi, zaafa uğrayan devlet otoritesini yeniden kurma düşüncesi kadar, ülkeyi 1980 öncesi şartlara sürükleyen siyasal sistemi yeniden inşa ederek tekrar yıkılmayacak bir düzen oluşturmak amacı ile de yapılmıştır³⁵⁹. Askerî rejim, bu amaca yönelik olarak seçim sistemini de değiştirerek yeni bir parti sistemi oluşturmak istemiştir³⁶⁰. Nitekim, nispi temsil terkedilmemiş olsa dahi, yüzde 10 gibi bir ülke barajı ve bölge barajı öngörülerek, daha ideolojik küçük partiler devre dışı bırakılmak ve sistem iki veya üç partili sisteme dönüştürülmek istenmiştir³⁶¹.

1983 yılında yapılan ilk seçimlerde üç parti yer almış, Anavatan Partisi (ANAP) yüzde 45 oranında oy ile 211 sandalye elde etmişti. Bu, meclis çoğunluğunu sağlayan partinin tek başına hükümet kurabileceği anlamına geliyordu. Seçime katılan diğer partilerden Halkçı Parti 117, Milliyetçi Demokrasi Partisi ise 71 milletvekili çıkarmışlardı. ANAP, üstünlüğünü bir sonraki seçimde de devam ettirecektir. Bununla birlikte, 1987 seçimlerine kadar önemli gelişmeler meydana gelmiştir.

Öncelikle ilk yasama döneminde parlamento içinde değişiklikler yaşanmıştı. Mecliste üç partiden ikisinde lider değişikliği olmuş (Hürriyet Partisi ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (DP)), istifalar çoğalmış (Bağımsız üye sayısı 45'e yükselmişti) ve parlamento dışı bir parti olan SODEP³⁶², SHP³⁶³ adıyla parlamentoya girmişti. 1985 yılında Demokratik Sol Parti kurulmuş, 1986 yılında ise askeri rejimin desteklediği MDP kendini feshetmişti. Kapanmış olan MDP milletvekillerinden 18'i ANAP'a, 21'i ise DYP'ye dolaylı bir şekilde geçerek, DYP'nin Meclis'te grup sahibi olmasını sağlamıştı. İlk yasama döneminin ikinci yarısında 112 milletvekili bir şekilde parti ya

³⁵⁸ AHMAD, Feroz, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Türkiye Tarihi-Modern Dünyada Türkiye (1839-2010)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 260.

³⁵⁹ AKGÜN, "Türkiye'de Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar", s. 156.

³⁶⁰ AKARTÜRK, *Parlamentar Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 217.

³⁶¹ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 71. Aktaran, Akartürk, *Parlamentar Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 217.

³⁶² Sosyal Demokrasi Partisi

³⁶³ Sosyaldemokrat Halkçı Parti

da yer değiştirmişti. Bu tablo, zorlama yollarla sistem oluşturmak isteyen askeri yönetimin bunu başaramadığını ortaya koymaktaydı³⁶⁴.

İkinci olarak yasaklı siyasetçilerin geri dönmesi konusunda 1987'nin Eylül ayında bir halkoylaması yapıldı. Evet sonucunun çıkmasının ardından 1980 öncesinde partilerinin genel başkanları olan siyasetin önde gelen simaları Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş, yeni kurulmuş veya isimleri değişmiş partilerinin başına geçtiler³⁶⁵.

Diğer taraftan 1987 seçimlerine gidilirken seçim sisteminde de önemli değişiklikler yapıldı. Mevcut sistemde bulunan ulusal seçim barajına daha yüksek bir seçim çevresi barajı eklendi. Bir seçim çevresindeki barajı geçemeyen parti oradaki bütün oyları kaybetmekte ve bu oylar büyük partiler arasında nispi temsil esasına göre paylaşılmaktaydı. Bu değişiklik, büyük partilerin lehine fakat küçük partileri sistem içinde eritmek amacına yönelikti³⁶⁶.

Sonuç olarak 1987 genel seçimlerinde ANAP yine tek başına iktidar olarak çıkmıştı. Düzenlemelerin de etkisiyle yüzde 36.3 oranında oy alarak 292 milletvekili çıkaran ANAP'tan başka iki parti daha Meclis'e girebilmiş, SHP yüzde 24.8 oy ve 99 sandalye, DYP yüzde 19.1 oy ve 59 sandalye kazanmıştı. Bu sonuç, 2002 yılına kadar bir daha tek başına iktidar görmeyecek olan parlamentonun son istikrarlı dönemini başlatmaktaydı.

1990'larda siyasal tarihimiz açısından en önemli gelişme Refah Partisi'nin (RP) temsil ettiği siyasal İşlam çizgisinin yükselişe geçmesi ve MHP ve HADEP örneğinde ortaya çıkmış olan etnik kimliklerin siyasallařmasıdır³⁶⁷. Bu iki siyasal eğilim 1980 öncesinde de varlık göstermişlerdi, fakat 1995 ve 1999 seçimlerine kadar iktidar yarışında seçimi zorlayacak bir şansa sahip olamadılar³⁶⁸. 1995 seçimlerinde RP yüzde 21.4 gibi bir oranla 158 milletvekili çıkararak Meclis'e birinci parti olarak girdi. MHP'nin yükselişi ise yüzde 18 oy ve 129 milletvekili sayısına ulaşarak ikinci

³⁶⁴ Tanör, *Siyasal Tarih (1980-1995)*, s. 63-65.

³⁶⁵ Tanör, *Siyasal Tarih (1980-1995)*, s. 69.

³⁶⁶ ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 410.

³⁶⁷ ÖZBUDUN, "Turkey: How Far From Consolidation?", *Journal of Democracy*, vol. 7 no. 3, 1996, pp. 123-138; Aktaran, Akgün, "Türkiye'de Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar", s. 157.

³⁶⁸ AKGÜN, "Türkiye'de Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar", s. 157.

parti olduğu 1999 seçimlerinde oldu. Ancak her iki seçim döneminde de çoğunluğu sağlayan parti bulunmuyordu.

Parlamento artık ideolojik uçların sivrildiği, merkez partilerinin gerilediği, kutuplaşmanın yoğunlaştığı bir döneme girmişti. Fakat bu kutuplaşma sağ-sol ekseninden farklılaşarak etnik ve dinsel temaların siyasette kimlik kazanmasıyla yeni eksenler kazanmaktaydı. Türkiye'nin 1980 ve 1990lı yıllarda en önemli sorunu olan Kürt sorunuyla birlikte etnik kimlik problemi parlamentoya yansımaktaydı. MHP ve RP gibi partilerin sivrilmesiyle etnik ve dini kimlikler üzerinden yapılan siyasetin halk tabanında karşılık bulduğu görülmektedir. RP'nin yükselişiyle bir diğer kutuplaşma çizgisi görünmeye başladı. RP ile diğer bütün laik partiler arasındaki bölünme siyasal mücadelenin ana eksenini oluşturmaktaydı³⁶⁹. Böylece 1990'dan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) tek başına iktidara geldiği 2002 seçimlerine kadar oldukça bölünmüş ve kutuplaşmış bir siyasal ortam yaşanmış oldu.

Kutuplaşmış ve parçalanmış parti sistemi yapısı, istikrarsız koalisyon hükümetlerini üretmişti. Koalisyon partilerinin ideoloji ve program olarak farklı çizgilerde bulunması, hükümetlerin kurulmasında zorluklar oluşturuyor, hükümet programlarının hazırlanması, bakanlıkların paylaşılması ve hükümet dayanışması konusunda sıkıntılara yol açıyordu. Bu sıkıntılardan dolayı koalisyonlar dönemi, uzun vadeli politikaların üretilmediği, kısa vadeli sorunlara odaklanılan bir dönem olmuştur³⁷⁰.

Dolayısıyla 12 Eylül rejimi ile kurulmak istenen siyasal yapı kurulamamıştır. Askeri yönetimin yasakladığı siyasal partiler bir şekilde geri dönmüşlerdir. İki partili bir sistem öngörülmüş, ancak 1999 genel seçimlerine 20 parti katılmış, bunlardan 5'i parlamentoya girebilmişti. Meclisteki partiler de sabit olmayıp, bir dönem Meclis'te olan parti diğer dönem meclis dışında kalabilmekteydi³⁷¹.

Görüldüğü üzere, 1983-2001 arası dönem Türkiye'de parti sisteminde parçalanmanın arttığı, özellikle 1999 seçimlerinde üst düzeye ulaştığı bir dönemdir. Askeri rejimin kontrol altında tutmak istediği 1980 öncesi dönemin çok partili sistemi, 1991'den sonra yine ortaya çıkmıştır. 1983'ten sonraki iki dönem seçim sistemindeki

³⁶⁹ ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*, s. 83.

³⁷⁰ AKARTÜRK, *Parlamentar Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 220.

³⁷¹ TURAN, *Türkiye'de Seçmen Davranışı*, s. 179.

düzenlemelerle tek parti iktidarını kolaylaştırmışsa da yasaklı siyasallerin geri dönüşü ve ekonomik ve toplumsal düzendeki sarsılmalar tekrar kutuplaşmış bir parlamento yapısı oluşturarak parti sisteminde de parçalanmaya yol açmıştır. Böylece denilebilir ki askeri müdahale sonrası 1983-1991 dönemi sistem karşıtı denilebilecek partilerin önemli bir etkiye sahip olmamasından dolayı bir ılımlı çok parti sistemi özelliklerine sahiptir³⁷². Ancak bundan sonraki dönem, yani 1991'den 2002 genel seçimlerine kadar parti sistemindeki parçalanma artmıştır. Dolayısıyla 1991-2002 arası dönem kutuplaşmış birçok parti sistemi olarak tanımlanabilir.

v. 2002 Sonrası

2002 genel seçimleri ile başlayan ve henüz tamamlanmamış olan dönem, Türkiye siyasal hayatı için önemli bir nokta olarak değerlendirilebilir. Gerçekten, Türk siyasal hayatı boyunca ilk kez bir parti 15 yılı aşkın bir süre tek başına iktidar olarak ülkenin yönetimini elinde bulundurabilmektedir.

1990'dan sonra kutuplaşmış ve parçalanmış siyasal sistem 1995 seçimlerinden sonra daha da kötü bir tablo çizmeye başladı. Bir türlü kurulamayan hükümetler, parti liderlerinin uzlaşmaz tavrı, hükümet kanadında yaşanan istifalar, İslamcı siyasetin yükselmesiyle askerin siyasete müdahalesinin artması, siyaset ortamındaki gerginliklerin yanında ülkenin gittikçe kötüleşen ve adeta bir çıkmaza giren ekonomisi ülkeyi bütünüyle bir kaosa sürüklemiş, sonunda ülkenin en istikrarsız hükümetine erken seçim kararı aldırılmıştı³⁷³. Böylece 3 Kasım 2002'de seçimlere gidildi.

3 Kasım 2002 seçimleri, yeni kurulmuş olan AK Parti'nin ezici üstünlüğü ile sonuçlandı. Buna göre AK Parti, yüzde 34.3 oy alarak 363 milletvekili çıkarabiliyordu. Seçmenin kaotik ortama tepkisinin sonucu olarak, bir önceki dönem Meclis'e giren hiçbir parti bu dönem barajı geçememişti. Meclisin ikinci partisi bir önceki seçimde Meclis'e girememiş olan CHP idi ve yüzde 19.4 oranında oyla ve çıkardığı 178 milletvekili ile Meclis'te muhalefeti tek başına üstlenmiş oldu.

AK Parti, Milli Görüş geleneğinden gelmekle beraber bu çizgiden farklılaşarak kurulmuştur. Necmettin Erbakan liderliğinde Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi (FP) olarak siyasal hayatta varlık gösteren Milli

³⁷² ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemleri*, s. 83.

³⁷³ Bu dönemin ayrıntılı bir tablosu için bkz., AHMAD, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", s. 263-268.

Görüş geleneğindeki tüm partiler kapatılmış, kapanan partilerin mensupları yeni parti çatısı altında yeniden bir araya gelmişti. Fakat RP kapatılıp yerine FP kuruluncayüzde öyle olmadı. FP’de iki grup belirmişti: Yenilikçiler ve Gelenekçiler. Yenilikçileri temsilen Abdullah Gül parti başkanlığına aday oldu ama Gelenekçi Recai Kutan karşısında seçimi kazanamadı. Bu gelişmeden sonra FP de kapatılınca yenilikçiler AK Parti’yi kurarak İslami duyarlılıkları olan fakat Milli Görüş’ten farklı bir çizgide siyaset sahnesine çıktılar³⁷⁴.

Bu yeni parti ilk seçimlerde beklenenden daha yüksek bir oy almış, seçim barajının küçük partileri yarış dışı bırakmasının da avantajıyla aldıkları oy oranının çok üstünde bir temsil imkânıyla Meclis’e girmişlerdir. Yüzde 34 dolaylarında oya karşılık yüzde 66’lık bir temsil oranına sahip olmuştur. Seçim barajı, CHP’ye de aynı anlamda oylarının çok üstünde yüzde 34’lük bir temsil oranı sağlamıştır. 2002 seçimleri, istikrarsız koalisyonlar döneminden, istikrarlı hükümetler dönemine geçiş sürecinin başlangıcı olmuştur.

2002 seçimlerinin parti sistemine ilişkin bir diğer önemli yanı, 1950’lerden bu yana Türk siyasetine hâkim olan merkez sağ partilerinin tükenme sürecini başlatmış ve bu partilerin oylarının AK Parti’ye kaymış olmasıdır. 2007 ve 2011 seçimlerinde eski merkez sağ partileri tamamen silinmiştir. Diğer taraftan 2002 seçimlerinde DSP de silinerek merkez sol içerisindeki ikileşme de son bulmuştur³⁷⁵.

AK Parti’nin yükselişi daha sonraki seçimlerde de devam etmiştir. 2002’den bugüne kadar yapılan, 7 Haziran 2015 seçimleri dışında tüm genel seçimlerde oylarını artırarak birinci parti olarak çıkmış, 2002’den bu yana tek başına iktidar olarak meclis çoğunluğunu elinde bulundurmaya devam etmiştir. 7 Haziran 2015 seçimlerinde AK Parti, tek başına iktidar olabilecek oy oranını alamamış, hükümet kurulması çalışmalarının nihayetsiz kalması üzerine seçimler Cumhurbaşkanı tarafından yenilenerek 1 Kasım 2015’te seçimlere gidilmiştir. 1 Kasım seçimlerinde de AK Parti yüzde 49 dolaylarında oy alarak yeniden Meclis’te hükümeti tek başına kuran çoğunluğa sahip parti olmayı başarmıştır.

2002-2015 arasında yapılan genel seçimlerin sonuçlarına bakıldığında 2002’de iki partili bir siyasal sistem oluşmuşken, diğer seçimlerde biri Türk (MHP), diğeri Kürt

³⁷⁴ TURAN, *Türkiye’de Seçmen Davranışı*, s. 246.

³⁷⁵ ÖZBUDUN, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 64.

milliyetçiliği (HDP) esaslarına dayanan siyasete sahip iki partinin de Meclis'te sandalye sahibi oldukları görülmektedir. Esasen Kasım 2015 seçimlerine kadar siyasal parti olarak seçimlere katılmayıp bağımsız adaylarla Meclis'e girmeyi tercih eden Halkların Demokratik Partisi³⁷⁶, 2015'te seçimlere parti olarak girme kararı almıştır. Dolayısıyla, parti olarak bulunmamış olsa da, bu hareketin temsilcileri olarak Meclis'te bulunan bağımsız vekillerin de parlamentonun yeni görünüşünde bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Meclisteki dört partiden diğeri olan MHP de, 2007 seçimlerinden bu yana yüzde 10 ülke barajını geçerek Meclis'te yer almaya devam etmektedir.

Görüldüğü üzere 2002 seçimlerinde ortaya çıkan iki partili parlamento yerini yaklaşık 10 senedir dört partili bir yapıya bırakmıştır. Üstelik bu dört partinin toplam oy oranı yüzde 95 oranlarına çıkarak TBMM'ye geçmiş dönemlere kıyasla daha büyük bir temsil gücü kazandırmış olmakla beraber ülke barajının altında kalmış olmanın yanında çok az varlık gösterebilmiş küçük partiler neredeyse tamamen silinmiştir. Böylece dört siyasal eğilim arasında bölünmüş bir parlamento yapısı ortaya çıkmıştır³⁷⁷.

Koalisyon hükümetlerinin tarih olduğu bu dönemde AK Parti'nin tek başına iktidar olabilecek çoğunlukları devamlı bir şekilde elde edebilmesinin yanında bu döneme siyasal istikrar kazandıran bir diğer etken de Cumhurbaşkanı'nın 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bu yana iktidar partisi içinden çıkmasıdır. Gerçekten, Cumhurbaşkanı'nın da hükümet partisinden seçilmiş olması, hem yasama hem de yürütme kuvvetlerine hâkim tek güç olarak AK Parti'nin iktidarını güçlendirmiştir³⁷⁸. Bu durum sorunsuz ve uyum içinde çalışan devlet erkleri sonucunu doğurmakla birlikte, iktidar partisine otoriterlik eleştirilerinin de yönelmesine sebep olmuştur.

Tüm bu açıklamalarla 2002 sonrası dönemi, Türk siyasal parti sistemi açısından değerlendirmek gerekirse 15 yılı aşkın bir süredir tek başına iktidar olarak bu dönemdeki hükümetleri tek başına kuran ve bu başarısını oylarını artırarak devam

³⁷⁶ Bu parti, birbirinin devamı niteliğinde olan HEP (Halkın Emek Partisi), DEP (Demokrasi Partisi), HADEP (Halkın Demokrasi Partisi), DEHAP (Demokratik Halk Partisi), DTP (Demokratik Toplum Partisi) ve BDP (Barış ve Demokrasi Partisi) partileri ile siyasal arenada yer alan Demokratik Toplum Hareketi'nin, yine bu partilerin devamı niteliğinde olan siyasal ayağıdır.

³⁷⁷ Bkz. ÖZBUDUN, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 64-65.

³⁷⁸ AKARTÜRK, *Parlamente Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, s. 232.

ettiren bir partinin varlığı hâkim parti sistemi görüntüsü vermektedir. Gerçekten hâkim parti kavramının müellifi olan Duverger’in tanımlamasından yola çıkılarak AK Parti’nin “bütün öteki partilerden daha büyük, hepsinin başında gelen ve uzunca bir süre rakiplerine üstünlük sağlayan” bir parti olduğuna şüphe yoktur. Bu bağlamda AK Parti, yalnızca çoğunluk partisi olmayıp, rakiplerini ciddi anlamda geride bırakmıştır. 7 Haziran 2015 seçimlerinde tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşamamış ve 2002’den sonra ilk defa muhalefetin iktidara katılma şansı doğmuştur. Ancak seçimden sonra parlamentodaki partilerin koalisyon oluşturamamış hükümeti kuramaması sonucu Cumhurbaşkanı milletvekili seçimlerini yenilemiş, 1 Kasım 2015’te yapılan genel seçimlerde AK Parti, oy oranını yine artırarak tek başına iktidar olmuştur³⁷⁹. Dolayısıyla, 2002’den beri devam eden parti sistemi küçük bir ara dönem geçirmekle birlikte değişmemiş, AK Parti’nin hâkim parti pozisyonu devam etmiştir.

AK Parti'nin Cumhuriyet tarihinde görülmemiş şekilde uzun süren üstünlüğü hegemonyacı parti sistemini akla getirmekteyse de, bu parti sisteminde gerçek anlamda yarışmacı bir sistem söz konusu olmadığından AK Parti için hegemonyacı parti demek çok doğru gözükmemektedir. Hatırlanacağı üzere hegemonyacı parti sisteminde birden çok parti olmakla beraber, bunlar uydu partiler olduğundan iktidarın el değiştirmesi ihtimali ortadan kalkmakta, fiili bir tek parti sistemi söz konusu olmaktadır³⁸⁰. Oysa 7 Haziran seçimlerinde görüldüğü gibi AK Parti döneminde iktidarın el değiştirmesi yarışmacı bir partiler sistemi içerisinde mümkün olup, seçim yarışında gerçek ve toplumda karşılığı olan partiler yarışmaktadır. Dolayısıyla AK Parti dönemi için hegemonyacı parti sistemi nitelemesi yanlış olacaktır. Bu nedenle 2002 sonrası dönemde Türkiye’nin parti sistemi için en uygun nitelemenin hakim parti sistemi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

³⁷⁹ Genel tabloyu etkilemediği ve parti sisteminde değişiklik yaratmadığı için 7 Haziran-1 Kasım 2015 arası dönemi değerlendirmemizde dikkate almıyoruz.

³⁸⁰ SARIBAY, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, s. 28.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YENİ HÜKÜMET SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE ETKİSİ

I. 16 NİSAN 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ İLE GETİRİLEN SİSTEM

A. 16 Nisan'a Götüren Süreç

Her anayasal süreçte olduğu gibi, 16 Nisan halkoylaması ile yapılan anayasa değişikliği sürecinde de bir arka plan bulunmaktadır. Türkiye'nin gündemini Tanzimat'tan bu yana en fazla meşgul eden konu yönetim biçimleri olmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasına kadar Meşrutiyet ekseninde, Cumhuriyet kurulup çok partili hayata geçene kadar da çoğulculuk ekseninde tartışmalar siyasetin temel problemini oluşturmuştur. Çok partili hayata geçtikten sonra ise parlamenter rejimi tercih eden Türkiye'nin başlıca meselesini istikrarsız hükümetler oluşturmuş, buna karşı gerek seçim sistemi gerek anayasal tercihlerle çözüm arayışları devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de hükümet sistemi arayışları, özellikle ekonomik gelişme ve dış politika sorunları ile karşılaşılan dönemler başta olmak üzere, anayasal düzeni meşru olarak algılamayanlar tarafından 1960'lardan beri siyaset gündemine taşınmaktadır³⁸¹. İstikrarsız hükümete çözüm olarak görülen başkanlık ve yarı başkanlık sistemleri ise 1980'lerden sonra gittikçe artan bir şekilde konuşulmuştur.

Türkiye'de başkanlık sistemi, ilk kez Tercüman gazetesinin Mart 1980'de düzenlediği Anayasa Semineri'nde tartışma konusu olarak ele alınmıştır. Aynı dönemde Yeni Forum dergisinin Anayasa Projesi'nde yarı başkanlık sistemine geçiş konusu önerilmiştir. 12 Eylül'de gerçekleşen askeri darbeden sonra oluşturulan Kurucu Meclis tarafından anayasa taslağı hazırlanırken çeşitli kurumların görüşlerini paylaşımları teşvik edilmiş, bu çerçevede çoğunluk tarafından Cumhurbaşkanının

³⁸¹ KALAYCIOĞLU, Ersin, "Başkanlık Rejimi: Türkiye'nin Diktatörlük Tehdiidiyle Sınava", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:77, Ankara 2005, s. 13.

yetkilerinin genişletildiği parlamenter sistem savunulmuştur. Başkanlık ve yarı başkanlık sistemine geçiş bu dönemde, azınlıkta kalan bir görüş olmuştur. Anayasayı

hazırlayan danışma meclisinde de bu görüşün azınlıkta kalması sonucu, Cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırıldığı parlamenter hükümet sistemini kabul eden bir anayasa hazırlanmıştır³⁸².

Anayasaya alınmamış olmakla birlikte, başkanlık sistemine ilişkin tartışmalar Türkiye'nin gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. Bu konuda özellikle Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in başkanlık sistemi lehine yaklaşımları olmuştur. İlk olarak 1987 yılında Özal, başbakanlığı döneminde bir gazeteye verdiği röportajda Cumhurbaşkanına 1982 Anayasası'yla çok fazla yetki verildiğini ve dolayısıyla ağırlığın Cumhurbaşkanında olduğunu, halkın seçmesinin bu paralelde daha doğru olacağını beyan etmiştir³⁸³. başbakanlığı döneminde (1983-1989), ara ara hükümet sistemi arayışlarını dile getirmeye devam etmiştir³⁸⁴.

başbakanlığı döneminde Özal 1987 yılında bir kez daha yarı başkanlık tartışmasını başlatmıştır. Anayasanın ilgili hükümlerinin değiştirilerek, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi görüşünü belirten Özal'ın önerisinde Cumhurbaşkanına tanınan yetkilerin aynen korunması, bununla birlikte Cumhurbaşkanının 5 yıl için iki türlü mutlak çoğunluk yöntemiyle halk tarafından seçilmesi ve Cumhurbaşkanı seçimi ile TBMM seçimlerinin eş zamanlı yapılması yer alıyordu. Öneride ayrıca TBMM'ye seçimlerin yenilenmesi imkânı tanınıyor, fakat bu durumda Cumhurbaşkanının da bu seçime tabi olacağı öngörülüyordu. Bununla birlikte Özal'a yakın kaynaklar, aslında Özal'ın Amerikan tipi başkanlık modelini savunduğunu, bahsedilen önerinin buna geçiş için bir basamak niteliği taşıdığını belirtiyorlardı³⁸⁵.

Özal'ın girişimleri anayasada değişiklik yaratmamış, fakat tartışmalar devam etmiştir. Bu süreçte 1991 yılında Demirel, 1989 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Turgut Özal'ın "Cumhurbaşkanlığı tarafsızlığı" ilkesini ihlal ettiğini ve kendisini

³⁸² YAZICI, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, s. 159-160.

³⁸³ ONAR, Erdal, "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmesi midir?", *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:77, Ankara 2005, s. 85. İlgili haber için bkz., *Hürriyet Gazetesi*, 23 Nisan 1987.

³⁸⁴ GÖNENÇ, Levent, "Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmalarına Kısa Bir Bakış ve Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği", TEPAV, s. 2. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1303138962-5.Turkiyede_Hukümet_Sistemi_Tartismalarına_Kisa_Bir_Bakis_ve_Mevcut_Hukümet_Sisteminin_Niteliği.pdf (11.06.2018)

³⁸⁵ ÖZBUDUN, Ergun, "Turkey: Parliamentarism or Presidentialism?", "Stable Democracy In The Third World: The Institutional Dimension" isimli konferansa sunulmak üzere hazırlanan tebliğ, *Yayınlanmamış Eser*, George Town University, Washington, D.C., 14-17 Mayıs 1989, s. 26-27. Aktaran, YAZICI, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, s. 161.

Cumhurbaşkanı seçen çoğunluğun 1991 seçimleri itibari ile mevcut bulunmayıp, bir meşruiyet krizinin ortaya çıktığını savunuyordu³⁸⁶. Çünkü, 1989 yılında seçilen Özal, bu dönemde Meclis'te çoğunluğu oluşturan partisi tarafından seçilmişti. Oysa 1991 genel seçimlerinde Özal'ın partisi olan ANAP, Meclis çoğunluğunu almayı başaramamıştı. Seçimin galibi olan Doğru Yol Partisinin (DYP) lideri olan Demirel de bu durumu bir meşruiyet problemi olarak değerlendirmekteydi. Demirel bir takım kamuoyu araştırmalarında halkın yüzde 71'inin Cumhurbaşkanının yeniden seçilmesini, yüzde 88'inin de halk tarafından seçilmesini istediği sonuçlarından bahsediyordu³⁸⁷.

Sonuç olarak Demirel, demokratikleşmenin önündeki en önemli sorun olarak gördüğü “Çankaya sorunu”nun çözümü için iki ayrı anayasa değişikliği paketi hazırlayarak siyasal partilere öneride bulunmuştur. Önerilerden birinde Cumhurbaşkanının Meclis tarafından ilk üç tur oylamada seçilememesi halinde halk tarafından genel seçimler yoluyla seçilmesi yer almıştır. Bu durumda Mecliste yapılmış üçüncü oylama en fazla oyu alan iki aday genel seçimlerde aday olacak ve en fazla geçerli oyu alan aday seçilecektir. Diğer öneride ise Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi öngörülmüştür. Yapılacak seçimlerde salt çoğunluk aranacak, ilk turda hiçbir adayın bu çoğunluğu sağlayamaması durumunda ikinci turda en fazla oyu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olacaktır³⁸⁸.

Demirel'in önerilerinin gerçekleştirilebileceği bir siyasal ortam bulunmadığı gibi, Meclis'te de bu tür bir değişikliği gerçekleştirecek çoğunluk bulunmamaktaydı³⁸⁹. Bu nedenle bu öneriler de yasama organında karşılık bulamadan tarihe karışmıştır. Ancak, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilişkin ve rejim alternatifleri hakkında tartışmalar Türkiye'nin gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. Demirel, Cumhurbaşkanlığı döneminde de Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi önerisini dile getirmiştir.

TBMM 21. Dönem 2. Yasama yılının açılış konuşmasını yapan Demirel, Türkiye'nin artık anayasasıyla ilgili tartışmaları geride bırakacak yapısal reformları

³⁸⁶ ODER, Bertil Emrah, “Türkiye'de Başkanlık Ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri Ve Tepkilerden Kesitler”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:77, Ankara 2005, s. 33-34.

³⁸⁷ ODER, “Türkiye'de Başkanlık Ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları...”, s. 34.

³⁸⁸ “Demirel Düğmeye Bastı” başlıklı haber, s. 4. Cumhuriyet Gazetesi, 3.11.1991.

³⁸⁹ TURAN, İlter, “Başkanlık Sistemi ve Ülkemizde Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 526.

yapması gerektiğine vurgu yapmaktaydı. Konuşmasının bir bölümünde Cumhurbaşkanı'nın iki türlü seçimle 5 yıl için, ama mutlaka halk tarafından seçilmesini öneriyordu³⁹⁰. Esasen Demirel, 2003 yılına kadar bu tür önerilerde bulunmaya devam etmiştir³⁹¹.

Hükümet sistemi değişikliğine ilişkin tartışmalar 2002 yılında tek başına iktidar olarak seçimleri kazanan AK Parti tarafından da gündeme getirilmiştir. İlk olarak 2003 yılında başbakan Recep Tayyip Erdoğan "Siyasetteki arzum başkanlık sistemi, benim için en ideali Amerikan modeli" şeklinde bir açıklamayla tartışmayı başlatmıştı³⁹². 2005 yılında bu kez Burhan Kuzu, başkanlık sistemine geçişi öneriyor, Adalet Bakanı Cemil Çiçek de bu öneriye destek veriyordu³⁹³. 2000'lerin ilk yarısında ileri sürülen bu öneriler kısa süre kamuoyunda tartışıldıktan sonra önceki yıllarda olduğu gibi soğumaya terk edilmiştir³⁹⁴.

Hükümet sistemine ilişkin bu tartışmalardan sonra Cumhuriyet tarihindeki en radikal değişiklik adımı 2007 Anayasa değişikliği ile atılmıştır. Daha önce değinildiği üzere söz konusu anayasa değişikliği, Türkiye'nin bir asırlık parlamenter sistem tercihinde önemli bir sapma olmuştur. Bu noktadan sonra Türkiye melez bir yönetim biçimini oluşturmuş olmakla aynı zamanda bir yol ayrımına da girmiştir. Çünkü, bahsedilen değişiklik kapsamlı bir hükümet sistemi projesinin bir parçası değil, tamamen konjonktürel ve siyasal koşulların hazırladığı bir ortamda adeta mecburen gidilen bir değişiklik olmuştur.

Tüm eleştirilere rağmen bütünüyle parlamenter sistem kurgusuna sahip bir anayasada, Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi olgusu mekanizmayı bozacak nitelikteydi. Bu nedenle Türkiye'nin önünde iki seçenek bulunmaktaydı: Ya Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi ile uyumlu bütünüyle yeni bir hükümet sistemi kurulacak ya da parlamenter sisteme geri dönecekti. Bu noktada tercih birinci seçenektan yana kullanılmıştır.

³⁹⁰ Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, 21. Dönem 2. Yasama Yılı'nı açış konuşması, 1. Birleşim, 1.10.1999, TBMM Tutanak Dergisi, C. 13, s. 28.

³⁹¹ Bkz., ODER, "Türkiye'de Başkanlık Ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları...", s. 46 vd.

³⁹² Sabah Gazetesi, 3.1.2005.

³⁹³ Sabah Gazetesi, 3.1.2005.

³⁹⁴ YAZICI, Serap, "Başkanlık Sistemine Geçiş Gerekli mi?", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 538.

2011 yılında başlayan yeni anayasa çalışmaları esnasında AK Parti, başkanlık sistemine ilişkin önerilerini yeniden gündeme getirmiştir. Ancak henüz bir anayasa değişikliği önerisine dönüşmemiş olan bu bahis, nihayet Kasım 2012’de AK Parti’nin Anayasa Uzlaşma Komisyonuna sunulan detaylı bir öneriyle kamuoyunun tartışmasına açılmıştır³⁹⁵.

Bahsedilen yeni anayasa çalışmalarında tüm partilerin oy birliğini gerektiren yeterli uzlaşma sağlanamadığından, yeni anayasa yapılamadığı gibi, uzlaşılan maddelerde de anayasa değişikliğine gidilememiş, bu arada AK Parti’nin başkanlık sistemine geçiş önerisi de hayata geçmemiştir.

2014 yılında Cumhurbaşkanının ilk kez halk tarafından seçilmesinden sonra sistemin fiili olarak yarı başkanlık sistemine geçtiği tartışmaları başlamış, bundan sonra İktidar partisi başkanlık sistemine geçişi önemli bir gündem maddesi olarak tutmaya devam etmiştir. Nihayet MHP ile anayasa değişikliği konusunda fikir birliğinin sağlanmasından sonra anayasa değişikliğine ilişkin sürece girilmiş, netice olarak 16 Nisan 2016’da halkoyuna sunulan anayasa değişikliği yüzde 85’lik bir katılım oranıyla yüzde 51 oranında evet oyuyla kabul edilmiştir³⁹⁶.

Görüldüğü üzere, Türkiye’nin yüzyılı aşkın süredir hükümet sistemi tercihi en radikal değişikliği öngören 16 Nisan halkoylaması ile gidilen anayasa değişikliği süreci, bu süreci bir anlamda besleyen bir arka plana sahiptir. Muhakkak ki siyasal tarihin gelişim çizgisinde tüm kırılma noktaları, tıpkı bir fay hattı gibi belli bir tarihsel birikimin neticesinde meydana gelirler. Ancak unutulmamalıdır ki, bu birikimler bir ortamı zorunlu olarak doğurur, tercihler bu ortamın her zaman zorunlu sonuçları değildir.

B. Değişikliğin Öngördüğü Sistemin Ana Hatları

1. Yürütmenin Yapısı

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, parlamenter sistemin geçerli olduğu mevcut anayasamızda en büyük değişikliği yürütmenin yapısında yapmıştır. 2709 kanun numaralı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda değişiklik yapan 6771 sayılı

³⁹⁵ YAZICI, “Başkanlık Sistemine Geçiş Gerekli mi?”, s. 538.

³⁹⁶ Halkoylaması sonuçları için bkz. Yüksek Seçim Kurulu 663 Nolu Karar, 27 Nisan 2017 Tarihli ve 30050 Sayılı Resmî Gazete, Mükerrer Sayısı.

kanun³⁹⁷, öncelikle yürütmenin iki başlı yapısına son vererek yürütme yetkisini tek başına Cumhurbaşkanına vermektedir. “Yürütme Yetkisi ve Görevi” başlığını taşıyan 8. Maddeden “Bakanlar Kurulu” ibaresi kaldırılarak yürütmenin iki başlı yapısına son verilmiş, 104. maddeye ise “Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir” İbaresini eklenerek yürütmenin tek sahibinin Cumhurbaşkanı olduğu düzenlenmiştir. Böylece parlamenter sistemin temel unsurlarından olan yürütmenin iki kanatlı yapısı kaldırılarak başkanlık sistemine benzer şekilde tek başına yürütme yetkilerini kullanan bir devlet başkanlığı modeli tasarlanmıştır.

Yürütmenin iki başlı yapısının değiştirilmesi ile oluşturulan yeni sistemde artık Bakanlar Kurulu bulunmamaktadır. Bunun yerine Cumhurbaşkanı yardımcılarının şeklinde yeni bir kurum oluşturulmuştur. Yapılan düzenleme ile “Cumhurbaşkanına vekillik etme” başlıklı 106. madde “Cumhurbaşkanı yardımcılarını, Cumhurbaşkanına vekâlet ve bakanlar” şeklinde değiştirilmiş, bu maddede Cumhurbaşkanı yardımcılarının seçimi, görevleri ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Buna göre Cumhurbaşkanı, seçildikten sonra milletvekili seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasında bir veya birden fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilecektir. Bu kişilerin görevden alınması konusunda da Cumhurbaşkanı bir öneri veya ön koşula ihtiyaç duymamaktadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı yardımcılarını Cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar. Bu hüküm madde metninde de açıkça düzenlenmiştir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı yardımcılarının görevleri ile ilgili suç işledikleri iddiası ile soruşturulma açılması istenebilir. Bunun için TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğunun önerge vermesi gerekmektedir. Bu durumda Meclis en geç bir ay içerisinde önergeyi görüşür ve üye tam sayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verilebilir. Bu kişilerin görevi bittikten sonra da görevleri ile ilgili işledikleri suçlardan dolayı aynı hükümler işletilir. Eğer Yüce Divan’a sevk kararı alınmış ve yapılan yargılama sonucu seçilmeye engel bir suçtan mahkûmiyet kararı verilmişse ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakanın görevi sona erer.

Aynı maddede Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanların görevleri ile ilgili olmayan suçlarda yasama dokunulmazlığına ilişkin hükümlerden yararlanacağı belirtilmiştir. Anayasanın 83. Maddesinde yer alan ilgili düzenleme kıyas edilirse Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar, görevleri ile ilgili olmayan suçlarla ilgili

³⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 6771, Kabul Tarihi: 21.01.2017, 11 Şubat 2017 tarih ve 29976 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

olarak Meclisin kararı olmadan tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanmış olmak kaydıyla 14. Maddeye ilişkin durumlar istisna tutulmuştur. Ancak söz konusu durumda yetkili makam durumu hemen ve doğrudan doğruya TBMM'ye bildirmek zorundadır. Bu hüküm baz alınarak görevle ilgili olmayan suçlarda yargı organının istemi üzerine Meclisin ilgili kişilerin dokunulmazlıklarının kaldırılması kararı verebileceği görülmektedir³⁹⁸.

Yeni sistemde Cumhurbaşkanının sorumluluğu da mevcut sistemden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bilindiği üzere mevcut sistem, parlamenter hükümet sisteminin gerektirdiği gibi Cumhurbaşkanını yalnızca vatana ihanetten dolayı sorumlu tutabiliyor, bundan başka herhangi bir sorumluluk mekanizması öngörmüyordu. Oysa yeni sistemde cezai sorumluluk hem suç vasfı tanımı yapılmayarak, hem de suçlandırma prosedürünün kolaylaştırılmış olması yönleri ile oldukça genişletilmiştir. Gerçekten artık Cumhurbaşkanının sadece vatana ihanet değil herhangi bir suç işlediği iddiasıyla suçlandırılması mümkündür ve artık süreci başlatacak talep için TBMM üye tamsayısının üçte biri değil, salt çoğunluğu yeterli olacaktır. Hakkında soruşturma kararı alınmış Cumhurbaşkanının seçim kararı veremeyeceği şeklindeki düzenleme ile de Cumhurbaşkanının sorumluluğu kuvvetlendirilmiştir (md. 105).

Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu genişletilmiş olmakla birlikte siyasal sorumluluğuna ilişkin bir hüküm getirilmemiştir. Yani önceki sistemde olduğu gibi Cumhurbaşkanı siyasal olarak sorumlu değildir. Literatür anlamında bunun karşılığı Cumhurbaşkanının seçildiği süre boyunca görevinden edilememesidir. Diğer bir deyişle halkın oyu ile göreve gelen yürütme organı parlamentonun güvenoyuyla göreve gelmediği gibi görev süresi boyunca da böyle bir güvenoyuna ihtiyaç duymamaktadır. Bu durum Amerikan tipi başkanlık sisteminin temel özelliği olan yasama ve yürütmenin sert ayrılığının bir yansımasıdır³⁹⁹. Amerikan tipi başkanlık sisteminde yasama ve yürütme, seçildikleri dönem boyunca birbirlerinin görevlerine son verememekte, bu bağlamda başkan, seçildiği dönem boyunca yasama tarafından

³⁹⁸ ALKAN, Haluk, "Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yasama Denetimi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 471.

³⁹⁹ Bkz. TEZİÇ, Anayasa Hukuku, s. 443.

düşürülememektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de aynı esas benimsenerek Cumhurbaşkanı siyasal olarak sorumlu tutulmamıştır.

Bununla birlikte Cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğu bulunduğunu, yalnızca bu sorumluluğun TBMM'ye karşı değil halka karşı bir sorumluluk olduğu düşüncesi de savunulmaktadır⁴⁰⁰. Benzer şekilde Fendoğlu da Cumhurbaşkanının soruşturma kararı verildikten sonra erken seçim kararı alamamasını “halka ve Meclise” karşı bir sorumluluk olarak tanımlamaktadır⁴⁰¹. Teknik anlamıyla ise Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğu bulunmadığı açıktır. Çünkü her ne kadar Cumhurbaşkanının bir sonraki seçimde görev yapıp yapmayacağı konusunda halkın kararı etkili olacaksa da, görevi sırasında bir kurum tarafından siyasal bir sorumluluğa ilişkin görevinden alınamıyor, diğer bir deyişle “düşürülemiyor” olduğundan teknik olarak bir siyasal sorumluluk söz konusu olmamaktadır.

Burada Cumhurbaşkanının yetki ve görevlerinden de bahsetmek gerekiyor. Malum olduğu üzere mevcut sistemimizde Cumhurbaşkanı yürütmenin etkin olmayan yetkisiz ve sorumsuz kanadını oluşturmaktadır. Aslında daha önce de bahis konusu yapıldığı gibi 1982 Anayasası başlangıcından itibaren parlamenter sistemden önemli bir sapma olarak nitelendirilebilecek farklı bir model çizerek, standardın üstünde, karşı imza ile sorumsuz olduklarından başka yargı muafiyeti tanınmış tek başına yapabileceği işlemlerle birlikte geniş yetkilere sahip bir cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturmuştur. Bu yetkiler, Cumhurbaşkanının “Görev ve Yetkileri” madde başlıklı 104. Maddede yasama, yürütme ve yargıya ilişkin olanlar şeklinde uzunca bir liste halinde sayılmıştı. Bu madde 6771 sayılı kanunun 8. Maddesi ile değiştirilerek başkanlık sistemine uygun bir biçimde yürütmenin etkin şekilde kullanılmasına imkân verecek bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre devlet başkanlığı sıfatının yanında milli güvenlik politikalarını belirlemek ve gerekli tedbirleri almak, ülkenin iç ve dış siyasetine ilişkin mesaj vermek, Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanları atamak ve görevlerine son vermek, keza üst kademe kamu yöneticilerini atamak ve görevlerine son vermek, milletlerarası anlaşmaları onaylamak, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarmak gibi oldukça önemli yürütme yetkileri artık tek başına Cumhurbaşkanının

⁴⁰⁰ KORUCU, Serdar, “Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Siyasi, Hukuki ve Cezai Sorumluluğu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 557.

⁴⁰¹ FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 99.

inisiyatifinde olacaktır. Bu düzenleme, yürütmenin tek sahibi olan Cumhurbaşkanına gerekli yetkilerin tanınmış olması bakımından sistemin genel mantığına uygun olmakla birlikte Cumhurbaşkanlığı kararnameleri gibi bir takım başlıklar eleştiri konusu olmuştur. Bu konu ilerideki başlıklarda ele alınacaktır.

Görüldüğü üzere yeni sistemde yürütme organı tek başına Cumhurbaşkanından oluşmakta, Bakanlar Kurulu müessesesi kaldırılarak, iki kanatlı yürütme yapısına son verilmektedir. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu'na benzer, yardımcı ve bakanlardan oluşan bir örgütlenme oluşturabilmekte ise de buradaki fark böyle bir kurumun oluşturulmasında, yardımcıların ve bakanların göreve gelme ve görevden alınması hususlarında tek yetkili mercinin Cumhurbaşkanı olmasıdır. Meclis, Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanları göreve getirmediği gibi görevden alma yetkisine de sahip değildir. Bu yetki ve inisiyatif, yani atama ve atama kararını almak tek başına Cumhurbaşkanının elindedir. Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanların cezai sorumlulukları bulunmakta ise de bunlar siyasal sorumluluktan farklı olup ancak bir suç isnadı bulunması halinde söz konusu olabilecektir.

Özetlemek gerekirse Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütme, yardımcılarının ve bakanlarının da yalnızca kendisine karşı sorumlu bulunduğu ve parlamentoya karşı siyasal sorumluluğu bulunmayan bir Cumhurbaşkanından teşekkül etmekte, böylece yeni sistemde Amerikan başkanlık sistemine yakın bir sistem tercihi söz konusu olmaktadır. Sistemin Amerikan tipi başkanlık sistemine benzer ve ayrışan yönleri ileride ele alınacaktır.

2. Yürütmenin Seçimi

Türkiye'nin yeni hükümet sisteminde yürütmeyi tek başına oluşturan Cumhurbaşkanı, önceki sistemden farklı olarak meclis tarafından değil halk tarafından seçilecektir. Aslında bu tercih Türkiye için 16 Nisan halkoylaması ile başlamış bir süreç değildir. Daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye 2007 Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulünü benimsemiştir. Parlamenter sistemin özüne aykırı olan bu tercih, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin temel özelliğini oluşturmaktadır.

6771 Sayılı kanun ile Anayasanın 101. maddesinde yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının seçimine ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Öncelikle halk tarafından iki türlü çoğunluk sistemi ile seçilme usulü tekrarlanmış, Cumhurbaşkanının 5 yıl için

ve bir kere daha seçilme hakkına sahip olarak seçilebileceği önceki metinde olduğu gibi aynen yeni metine alınmıştır.

Hatırlanacağı üzere, 1982 Anayasasının ilk halinde Cumhurbaşkanının seçimi, tarafsız ve partiler üstü bir konum sağlayacak şekilde düzenlenmişti. Cumhurbaşkanının görev süresi yasama meclisinin görev süresi ile çakışmayacak şekilde 7 yıl olarak belirlenmiş, böylece görev süresi boyunca farklı parlamento çoğunlukları ile çalışacak olan Cumhurbaşkanının partiler üstü bir tutum izlemesi istenmiştir. Yine aynı sebeple Cumhurbaşkanının tekrar seçilmesi engellenerek onun bazı siyasal güçleri hoşnut etme eğiliminde bulunmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Cumhurbaşkanının seçimi için basit çoğunluğu yeterli görmeyen anayasa, ilk iki turda üçte iki çoğunluk isteyerek Cumhurbaşkanının birden çok partinin üzerinde uzlaştığı bir kişi olmasını sağlamaya çalışmıştır⁴⁰².

Oysa 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği ile bu düzenleme önemli ölçüde değiştirilmiş, halk tarafından 5 yıl için ve ikinci defa seçilebilme olanağı ile seçilme şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi bu durum sistem tartışmalarına yol açmış, yarı başkanlık konusu yeniden gündeme gelmiştir. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken husus, halk tarafından seçilme usulünün parlamenter sisteme uyarlanması konusunda anayasanın tutumunun nasıl olduğudur. 2007 yılında yapılan değişiklikle artık halk tarafından seçilme usulü benimsenmiş, Cumhurbaşkanının tarafsızlığına ilişkin düzenlemeler kaldırılmamıştır. Sistemde sorun teşkil edebilecek konu da zaten bu olmuştur. Halk tarafından seçilecek Cumhurbaşkanı 5 yıl için ve iki defa seçilebilme imkânına sahip olacaktır. Yukarıda bahsedilen 1982 Anayasasının ilk halindeki düzenlemeye aykırı olup tarafsızlığı korumayı zorlaştıran bu düzenleme görüldüğü üzere parlamenter sistem ile bağdaşmamaktadır. Diğer taraftan aday gösterilebilmek için yirmi milletvekilinin yazılı teklifi yeterli görülmüş, yine Anayasasının ilk halindeki amaçlarla bağdaşmayan bir yol izlenmiştir. Aday göstermeye ilişkin bir diğer imkân, son genel seçimlerde oyları toplamı yüzde onu geçen siyasal partilerin de aday gösterebilmesidir ki, burada da çelişkili bir durum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim tarafsızlığı

⁴⁰² ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, s. 322-323.

öngörülen bir Cumhurbaşkanı, daha adaylık aşamasında hukuken partilere bağlanmış olmaktadır⁴⁰³. Böyle bir seçim sonrası tarafsızlığın korunması elbette şüpheli olacaktır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi bu konudaki tartışmayı sona erdirmiştir. Gerçekten hem tarafsız ve partiler üstü konumu anayasada düzenlenen, hem de Halk tarafından seçilecek bir Cumhurbaşkanı, sadece teorik olarak değil siyasal pratikte de bir kaosa sebep olabilecektir. Yeni sistemle Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecek, varsa partisi ile bağıni koparmak zorunda kalmayacak⁴⁰⁴, seçim vaatlerinde bulunabileceği gibi yürütme kuvveti elinde bulunduğu için bu vaatleri gerçekleştirme konusunda imkâna sahip olacak, tarafsız olmak zorunda olmadığından etkin bir siyasal aktör olmasının önünde bir engel bulunmayacaktır.

6771 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, Cumhurbaşkanının seçimi ve konumuna ilişkin düzenlemeler bu çerçeveye uygun olarak yapılmıştır. Buna göre siyasal parti grupları, en son yapılan genel seçimlerde toplam geçerli oyların tek başına veya birlikte en az yüzde beşini almış olan siyasal partiler ile en az yüz bin seçmen Cumhurbaşkanlığı seçimi için aday gösterebilecektir. Böylece siyasal partilerin kendi adaylarını çıkarabilmesi ve adayın seçim propagandasını bir siyasal örgütle yürütebilmesinin önü açılmıştır. Diğer taraftan son genel seçimlerde toplam yüzde beş oy alan partilerin de ortak aday gösterebilmesi mümkün kılınarak, Meclis'e giremeyen partilerin iktidar yarışına katılması sağlanmış olmaktadır. Ayrıca seçmene de inisiyatif verilmiş, herhangi bir partiye mensup olma zorunluluğu olmaksızın yüz bin imza ile aday gösterebilmesine de imkan tanınarak bir tür halk teşebbüsü oluşturulmak istenmiştir⁴⁰⁵. Belirtmek gerekir ki sayısal barajların daha düşük olmaması, seçilme ihtimali bulunmayan adayların seçim yarışına girerek seçimlerin karmaşıklaşmasını önlemeye yöneliktir.

Yeni sistem ile yürütme, Cumhurbaşkanının seçimi ile oluşturulmaktadır. Cumhurbaşkanı halk tarafından 5 yıl için, iki türlü çoğunluk usulü ile seçilecektir. Genel oyla yapılacak seçimde ilk turda salt çoğunluk aranacak, hiçbir adayın bu çoğunluğu sağlayamaması halinde bu oylamayı izleyen ikinci Pazar günü ikinci tur

⁴⁰³ YAVUZ, Bülent, "2007 Anayasa Değişikliğinin Doğurduğu Tereddütler Ve Çözüm Yolları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2008, C. XII, S. 1-2, s. 1210.

⁴⁰⁴ 6771 sayılı kanunun 7. Maddesi ile Anayasanın 101. Maddesinden "Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir" ibaresi kaldırılarak Cumhurbaşkanının partili olabilmesinin önü açılmıştır.

⁴⁰⁵ Bkz., GÜL, Abdulhamit, "Milletin Özne Olduğu Sistem: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 146.

oylama yapılacaktır. Bu oylamada ilk turda en çok oyu alan ilk iki aday katılacak ve oyların çoğunluğunu kazanan aday Cumhurbaşkanı olacaktır. İkinci oylamaya kalan adaylardan birinin herhangi bir nedenle seçime katılamaması halinde birinci oylamadaki sıralama dikkate alınarak boşalan adaylık ikame edilecektir. İkinci oylamaya tek adayın kalması halinde ise bu oylama referandum⁴⁰⁶ şeklinde yapılacak, adayın salt çoğunluğu sağlayamaması halinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri yenilenecektir. Bu durumda TBMM seçimlerinin yenilenmesi gerekmemektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yeniden yapılması söz konusu olursa, yeni Cumhurbaşkanı göreve gelene kadar eskisi görevde kalmaya devam edecektir (md. 101).

Önemle belirtilmesi gerekir ki, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçimi konusunda Amerikan sisteminde olduğu gibi tek turlu çoğunluk sistemi değil, Fransa'daki gibi iki turlu çoğunluk sistemi tercih edilmiştir. Çizgiyi ilk geçen sistemi olarak tek turlu basit çoğunluk sisteminin iki parti sistemini doğurması bağlamında başkanlık sisteminin başarısı ile ilişkili olması yönüyle oldukça önemli bir ayrıntı olduğunun belirtilmesi gerekir⁴⁰⁷. İki turlu sisteminin parti sistemini nasıl etkileyeceği ve bu denklem içerisinde nasıl sonuçlar vereceği ileride ele alınacaktır.

Yeni düzenlemenin genel hatlarından da anlaşılmaktadır ki, Cumhurbaşkanının seçimi, Türk Anayasal sisteminde 2007 yılıyla adım atılan değişim süreci başkanlık sistemine yaklaşan bir tercihle tamamlanmıştır. Bu durum, 2007 yılında yapılan değişikliklerle oluşan karışıklığa son vermesi yönüyle doğru bir yaklaşım olmakla birlikte, siyasal pratiğe nasıl yansıtacağı konusu zamanla görülecektir.

3. Yasama-Yürütme Etkileşimi

Bir ülkede hükümet sistemini belirleyen temel parametre hiç şüphesiz yasama ve yürütme kuvvetlerinin etkileşimidir. Türkiye'de 16 Nisan 2017 halkoylaması ile kabul edilen yeni hükümet sisteminin tercih edilmesine kadar yasama ve yürütme etkileşimi işbirliğine dayanan yumuşak kuvvetler ayrılığı şeklinde olmuştur.

⁴⁰⁶ Madde metninde anayasa koyucu "referandum" ibaresini kullanmıştır. 175. Maddede terim "halkoylaması" şeklinde kullanıldığından bu çalışma kapsamında bu tabir tercih edilmiş; fakat anayasa koyucununun 101. Maddeye ilişkin tercihi de belirtilmek istenmiştir.

⁴⁰⁷ Bu konu için bkz. MAINWARING, Scott, "Presidentialism, Multipartyism and Democracy: The Difficult Combination", *Comparative Political Studies*, C. 26, S. 2, 1993; DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 232 vd; SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 228-234., LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 136-139.

Parlamenteer sistem özelliği olan bu etkileşim modeli, yeni hükümet sistemi ile tamamen değiştirilmiştir.

Yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki ilişki iki noktada hükümet sistemini karakterize etmektedir. Birincisi, yürütmenin oluşturulması, ikincisi iki kuvvetin görev ve yetki konularında birbirlerini etkileyebilme potansiyelleridir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirlerini etkileme kapasitelerinin fazla olması sistemi parlamentarizme, bu etkileşimin azaltılarak katı bir kuvvetler ayrılığı oluşturulması ise sistemi başkanlık sistemine yaklaştırmaktadır⁴⁰⁸. Bu anlamda yeni sistemin bu iki ana nokta üzerinden incelenmesi gerekmektedir.

Yasama ve yürütme etkileşiminde bir diğer önemli nokta iki kuvvetin birbirlerinin alanlarına ne kadar girebildiğidir. Bu kriter, kuvvetler ayrılığını şekillendirerek, hükümet sisteminin tanımlanmasında ayırt edici olmaktadır. Kuvvetler eğer oluşturdukları organları kendi faaliyet alanları ile sınırlandırıyor, yani parlamento yalnızca kanun koyuyor ama uygulanmasına katılmıyorsa, aynı şekilde hükümet de kanunların uygulanmasından başka oluşturulmasına katılmıyorsa, burada başkanlık sistemine özgü fonksiyonel bir ayrılık var demektir⁴⁰⁹. Ancak organlar arasında özellikle kanun yapma süreçlerinde ortaya çıkan bir işbirliği varsa, kanunların hazırlanması, kabulü ve uygulanması süreçleri organların ayrı ayrı fakat işbirliği içerisindeki faaliyetleri ile gerçekleşiyorsa bu sefer de parlamentarizme uygun bir kuvvetler ayrılığı söz konusudur⁴¹⁰.

İlk olarak Yürütmenin oluşturulması noktasında bir önceki başlıkta ele alındığı üzere yeni sistemde her iki kuvvetin seçimi ayrı ayrı yapılmaktadır. Parlamento üyeleri ve Cumhurbaşkanı ayrı seçimlerle belirlenmektedir. Her iki kuvvetin belirlenmesi konusunda ayrı seçim mekanizmaları kullanılarak organların yapısında bağımsızlık oluşturulması başkanlık sisteminin tipik bir özelliğidir. Yapılan anayasa değişikliği ile hem yasamanın hem yürütmenin seçimi halkın katıldığı iki ayrı genel seçimler yoluyla yapılmakla Türkiye de başkanlık sisteminin bu temel özelliğini tercih etmiş bulunmaktadır.

⁴⁰⁸ GÜLENER, Serdar, MİŞ, Nebi, *Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, İstanbul, SETA Yayını, 2017, S. 190, s. 10.

⁴⁰⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 443.

⁴¹⁰ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 420.

Ayrı seçimlerden başka her iki organda aynı zamanda üye olabilme imkânı kaldırılarak organik bağımsızlık tam anlamıyla sağlanmak istenmiştir. Buna göre bir milletvekili Cumhurbaşkanı seçilmesi veya Cumhurbaşkanı yardımcısı ya da bakan olarak atanması durumunda TBMM üyeliği sona erer (md. 101, md. 106). Dolayısıyla yeni sistemde yasama ve yürütme organı üyeliği bağdaşmamaktadır.

İki kuvvet, organik olarak bağımsız olduğu gibi fonksiyonel olarak da bağımsızdır. Buna göre yasama tekeli Meclis'te muhafaza edilmekle birlikte (md. 6), yürütmenin yasama faaliyetine katılması da engellenmiştir. 6771 sayılı kanunun, Anayasanın “Kanunların Teklif Edilmesi ve Görüşülmesi” başlıklı 88. Maddesinde yaptığı değişiklikle “Bakanlar Kurulu” ibaresi kaldırılarak, kanun teklif etmeye yalnızca milletvekillerinin yetkili olduğu esası kabul edilmiştir. Aynı maddeden “kanun tasarısı” ibaresi de kaldırılarak, Bakanlar Kurulu'na tanınan bu yetki tamamen ortadan kaldırılmıştır. 104. maddede görev ve yetkileri arasında kanun teklif edebilmek veya kanun tasarısı hazırlamak sayılmadığından Cumhurbaşkanının bu tür bir yetkiye sahip olmadığı açıktır. Bununla birlikte Cumhurbaşkanının mesaj gönderme yetkisi düzenlenerek, yasama organı ile etkileşim kanalı açık bırakılmıştır (md. 104).

Sistemde yasama tekeli yasama organında olduğu gibi yürütme tekeli de yürütme organında olmaktadır. 104. Maddenin düzenlenen yeni şekline göre Cumhurbaşkanı yürütme yetkisinin sahibidir. Bu bağlamda Meclis yürütme organını oluşturmadığı gibi, yürütme organını görevden de alamaz. Ancak Cumhurbaşkanlığı sisteminde, ABD sisteminde yer almayan bir etkileşim modeli ile her iki organın da seçimlerin yenilenmesini isteme yetkisi bulunmaktadır. Bu durumda her iki organın seçimleri birlikte yenilenecektir (md. 116).

Normal zamanda da, yenilenme yoluyla yapılması durumunda da seçimler eş zamanlı yapılacaktır. Hem organların karşılıklı olarak birbirlerinin görevlerini sona erdirebilmesi hususu hem de seçimlerin eş zamanlı olarak yapılması Cumhurbaşkanlığı sisteminin ABD başkanlık sisteminden farklı olarak tercih ettiği iki önemli etkileşim unsurudur. Bu konu ileride ayrıntılı olarak incelenecektir.

Belirtmek gerekir ki, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde, başkanlık sisteminde ve daha önceki parlamenter sistemde olduğu gibi, yasama ve yürütmenin, hem yasama süreçlerinde hem yürütmenin denetlenmesi bağlamında veto, bütçe,

milletlerarası antlaşmaların onaylanması, Meclis'in denetim ve bilgi edinme yolları, Cumhurbaşkanı, yardımcı ve bakanlarının cezai sorumlulukları gibi konularda etkileşim yolları bulunmaktadır. Bunlardan başka sistemimize yeni girmiş bir düzenleme olarak mesaj verme yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri gibi yollar da şüphesiz yasama ve yürütme arasında etkileşimin unsurlarıdır. Ancak bu konular hem “Denge ve Denetim Mekanizmaları” hem de “Yeni Sistemin ABD Başkanlık Sistemi İle Karşılaştırılması” başlıklarında detaylı olarak yer aldığı için burada sadece belirtmekle yetinilecektir. Burada kısaca tüm bu yolların Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde parlamenter sistemden farklı olarak kuvvetlerin sert ayrılığı mekanizması içerisinde farklı bir anlamı olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

4. Denge ve Denetim Mekanizmaları

Bir ülkede hükümet sistemi tercihi ne olursa olsun, bu sistemin demokratik karakterinin korunabilmesi iktidarın sınırlandırılması ile mümkündür. İktidarın sınırlandırılması, pratikte sistemin dominant figürünün sınırlandırılması anlamına gelir. Bu amaçla sisteme yerleştirilen çeşitli araçlarla bu dominant figürlerin güçlerini dengeli ve kontrollü bir şekilde kullanmaları sağlanır. Bu araçlar sistemin denge ve denetim mekanizmasını oluşturmaktadır⁴¹¹.

Denge ve denetim mekanizması çok geniş bir kapsamı belirtmekte olup, bunların en başında kuvvetler ayrılığının gerçekleşmesi ve kuvvetlerin birbirlerini, keyfi davranmaktan alıkoyacak şekilde denetleyebilmesidir. Ancak bundan başka yargının denetim araçları, parti sistemi, federal yapı ve hatta sivil toplum dahi bu mekanizmanın bir parçası olabilmektedir⁴¹². Türkiye örneğinde yeni sistemin bir başkanlık sistemi modeli baz alınarak kurgulandığı açıktır. Biz de 16 Nisan sonrasında getirilen sistemin denge ve denetim mekanizmalarını bu bağlamda inceleyeceğiz.

Öncelikle yasama organı eliyle kullanılan araçlar incelenmelidir. Bilindiği üzere 16 Nisan halkoylaması ile kabul edilen anayasa değişikliğinden önce Türkiye’de “TBMM’nin bilgi edinme ve denetim yolları” başlıklı 98. madde ile Meclise tanınmış 5 farklı denetim yolu bulunmaktaydı. Bunlar, soru, Meclis araştırması, genel görüşme,

⁴¹¹ YAVUZ, Bülent, “Hükümet Sistemi Seçeneklerinde Denge Ve Denetleme Mekanizmaları”, Demokrasi Barometresi Analiz Raporu No:3, s. 2, http://www.birarada.org/upload/Node/22663/files/hu_ku_met_sistemi_sec_eneklerinde_denge_ve_denetleme_mekanizmalar-_v5.pdf. (13.06.2018)

⁴¹² Bkz., YAVUZ, “Hükümet Sistemi Seçeneklerinde Denge Ve Denetleme Mekanizmaları”, s. 2. vd.

gensoru ve Meclis soruşturması şeklindeydi. Yeni sistemle sert kuvvetler ayrılığı benimsendiği için 98. madde buna uygun olarak yeniden düzenlenmiştir:

“Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir. Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Meclis soruşturması, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında 106 ncı maddenin beşinci, altıncı ve yedinci fıkraları uyarınca yapılan soruşturmadan ibarettir.

Yazılı soru, yazılı olarak en geç on beş gün içinde cevaplanmak üzere milletvekillerinin, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara yazılı olarak soru sormalarından ibarettir.”

Görüldüğü üzere, gensoru yeni sistemde bulunmamaktadır. Kuvvetlerin sert ayrılığının bir yansıması olarak parlamentoya hükümeti düşürecek bir araç verilmemiştir. Ancak, Meclisin bilgi edinmeye yönelik denetim yolları neredeyse olduğu gibi kalmıştır. Bunlardan “sözlü soru” usulü kaldırılmış, yalnızca yazılı soru sorulabilmesi kabul edilmiştir. Bunun dışında Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar hakkında Meclis soruşturması denetim yoluyla görevlerine ilişkin suçlarda soruşturulmalarının talep edilmesi mümkündür. Meclis soruşturması usulü yeni sistemde eskisiyle neredeyse aynıdır. İki önemli fark bulunmaktadır. Birincisi Yüce Divana sevk kararı alınabilmesi için önceki sistemde ifade edilen “gerekli görüldüğü takdirde” ibaresi Meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile değiştirilerek netlik kazandırılmış, aynı zamanda güçleştirilmiştir. İkinci fark da önceki sistemde Yüce Divana sevk edilmek tek başına bakanlığın düşürülmesi için yeterli görülürken artık Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların görevinin sona ermesi için Yüce Divanın seçilmeye engel bir suçtan hüküm vermesi gerekmektedir. Belirtmek gerekir ki bahsedilen denetim sistemi yalnızca cezai sorumluluğa ilişkin olup, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların siyasal sorumlulukları yalnızca Cumhurbaşkanına karşıdır.

İkinci olarak kanun teklif etme ve kanun yapma tekeli Meclis'tedir. Bunun tek istisnası bütçe kanunlarıdır. 6771 sayılı kanunla 161. Maddede yapılan değişiklikle, daha önce Bakanlar Kurulunda olan bütçe kanunu teklif etme yetkisi Cumhurbaşkanına verilmektedir. Ancak bütçe kanunlarının Meclisçe onaylanması gerekliliği de aynı maddede düzenlenerek, yasama organına bir denge unsuru verilmiş olmaktadır. Gerçekten de, iyi bir bütçeye ihtiyaç duyan Cumhurbaşkanının Meclisle iyi geçinmesi gerekecektir⁴¹³. Anayasa değişikliğinden önce de Bakanlar Kuruluna karşı kullanılmakta olan bu aracı yeni sistemde önemli kılan fark, artık yasamanın

⁴¹³ Bkz. GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Bursa, Ekin Yayınevi, 2016, s. 236.

güvenine ihtiyaç duymayan yürütme organının bu şekilde yasama organı ile ılımlı ilişkiler kurmayı zorlanarak sistemin tıkanmasını engellemesidir.

Yasamanın kullandığı denetleme araçlarına karşılık yürütmenin de bir takım araçları bulunmaktadır. Öncelikle Cumhurbaşkanı yasa teklif etme yetkisine sahip olmamakla birlikte mesaj yayınlatabilmektedir (md. 104). Kanun tasarısı hazırlama yetkisi olmayan Cumhurbaşkanına bağlayıcı olmayan bu yetki tanınarak parlamentodan mesaj yolu ile yasa değişikliği yapmasını istemesinin önü açılmıştır⁴¹⁴. Böylece Cumhurbaşkanının “ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verme yetkisi” (md. 104/4) yasama karşısında bir denge unsuru oluşturmak suretiyle, sert kuvvetler ayrılığının sakıncaları giderilmek istenmiştir. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki bu düzenleme, Cumhurbaşkanının çoğunluk partisinin lideri olma ihtimalinde parti disiplininin de etkisiyle yürütmenin yasamayı etkilemesinin bir yolu olabilecektir.

Cumhurbaşkanının yasama ile ilişkilerinde bir diğer yetki kararname çıkarma yetkisidir. Yeni sistem ile 104. Maddede yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanına yürütme yetkisine ilişkin olmak kaydıyla kararname çıkarma yetkisi tanınmaktadır. İlgili paragraf şu şekildedir:

“Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasal haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.”

Görüldüğü gibi düzenleme ile Cumhurbaşkanına yalnızca yürütme alanında ve sınırı anayasa ile belirlenmiş konularda kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Böylece Cumhurbaşkanının yasama alanına müdahalesi engellenmek istenmiştir. Ayrıca kanunla aralarında çatışma çıkması ihtimali düşünülerek normların hiyerarşik konumu da düzenlenmiş olmaktadır. Bu yönüyle Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanunun altında, yönetmeliğin üstünde bir düzeyde olduğu söylenebilir⁴¹⁵. Kararnamelerin yargısal denetimi de yeni sistemle öngörülerek Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini denetlemek üzere yetkili kılınmıştır. Yapılan

⁴¹⁴ GÜLENER, MİŞ, *Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, s. 24.

⁴¹⁵ FENDOĞLU, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, s. 98.

değişiklikle 148. Maddede Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkileri arasından “kanun hükmünde kararnamelerin” ibaresi kaldırılıp yerine “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin” ibaresi eklenmiştir. Maddenin yeni hali ile Anayasa Mahkemesi Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini şekil ve esas yönünden Anayasaya uygunluğunu denetleyebileceği düzenlenmiş olmaktadır.

Cumhurbaşkanına verilmiş olan kararnama çıkarma yetkisi, önceki sistemde Bakanlar Kurulu’na ait olan KHK çıkarma yetkisinin ikamesidir denilebilir. Ancak önemli bir fark bulunmaktadır ki, Bakanlar Kurulu KHK çıkarmak için Meclis tarafından çıkarılmış ve sınırları önceden belirlenmiş bir yetki kanununa ihtiyaç duymaktadır. Çünkü kanun yapma yetkisi TBMM’nin olup, Anayasaya göre bu yetki devredilemez. Oysa yeni sistemde Cumhurbaşkanının böyle bir yetkilendirmeye ihtiyacı olmayıp kararnameyi ilk elden çıkarabilmektedir. Bu da yasama yetkisinin yürütme organına devredilmesi eleştirisini ortaya çıkarmaktadır⁴¹⁶.

Yeni sistemde Cumhurbaşkanına olağanüstü hal ilan etme yetkisi ile birlikte olağanüstü hal kararnamesi çıkarma yetkisi de verilmektedir. 119. Maddede yapılan düzenleme ile Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda 104. Maddenin 17. Fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilecektir. Bu kararnamelerin kanun hükmünde olduğu madde metninde açıkça belirtilmiştir. Kararnameler aynı gün Meclisin onayına sunulur. Meclisin üç ay içerisinde görüşüp karara bağlamadığı kararnameler kendiliğinden yürürlükten kalkar. 148. Maddede yapılan düzenleme ile Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Anayasa yargısının denetimi dışında bırakılmıştır. Buna göre Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurulamayacaktır.

Belirtmek gerekir ki, Cumhurbaşkanının yürütme alanında yönetsel kararnameler çıkarması başkanlık sistemini tercih eden ülkelerde başvuru yaygın bir yöntemdir. Çünkü Cumhurbaşkanı halk tarafından bizzat yürütme alanından

⁴¹⁶ Bkz. KÖKER, Levent, “Getirilmek istenen başkanlık sistemi: Prof. Levent Köker ile Söyleşi”, 12.12.2016., <http://medyascope.tv/2016/12/12/getirilmek-istenen-baskanlik-sistemi-prof-levent-koker-ile-soylesi/>

sorumlu olmak üzere seçilmektedir ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için bu tür bir düzenleme yetkisine sahip olması gerekir⁴¹⁷.

Ancak 104. Maddede yapılan düzenlemede “Kanunlarda açıkça düzenlenen” konular ibaresi müphem kalmış olup yoruma açık bir alan bırakmaktadır⁴¹⁸. Bu durum Sartori’nin belirttiği gibi “decretismo, yani parlamentoyu aşarak kararname yoluyla yönetim” gibi bir tehlikeye sebep olabilecektir⁴¹⁹. Bir diğer taraftan olağanüstü halde verilen yargı denetimine kapalı kararname çıkarma yetkisi de yasama ve yürütmenin sert ayrılığını benimsemiş olan sistemde yasamanın asli alanına girilmesi noktasında bir çelişki ortaya çıkabilecektir.

Yeni sistemde milletlerarası antlaşmaların onaylanması da Meclis yetkisi sınırları içerisinde bırakılarak yürütmenin önemli bir yetki olarak bu konuda dengelenmesi sağlanmıştır. Belirtmek gerekir ki milletlerarası antlaşmaların onaylanması konusunda prosedürel olarak bir değişiklik öngörülmemiştir. Milletlerarası antlaşmaların uygun bulunması usulünün düzenlendiği 90. madde değiştirilmediği gibi, Meclis’in bu konudaki yetkisinde de bir değişikliğe gidilmemiştir (md. 87). Dolayısıyla yürütmenin başı olarak Cumhurbaşkanı milletlerarası antlaşmalar yapabilecekse de, bu antlaşmaları onaylama yetkisi Meclis’te kalmaya devam edecektir. Yeni sistemde bu yaklaşımın önemi, yürütmeyi tek başına elinde bulunduran ve siyasal sorumluluğu bulunmayan Cumhurbaşkanının sınırlandırılması/dengelenmesi noktasında olmaktadır.

Türkiye’nin yeni sisteminde ilk kez olarak anayasaya giren bir diğer denge mekanizması yasama ve yürütmenin seçimleri yenileme imkânına sahip olmasıdır. 6771 sayılı kanunun genel gerekçesinde bu düzenlemenin Türkiye’nin sistem tecrübesi ve dünya hükümet sistemi pratikleri gözetilerek geliştirilmiş rasyonel bir model olduğu belirtilmiştir⁴²⁰. Yine madde gerekçesinde de iki kuvvet arasında kriz oluşması ihtimalinde olası siyasal tikanlıkların halkın hakemliğine başvurulacak

⁴¹⁷ DURGUN, Gonca B., “Anayasa Referandumu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 498.

⁴¹⁸ ÖZBUDUN, Ergun, “Başkanlık Sistemi Ve Türkiye”, *Liberal Perspektif Analiz*, Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayını, Ankara 2015, s. 22.

⁴¹⁹ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 212.

⁴²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı: 447, s. 10. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic (16.06.2018)

çözümlemesi amacına yönelik olarak yapılan düzenlemenin denge ve kontrol mekanizması açısından önem arz ettiği ifade edilmiştir⁴²¹.

İlk olarak bu uygulama başkanlık sisteminin temel yapısı ile bağdaşmamaktadır. Gerçekten başkanlık sisteminde yasama organının başkanı düşürememesine paralel olarak, başkan da yasama organını feshedememektedir⁴²². Hatta denilebilir ki bu durum başkanlık sistemini parlamenter sistemden ayıran temel özelliklerin başında gelir. Çünkü sistemin mantığı böyle bir mekanizmayı zorunlu kılar. Halkın seçtiği başkanı ancak halk değiştirebilmelidir. Özbudun, TBMM ve Cumhurbaşkanının karşılıklı olarak birbirlerinin görevine son verebilmesinin, Türk usulü başkanlık sistemi, yani Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin Amerikan başkanlık sisteminden ayrıldığı en temel nokta olduğunu ifade etmektedir⁴²³.

Keza parlamenter sistemde de yasama organı ile yürütmenin birbirlerinin tekrar seçilmesini sağlayacak araçları vardır ki bu da bu organların oluşumları ile paralellik arz eder. Cumhurbaşkanının parlamentonun seçimlerini yenileyebilmesi yönüyle bakıldığında Türkiye'deki sistemin başkanlık sistemine değil parlamenter sisteme daha yakın olduğunu söylemek mümkündür⁴²⁴. Ancak parlamenter sistemde de seçimlerin yenilenmesi usulü bu şekilde her iki kuvvetin aynı anda seçime gitmesi zorunluluğunu içermemekte, hatta bu yaklaşım parlamenter sistemdeki fesih müessesesinin mantığına da aykırı olmaktadır. Dolayısıyla parlamenter sisteme de uygun olmayan bir yaklaşım söz konusudur.

Bu hususta ikinci önemli nokta Cumhurbaşkanı ve TBMM'nin seçimleri yenileme yetkisini kullanırken farklı prosedürleri izlemeleri gerekmektedir. Değişiklikle 116. Maddede yapılan düzenlemeye göre TBMM'nin seçimleri yenilemesi için üye tam sayısının beşte üç çoğunluğuyla karar alması gerekmektedir. Oysa Cumhurbaşkanının bu yetkiyi kullanması için böyle bir çoğunluğa ihtiyacı olmayıp koşulsuz bir şekilde seçimlerin yenilenmesini isteyebilecektir. Bu durum kuvvetler arasında eşitsizlik oluşturacak, yürütmenin yasamaya tahakkümüne imkân verebilecektir.

⁴²¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, s. 14.

⁴²² LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler*, s. 66.

⁴²³ ÖZBUDUN, "Başkanlık Sistemi Ve Türkiye", s. 12.

⁴²⁴ GÖZLER, Kemal, "Cumhurbaşkanlığı Sistemi Mi, Başkanlık Sistemi Mi, Yoksa Neverland Sistemi Mi? 16 Nisan'da Neyi Oylayacağız?", <http://www.anayasa.gen.tr/neverland.pdf> (16.06.2018), s. 11.

Bu tercihi İktidar Partisi milletvekili de olan Anayasa Hukukçusu Burhan Kuzu şu şekilde açıklamaktadır:

“Evet, Başkanlık modeli olan bir ülkede kuvvetler ayrılığı ilkesi çok sert uygulandığı için yasama yürütmeyi düşüremez, yürütme de yasamayı feshedemez. Bu ilke ABD’de katı bir şekilde uygulanmaktadır. Ne var ki bu durum ülkede zaman zaman sistemin tıkanmasına neden olmaktadır. Bu yüzden Güney Amerika ülkeleri başkanlık sistemini getirirken, başkana kanun tasarısı hazırlama ve gerektiğinde parlamentoyu feshetme yetkisi vermişlerdir. Ancak aynı yetki yasamaya verilmediğinde, başkan parlamentoyu feshetme yetkisini kötüye kullanmıştır. Oysa bizim getirdiğimiz modelde parlamento da Cumhurbaşkanı düşürebilmekte ve her ikisi de aynı anda seçimlere gitmektedir. Bu tip bir dengeli karşılıklı yaptırım yetkisi sadece bize hastır ve bence çok da orijinaldir. Ancak, yetki karşılıklı ve aynı anda seçimi öngördüğü için uygulamada bu yetki kolay kolay kullanılmayacaktır.”⁴²⁵

Belirtmek gerekir ki, Vedel de seçimlerin karşılıklı yenilenebilmesi mekanizmasını başkanlık sisteminin tipik sorunu olan sistem kilitlemeleri için bir çözüm olarak ileri sürmektedir. Fiiliyatta Başkan ve Kongre arasındaki zorunlu uyum, iktidar koridorları arkasında uzun sürede gerçekleşen gayri resmî diyaloglarla sağlanmaktadır. Ancak genç demokrasilerde iki organın birbirinin görevini sona erdirecek araçlara sahip olmaması nedeniyle uyuşmazlığın bir çıkmaza yol açacak şekilde sertleşmesi mümkündür. Yazar buna çözüm olarak başkana aynı zamanda kendi seçimlerini de yenilemek koşuluyla Temsilciler Meclisi’ni feshedebilmesi, aynı şekilde Temsilciler Meclisi’nin de kendi seçimlerinin yenilenmesi koşuluyla Başkan’ı düşürebilmesi kuralını önermektedir. Yazar’a göre bu çözümün iki yararı bulunmaktadır: Birincisi halkın hakem olarak hareket etmesi, ikinci ve esas yarar ise bu mekanizmanın taraflar için caydırıcı etkisinin olmasıdır. Çünkü iki organ da kendi varlığına son vermek istemeyecek ve uzlaşma yolunu tercih etmek zorunda kalacaktır⁴²⁶.

Sonuç olarak denge mekanizması olarak öngörülen karşılıklı seçim yenileme düzenlemesinin, başkanlık sistemi uygulamaları dikkate alındığında rasyonel bir yaklaşım olduğu kabul edilmelidir. Bununla birlikte yukarıda sayılan gerekçelerden dolayı bu yöntemin denge mekanizması olması gerekirken bilakis dengesiz bir siyasal sisteme, yine bir kötü ihtimal olarak antidemokratik bir uygulamaya yol açması da muhtemeldir.

⁴²⁵ KUZU, Burhan, “Anayasa Değişikliği ve Hükümet Sisteminin Genel Faydaları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 127.

⁴²⁶ VEDEL, Georger, “BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı”, Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu- Türk Demokrasi Vakfı Ortaklaşa Düzenlediği Konferans, Çev. Ergun Özbudun, Levent Köker, 1993, Ankara, s. 101. Aktaran; İYİMAYA, Ahmet, “Anayasa Değişikliği Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 80.

Görüldüğü üzere Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, genel hatları itibari ile başkanlık sistemi üzerine kurgulanmış olsa da, bazı yönleriyle önemli sapmalar meydana getirmektedir. Bu sapmalar, Amerikan başkanlık sisteminin temel özelliği olan denge ve denetim (check-balance) mekanizmalarına ilişkin olduğundan, sistemin en fazla tartışılan ve başarı şansının düşük bulunmasına neden olan yönlerini de oluşturmaktadır. Türkiye'nin yeni mekanizmalar kurduğu gibi, ABD'de mevcut bulunan mekanizmaları almamış olması da dikkat çeken bir başka husustur. Yeni sistemin ABD'den farklılaştığı noktalar ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

5. Eş Zamanlı Seçimler

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde her iki kuvvetin seçiminin beş yılda bir aynı gün yapılacağı öngörülmektedir (md. 77). Seçimlerin aynı anda yapılacağı kuralı, yasamanın yürütme güdümünde oluşma riskini doğuracağı konusunda bir eleştiriyi gündeme getirmektedir. Bu durum kuvvetlerin organik ayrılıklarını şart koşan tipik başkanlık sisteminde yer alan mantığı bozmakta, yürütmenin başının aynı zamanda parti başkanı olarak yasama organını da -seçim dönemlerinin aynılaştırılması üzerinden- kontrolü altına alması sonucunu doğuracak bir sapma meydana getirebilme riskini de taşımaktadır⁴²⁷. Bununla birlikte eş zamanlı seçimin, başkan ve onu destekleyen bir çoğunluğun yasamada hakim olacağı varsayımıyla olası sistem tıkanmalarını önleyeceği görüşüne dayanarak önerildiğini de belirtmek gerekiyor⁴²⁸.

Gerçekten bu konu, iki ayrı görüşü ortaya çıkarmaktadır. Birincisi bu tercihin, başkanın çoğunluk partisini de elde ederek yasamayı kontrolü altına alabilme riskini taşıdığına ilişkin eleştiridir. İkinci görüş ise yasama ve yürütmenin eş zamanlı seçiminin bu iki kuvvet arasında uyumlu bir işbirliği oluşturulmak suretiyle siyasal tıkanlıkların önlenmesi amacına hizmet edeceği⁴²⁹ şeklinde özetlenebilir⁴³⁰.

⁴²⁷ Teklifin geneli üzerinde yapılan müzakerelerde aleyhte söz alan milletvekilleri tarafından ileri sürülen görüş bu şekildedir, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, s. 32

⁴²⁸ Bkz. 05/01/2017 tarihinde kabul edilerek 6771 kanun numarası ile kanunlaşan teklifin Genel Gerekeçesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı: 447, s. 10.

⁴²⁹ DURGUN, "Anayasa Referandum ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi", s. 498.

⁴³⁰ İktidar Partisinin görüşünün de eş zamanlı seçimin bir denge mekanizması olduğunu söyleyebiliriz. Bkz., Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı: 447, s. 25 vd. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic (16.06.2018)

Belirtmek gerekir ki her iki görüşün de haklı yanları bulunmaktadır. Sartori'ye göre Seçimlerin farklı zamanlarda yapılması gerektiğini savunanlar için sürekli seçimlerin kamuoyundaki değişimlerle uyumlu halde tutması ve politikacıların duyarlılığını arttırması temel argümandır. Aksini savunanlarsa ayrı zamanlarda yapılacak seçimlerin çoğunluk ihtiyacının tatminini daima güçleştirdiği düşüncesindedirler. İki görüş de tutarlıdır. Sartori bu konuya şöyle yaklaşmaktadır: Eş zamanlı veya ayrı zamanda yapılacak sistemlerin getirileri, sistemi tercih eden toplumun ihtiyaçlarına göre belirlenmelidir. Eğer ağır basan ihtiyaç işleyen ve sorumlu hükümetlere sahip olmaksızın çoğunluğu sağlayabilmek adına eş zamanlı seçim mantıklı olacaktır. Yok eğer bundan daha önemli olan şey kamuoyuna karşı duyarlılık ise o zaman seçimler ayrı zamanlarda yapılmalıdır. Sartori şunu da eklemektedir; eş zamanlı seçimler potansiyel olarak mevcut bulunmayan bölünmemiş çoğunlukları yaratmaz, ancak ayrı zamanlarda yapılan seçimler çoğunluğun bölünmesini kolaylaştırır⁴³¹.

Sartori'nin çok yerinde ifade ettiği gibi bir sistemin dinamikleri, o sistemin kabul edildiği toplumun ve siyasal mekanizmanın ihtiyaçlarına göre belirlenmelidir. Türkiye'nin tercihi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu bağlamda iki türlü çoğunluk usulü ve nispi temsil usulü seçim sistemlerinde etkili olduğundan parti sistemimiz çok partili olmaya devam edecektir. Bu sebeple eş zamanlı seçimler, bölünme potansiyelinin yüksek olduğu siyasal sistemde çoğunluğu korumaya yönelik bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

Ancak, ABD'den farklı olarak Türkiye'de sıkı bir şekilde uygulanan parti disiplini müessesesi ile birlikte düşünüldüğünde aynı zamanda yapılacak seçimlerin, Cumhurbaşkanlığı adayının yasama organını şekillendirme gayretine dönüşebileceği açıktır. Seçimleri yenileme yetkisini koşulsuz kullanma imkânına sahip olması da bu durumu kolaylaştırabilecektir. Parlamento çoğunluğuna sahip partinin liderinin Cumhurbaşkanlığı olması durumunda yine parti disiplininin etkisiyle, yürütmenin yasama faaliyetlerine müdahalesi, hatta tahakkümü de söz konusu olabilecektir. Böyle bir ihtimalde denge ve denetim mekanizmasının sağlıklı çalışabilmesi mümkün olmayacaktır.

Bu kural, seçimlerin yenilenmesi yetkisinin her iki kuvvete de karşılıklı olarak verilmiş olmasından dolayı da önem kazanmaktadır. Gerçekten, normalde de aynı anda

⁴³¹ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 231.

yapılması planlanan iki kuvvetin seçiminde Cumhurbaşkanının, seçimlerin kendi aleyhine sonuçlanması ihtimalinde koşulsuz fesih yetkisini devreye geçirebileceği ihtimal dahilindedir. Yine 116. Maddenin yeni halinde yer alan “Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde, Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir” şeklindeki düzenlemenin, Cumhurbaşkanının görev süresini, seçimleri yenilemek yoluyla üç döneme kadar uzatabileceği de bir diğer eleştiri konusudur⁴³².

Belirtmek gerekir ki, her sistem kendi zorunlu koşullarını doğurur ve şekillenmesi ister istemez bu koşullar çerçevesinde gerçekleşir. Bu bağlamda Türkiye’de Amerikan sisteminden farklı olarak kabul edilen eş zamanlı seçim müessesesini bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Serbest yapılı partilerin, iki parti sisteminin, ideolojik olarak kutuplaşmamış siyasal ortamın, kuvvetli yerel yönetimlerin, lobi faaliyetlerinin ve sivil toplumun gelişmiş olmasının ve daha birçok sebebin, esasen yasama ve yürütme organları arasında siyasal krizler ve tıkanıklıkların yüksek bir potansiyel olarak mevcut bulunduğu başkanlık sisteminin iki asırdan fazla bir zamandır ABD’de başarı ile sürdürebilmesini sağlaması, diğer taraftan hem yasamanın hem yürütmenin tek turlu basit çoğunluk sistemi ile yapılması nedeni ile ülkede çoğunluğun tahakkümü tehdidinin ön plana alınarak seçimlerin farklı zamanlarda yapılması gibi bir dengeleyiciye başvurmalarının altındaki sebepler olarak anlaşılabilir. Buna karşılık Türkiye’nin de, tüm bu bahsedilen ılımlı siyasal koşullardan uzak ve yıllarca istikrarsız yönetimlerle problemler yaşamış bir ülke olarak kutuplaşmış ve çok partili sistemine, eş zamanlı seçimleri dengeleyici bir unsur olarak tercih etmiş olduğu aynı bağlamda kabul edilebilir⁴³³. Bu yönüyle Türkiye’nin tercihinin rasyonel bir çözüm yolu olarak tercih edildiği söylenebilir. Ancak seçimlerin yenilenebilmesi yetkisinin her iki kuvvete de verilmiş olması, Cumhurbaşkanının bu yetkiyi koşulsuz kullanabilecek olması, bahsedilen riskleri doğurabilecektir. Bu

⁴³² Bu konudaki tartışmalar ve eleştiriler için bkz. ERDOĞAN, Mustafa, Başkanlık Sistemi, Latin Amerika Tecrübesi Ve Türkiye, Liberal Perspektif ANALİZ, S. 3, Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayını, 2016.; GÖZLER, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi?...”, KÖKER, Levent, “Getirilmek istenen başkanlık sistemi: Prof. Levent Köker ile söyleşi”, ÖZBUDUN, “Başkanlık Sistemi Ve Türkiye”.

⁴³³ Belirtmek gerekir ki, eş zamanlı seçimler Sartori tarafından başkanlık sisteminin daha iyi işleyeceği şartlar arasında sayılmıştır. Sartori’ye göre başkanlık sistemi ancak iki partili, iki partili olmasa bile iki kutuplu bir ortamda en iyi işleyebilecektir ve bu ortamı sağlayacak olan şartlar şunlardır: (i) başkanlığın merkezi konumu; (ii) başkanlık için başlıca yarışmacılar olarak faaliyet gösteren partilere sahip olmak; (iii) kazanmak için mutlak çoğunluğun şart olması (iki turlu sistemle); (iv) parlamento ve başkanlık seçimlerinin eş zamanlı olması, SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 232.

yönüyle sistemin ülkesel koşullar dikkate alınarak oluşturulması konusu nasıl makul gerekçelerle açıklanabilmekteyse, bu oluşumun yaratabileceği tehlikeler de aynı şekilde makul gerekçelere sahiptir. Sistem hayata geçmemiş olduğundan argümanları destekleyecek tecrübeler henüz sahip değiliz. Ancak olasılıklarla oluşturulabilecek bir değerlendirme ile sadece iki tercihten biri olarak değerlendirilecek eş zamanlı seçimlerin, seçimlerin yenilenmesi mekanizması ile birlikte yasamanın yürütmenin güdümünde oluşturulabileceği ve parti disiplininden dolayı yasama üzerinde yürütme tahakkümü oluşturabileceği sistemin yaratabileceği bir risk olarak değerlendirilebilir.

C. Yeni Sistemin ABD Başkanlık Sistemi İle Karşılaştırılması

Türkiye’de ilk kez 24 Haziran seçimlerinden sonra uygulamaya geçecek olan yeni hükümet sistemi, genel hatları ile bir başkanlık sistemi çerçevesi çizmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’nin uzun yıllardır tartıştığı sistem değişikliğinde Amerikan başkanlık sistemi ile tam olarak örtüşmediği hem olumlu hem de olumsuz eleştiri olarak ileri sürülmektedir. Olumlu olarak bunun Türk tipi bir başkanlık sistemi olduğu vurgusu yapılmakta, olumsuz olarak da başkanlık sistemindeki denge ve denetim mekanizmalarının yeterli olmadığı söz konusu edilmektedir⁴³⁴. Bu bağlamda yeni hükümet sisteminin niteliğinin anlaşılması için sistemin kurucusu ve tipik örneği olan Amerikan başkanlık sistemi ile karşılaştırılması gerekmektedir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini başkanlık sistemi ile karşılaştırırken sistemin ana unsurları olan yasama, yürütme ve denge-denetim mekanizmaları ele alınacak, ardından iki siyasal sistemi oluşturan genel unsurlar karşılaştırılacaktır.

1. Yürütmenin Yapısı ve Seçimi

İlk olarak yürütme yapısı her iki sistemde de halk tarafından seçilen ve yürütmeye tek başına sahip olan bir başkan/Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulmaktadır. Her iki sistemde de kolejyal bir yürütme organı bulunmayıp, tek başına yürütmeye sahip olan başkan/Cumhurbaşkanı, yardımcılar tahsis ederek

⁴³⁴ Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine ilişkin eleştiriler için bkz.: ERDOĞAN, Mustafa, “Başkanlık Sistemi, Latin Amerika Tecrübesi Ve Türkiye”, *Liberal Perspektif ANALİZ*, S. 3, Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayını, 2016.; GÖZLER, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi Mi, Başkanlık Sistemi mi?...”, KÖKER, Levent, “Getirilmek istenen başkanlık sistemi: Prof. Levent Köker ile söyleşi”; ÖZBUDUN, “Başkanlık Sistemi Ve Türkiye”; KABOĞLU, İbrahim, “Kaya gibi’ parti, ‘sistem dışı’ anayasa...”, *Birgün Gazetesi*, 19.01.2017 tarihli yazı. <https://www.birgun.net/haber-detay/kaya-gibi-parti-sistem-disi-anayasa-143705.html> (16.06.2018)

yürütme yetkisini kullanabilmektedir. Bununla birlikte hem yürütmenin seçimi, hem yardımcılarının seçimi hususları iki sistem arasında bazı farklılıklar içermektedir.

ABD’de başkan iki dereceli bir seçimle seçilir. İlk aşamadaki seçimlerde başkanı seçecek olan ikinci seçmenler belirlenir. İlk seçimlerde belirlenen bu seçmenler her federe devletin sınırları içinde, kongredeki temsilcileri sayısı kadar seçilebilmektedir. Bu sayı federe devletin, temsilciler meclisindeki temsilci sayısı ile Senatodaki iki üyesinin toplamını ifade etmektedir. Her federe devletten belirtilen sayıdaki ikinci seçmenin mutlak çoğunluğu ile başkan seçilir. İkinci seçmenler partilerinin adayına oy kullanmak zorunda olduğundan, ilk aşamadaki seçmenler esasen başkan adayına oy vermiş olurlar⁴³⁵.

Oysa Türkiye’deki sistemde Cumhurbaşkanı, tek aşamalı (tek turlu değil) bir genel seçim yoluyla bizzat halk tarafından seçilecektir. Bununla birlikte Amerika’daki seçim sisteminde ikinci seçmenlerin kullanacakları oyun önceden belli olmasından ötürü halk tarafından seçilme noktasında bir fark bulunmamaktadır.

Yürütmenin seçimi ile ilgili bir diğer fark, ABD’de başkanın yardımcısı ile birlikte seçilmesidir. Amerikan Anayasasının 2. Maddesinin 1. Bölümünde Yürütme yetkisinin başkanda olduğu ve başkanın, 4 yıllık bir süre ile başkanla aynı dönemde görevini yürütecek olan bir başkan yardımcısı ile birlikte seçileceği belirtilmiştir. Amerikan anayasasına 1804 yılında eklenen madde ile, seçimlerde başkan ve yardımcısının birlikte oylanması usulü getirilmiştir. Buna göre ikinci seçmenler aynı seçimde hem başkanı hem de başkan yardımcısını seçmektedirler.

Türkiye’nin yeni hükümet sisteminde ise önce Cumhurbaşkanı seçilecek, daha sonra seçilen Cumhurbaşkanı, yardımcılarını belirleyecektir. 1982 Anayasasının değiştirilen 106. Maddesine göre Cumhurbaşkanı, seçildikten sonra bir veya daha fazla Cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilecektir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise yalnızca Cumhurbaşkanı adayları oylanacaktır.

Belirtmek gerekir ki, ABD’de başkan yardımcısından başka başkana yürütme işlerinde refakat edecek sekreter isimli görevliler bulunmaktadır⁴³⁶. Parlamenter sistemdeki bakana tekabül eden bu görevliler, parlamenter sistemden farklı olarak

⁴³⁵ DERELİ, *ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, s. 40-41.

⁴³⁶ ZENGİN, Mehmet Ali, “Abd Başkanlık Sisteminde Fren Ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Ankara 2016, S. 28, s. 8.

siyasal açıdan doğrudan başkana karşı sorumludurlar ve atanmaları ve görevden alınmaları Senatonun uygun bulma koşulu ile başkan tarafından yapılır⁴³⁷. ABD anayasasında başkan yardımcısı sekreterlerden farklı bir kurum olarak düzenlenmiştir. ABD anayasasına göre başkan yardımcısı başkanla birlikte ve aynı dönem için seçilir⁴³⁸, başkanın görevden alınması, ölümü veya istifası halinde başkan yardımcısı başkan olur⁴³⁹, buna karşılık başkan yardımcısı makamının boşalması halinde başkan, hem temsilciler meclisinin hem de Senatonun çoğunluk oylarını alan bir başkan yardımcısını atayabilecektir⁴⁴⁰. Başkan Yardımcısı ayrıca Senatonun da başkanıdır, ancak sadece eşitlik durumunda oy kullanabilmektedir⁴⁴¹. Başkan yardımcısının belirtilen durumlarda başkanın yerine göreve geçmek⁴⁴² ve Senatoya başkanlık etmek dışında anayasada öngörülen belli bir görevi yoktur⁴⁴³.

Görüldüğü gibi ABD anayasasına göre başkan yardımcısı, başkanın sekreterlerinden farklı bir konuma sahiptir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de 106. Maddeye göre Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanlar ayrı iki makam olarak zikredilmiş fakat organik veya işlevsel farklılıklarından bahsedilmemiştir. Yalnızca 106. Maddenin 3. Fıkrasında Cumhurbaşkanının yurt dışına çıkma veya hastalık gibi durumlarda yerine geçici olarak Cumhurbaşkanı yardımcısının vekâlet edeceği belirtilmiştir. Ancak ayrı bir Cumhurbaşkanı yardımcısı makamı öngörülmemiş olduğundan burada bahsi geçen yardımcının hangisi olacağı belirsiz kalmış olmaktadır. Sonuç olarak, ABD'dekine benzer ayrı bir başkan yardımcılığı makamı yaratılmış değildir.

ABD'de başkan yardımcılığı gibi ayrı bir makam oluşturulmuş olmakla birlikte bu makam yürütme yetkilerini paylaşan, parlamenter sistemdeki gibi yürütmeyi bölen bir makam değildir. Bununla birlikte, ABD sisteminde başkanın görev ve yetkilerini çok bulan başkan Eisenhower'in birçok işi yardımcısı Nixon'a bırakmasından

⁴³⁷ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 445.

⁴³⁸ ABD Anayasası, Madde 2, Bölüm 1.

⁴³⁹ ABD Anayasası, 25. Değişiklik (1967), Bölüm 1.

⁴⁴⁰ ABD Anayasası, 25. Değişiklik (1967), Bölüm 2.

⁴⁴¹ ABD Anayasası, Madde 1, Bölüm 3.

⁴⁴² Anayasada başkan yardımcısına bazı durumlarda başkanlık makamına vekalet etmek görevi de verilmiş olup, başkanın görevden alınması, ölümü veya istifası hallerinde başkan olarak görev yapması bunlardan farklıdır.

⁴⁴³ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 446.

başlayarak başkan yardımcılarını yürütmeye daha aktif hale gelmişlerdir⁴⁴⁴. Ancak netice itibari ile başkan yürütmeye tek karar merciidir⁴⁴⁵.

2. Yasamanın Yapısı ve Seçimi

ABD anayasasının 1. Maddesinin ilk bölümünde anayasanın sağladığı bütün yasama yetkilerinin kongrede olduğu belirtilmektedir. Kongre, federal sistemin mantıklı bir sonucu olarak Temsilciler Meclisi ve Senatodan oluşmaktadır⁴⁴⁶.

Kongre üyelerinin seçimi tek turlu çoğunluk sistemi ile yapılmaktadır. İki meclis farklı zamanlarda yapılan seçimler yoluyla oluşturulmaktadır. Temsilciler meclisi iki yılda bir, federe devletlerin içerisinde oluşturulan seçim bölgelerinde basit çoğunluğu sağlayan adayların seçilmesiyle yenilenmektedir. Senato seçimi ise her federe devletin bir seçim bölgesi oluşturması suretiyle altı yıllık görev süresi için ikişer senatörün seçilmesiyle yapılmaktadır. Ancak Senatonun, iki yılda bir üçte biri yenilenmektedir⁴⁴⁷.

Türkiye'deki seçimler yüzde onluk ülke barajıyla birlikte uygulanan d'Hondt nispi temsil sistemi ile yapılmaktadır⁴⁴⁸. Tek meclisin seçilmesinde iller seçim bölgeleri oluşturmaktadır. Her seçim bölgesinde nüfus oranına göre belirlenen temsilci çıkarılmaktadır. İki seçim sistemi arasındaki fark, ülkede parti sisteminin oluşumunu önemli ölçüde etkilemektedir. Gerçekten Amerikan sisteminde çoğunluk usulü iki büyük partinin yarıştığı iki partili sistemi kolaylaştırmakta, aynı şekilde Türkiye'deki nispi temsil sistemi de çok partinin seçim yarışlarına girmesini kolaylaştırarak çok partili bir sisteme zemin hazırlamaktadır⁴⁴⁹. Nitekim, Amerikan siyasal tarihi iki büyük partinin yarışmasının tarihi olmuş, Türkiye'de de nispi temsilin kabul edildiği yıllar çok partili bir siyasal yaşama vücut vermiştir.

⁴⁴⁴ GÜRBÜZ, *Siyasal Sistemler*, İstanbul, May Yayınları, 1980, s. 92.

⁴⁴⁵ ZENGİN, "Abd Başkanlık Sisteminde Fren Ve Denge Mekanizması...", s. 8.

⁴⁴⁶ Çam, *Devlet Sistemleri*, s. 117.

⁴⁴⁷ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 117.

⁴⁴⁸ Bkz., 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu md. 34.

⁴⁴⁹ Bkz. SARTORİ, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 80.

İki ülke siyasal sisteminde önemli bir fark olan yasama organının çift meclisli yapısı, ABD'nin anayasa koyucuları tarafından yasama yetkisinin çoğunluk tarafından kontrol edilen tek bir kurumun elinde toplanmasını engellemek amacıyla Senatonun da öngörülmesiyle oluşturulmuştur⁴⁵⁰. İki meclisin farklı zamanlarda seçilmesi sağlanarak, yasama organının farklı çoğunluklar tarafından oluşturulması istenmiş, böylece seçim sistemindeki çoğunlukçu yapının, siyasal sistemi olumsuz etkilememesi amaçlanmıştır⁴⁵¹.

ABD'de bilindiği üzere sadece kongrenin iki meclisi değil, yürütme organı da farklı zamanda seçilmektedir. Böylece sistemde bir denge mekanizması kurulmuş olmaktadır⁴⁵². Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde başından beri eleştirilen eş zamanlı seçim, daha önce ifade ettiğimiz gibi, Sartori'nin yaklaşımı ile değerlendirilerek, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirilmelidir. Bununla birlikte eşzamanlı seçimin, yürütmenin, yasama organının da çoğunluğuna sahip olması ihtimalinde kuvvetler ayrılığı konusunda risk teşkil edebileceği de açıktır. Başkanlık sisteminde bu durum parlamenter sistemden şu yönüyle ayrılır: Başkanlık sisteminde kuvvetlerin sert ayrılığı kurgulanmıştır. Bundan dolayı da, son derece geniş yetkilere sahip başkanın bir risk teşkil etmemesi için yasamanın kati surette bağımsız olması ve yürütmenin kontrolünden uzak olması gerekir. Çünkü böyle bir senaryoda görevinden alınması söz konusu değildir. Bu sebeple seçim zamanları farklı tayin edilerek bir denge mekanizması kurulmuş olur.

Türkiye'de eş zamanlı seçimlere ek olarak kuvvetlerin karşılıklı seçim yenileme yetkisi getirilmiştir. Bu tercih, Özbudun'a göre, Türk sisteminin ABD tipi başkanlık sisteminden ayrıldığı en önemli nokta olmaktadır⁴⁵³. Gerçekten, başkanlık sisteminin temel özelliği kuvvetlerin sert bir biçimde ayrılmış olmasıdır. Bu bağlamda, iki kuvvetin birbirini etkileme kapasiteleri oldukça düşük olarak kurgulanmıştır. Dolayısıyla parlamenter sistemde olduğu gibi organların birbirlerinin görevlerini sonlandırması olası değildir. Oysa Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde iki kuvvetin karşılıklı olarak seçimleri yenileme yetkisi bulunmaktadır. Bu tercih, iktidar kanadı

⁴⁵⁰ SAYARI, Sabri, "Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Başkanlık Rejimi: ABD", *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Deniz Kağncıoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2502, Eskişehir 2012, s. 107.

⁴⁵¹ SHAW, Malcolm, *Anglo-American Democracy* (London Routledge and Kagen Paul, 1968), s. 56, Aktaran; ULUŞAHİN, Nur, "Başkanlık Sistemi ve Değerler Sorunsalı", *Liberal Düşünce Dergisi*, 1999, s. 72.

⁴⁵² Bkz., SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 230.

⁴⁵³ ÖZBUDUN, "Başkanlık Sistemi ve Türkiye", s. 12.

tarafından, ABD'deki sert kuvvetler ayrılığının zaman zaman sistemin tıkanmasına yol açtığı, bu tür bir tıkanıklık ihtimalinde karşılıklı bu yetkinin bir çözüm olarak geliştirildiği savıyla açıklanmaktadır⁴⁵⁴. Bir çözüm yöntemi olarak geliştirilen bu mekanizma, bahsedilen gerekçelerle makul bir tercihtir. Bununla birlikte seçimleri yenileme yetkisi eş zamanlı yapılacak normal seçimlerle birlikte düşünüldüğünde, kuvvetler ayrılığı konusunda bir risk oluşturabilecektir. Nitekim Cumhurbaşkanı seçilecek kişi, partisinin çoğunluğu sağlayamaması halinde seçimleri hiçbir ön koşula ihtiyaç duymadan yenileyebilme yetkisine sahiptir. Bu imkânla, sürekli olarak aynı çoğunluklar tarafından hem yasamanın hem yürütmenin oluşturulması, parti disiplinine sahip bir ülkede kuvvetler ayrılığını tehlikeye sokabilecektir.

Yasamanın seçimine ilişkin olarak Türk sistemi ABD sisteminden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Özellikle çoğunluk-nispi seçim sistemi noktasındaki fark, parti sisteminin şekillenmesinde olduğu gibi, başkanlık sisteminin işleyişinde de önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Başkanlık sisteminin iki parti ile işleyebileceği varsayımına karşılık, nispi temsilin bölünmüş çoğunluklar yarattığından başkanlık sistemi ile uyumsuz olduğu belirtilmektedir⁴⁵⁵. Bu nedenle Türkiye'de nispi temsilin yasama organı seçimlerinde tercih ediliyor olması ve dolayısıyla çok partili sistemi yeni sistemin işleyişi noktasında önem kazanmaktadır. Uluşahin'e göre çok partili veya parçalanmış iki partili başkanlık sistemlerinde uzlaşmayı sağlayacak ve yasama organında çoğunluğun desteğini sağlayan koalisyonlar oluşturacak araçlara ihtiyaç duyulmaktadır⁴⁵⁶. Bu noktada yüzde on barajı ve seçim ittifakları düzenlemesi, partilerin birleşerek parlamentoda yeterli çoğunluğun sağlanması ve bu şekilde yürütme ile krizlerin engellenmesi formülü benimsenmiştir. Uluşahin, aynı bahiste başkanlık sisteminin ittifakların kurumsallaşmasına olanak sağlamamasından bahsetmiştir. Türkiye'de tercih edilen formülün bu eksikliğe bir cevap olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca karşılıklı fesih mekanizması da yine bu bağlamda tercih edilen bir çözüm yolu olarak değerlendirilmelidir.

3. Yasama ve Yürütmenin Sınırları-Sert Kuvvetler Ayrılığı

⁴⁵⁴ Bkz. KUZU, s. "Anayasa Değişikliği ve Hükümet Sisteminin Genel Faydaları", s. 127.

⁴⁵⁵ Sartori'ye göre, nispi temsilin en çok zarar verdiği formül başkanlık sistemidir; bu nedenle nispi temsil tercih edilecekse başkanlık sistemi istenmemelidir. SARTORI, Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği, s. 230.

⁴⁵⁶ ULUŞAHİN, "Başkanlık Sistemi ve Değerler Sorunsalı", s. 69.

Başkanlık sisteminin temel özelliği, kuvvetlerin organik ve işlevsel açıdan birbirlerinden sert biçimde ayrılmalarıdır. Bu bağlamda devlet egemenliğinin bölündüğü temel organların seçimi ve yapısının bağımsızlığı sağlanırken, yetki alanlarının çerçevesi de birbirlerinin müdahalesine kapalı tutularak sınırlandırılır.

ABD’de kongrenin yetkileri anayasa ile saptanmıştır. Buna göre ABD’nin yasama organı, kişilerin ve federe devletlerin anayasa ile tanınmış hak ve yetkilerine dokunmamak kaydıyla yasama tekeli elinde bulundurmaktadır. Bunun için kongrenin tek sınırı anayasadır. ABD’de kongre, 1937 yılına kadar isterse yasama kuvvetini, yürütme organına delege etme yetkisine sahipti. Ancak Anayasa Mahkemesi bir kararıyla yasama kuvvetinin paylaşılması ve yürütmenin kanun niteliğindeki kararname yoluyla işlerini yürütmesi imkânını kaldırmıştır. Böylece yasama tekeli, bütünüyle kongreye bırakılmıştır⁴⁵⁷.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de yasama tekeli TBMM’dedir. Gerçekten, 1982 Anayasasının 7.maddesinde yasama yetkisinin TBMM’ye ait olduğu ve bu yetkinin devredilemeyeceği maddesi yeni sistemde de korunmaktadır. Bununla birlikte, yeni hükümet sisteminde yer alan Cumhurbaşkanlığı kararname bu konuda bir aykırılık oluşturmaktadır.

Belirtmek gerekir ki; ABD’de de başkanın “yürütme kararname” (executive order) çıkarma yetkisi bulunmaktadır. Kararname çıkarma yetkisi anayasa veya herhangi bir yasal mevzuat tarafından verilmemekle başkanlar bu yetkiyi Anayasanın 2. Maddesinde tüm yürütme yetkisinin kendilerinde olduğu gerekçesiyle federal yürütme kurumlarını bağlayıcı emirler verebilmektedirler. Kaynağı kararname tartışmalı hale getirirse de zaman içerisinde uygulama giderek normalleşmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Yürütme kararname 1793 yılına kadar eski bir tarihi olduğu bilinmektedir⁴⁵⁸.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise kararname çıkarma yetkisi bizzat anayasa tarafından Cumhurbaşkanına verilmektedir. Bununla birlikte Anayasa’da bu kararname çıkarılmasına ilişkin geniş bir sınırlama çerçevesi çizilerek, Cumhurbaşkanının yalnızca yürütme alanında kararname çıkarabileceği kayıt altına

⁴⁵⁷ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 123.

⁴⁵⁸ TUNÇKAŞIK, Halit, KOÇAK Konur Alp, SOLAK, Mehmet, DOĞAN, Meltem, BİLGİN, Murat, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi*, Ed. Semra Gökçimen, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No:7, 2. Baskı, Ankara 2017, s. 52.

alınmıştır. Bu yönüyle ABD'dekine benzer bir uygulama söz konusudur. Ancak henüz hayata geçen bir kurum olmadığından Cumhurbaşkanlığı kararnamelerin pratikteki etkisi henüz bilinmemektedir.

Kongrenin yasama dışında vergileri belirlemek ve toplamak, kamu borçlarını ödemek, devletin refahını sağlamak, devlet adına borç almak, yabancı ülkelerle ve eyaletler arasında ticareti düzenlemek, para basmak, savaş ilan etmek ve ordu kurmak gibi yetkileri anayasada düzenlenmiştir⁴⁵⁹.

Benzer şekilde TBMM'nin görev ve yetkilerinin düzenlendiği 87. Maddede TBMM'nin yasama yetkisi dışında, milletlerarası antlaşmaları onaylamak, para basmak, savaş ilan etmek gibi yetkileri sayılmıştır. Vergiler kanunla konulabildiği için bu yetkinin tekeli de yasama organında bulunmaktadır.

Başkanın görev ve yetkiler konusu da yine sistemin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Çünkü başkanlık sistemi yasama ve yürütme kuvvetlerinin gerçek anlamda ayrıldığı bir sistemdir ve böyle bir sistemde yetki ve görevlerin konumlanması büyük önem arz etmektedir. ABD anayasasının 2. Maddesinin 1. Bölümünde yürütme yetkisinin başkana ait olduğu belirtilmekte, 2. Maddesinin 2. Bölümünde de tek tek verilen görevler ayrıca sayılmaktadır⁴⁶⁰. Bu bakımdan yürütme kuvveti bütünüyle başkanın eline verilmiştir ancak başkanın yetkileri de yalnızca yürütme ile sınırlandırılmıştır⁴⁶¹.

Anayasaya göre başkan Amerikan ordusunun başkomutanıdır. Yürütmenin başı olarak yürütme organının her bölümünün görüşünü isteyebilme yetkisine sahiptir. Bir diğer deyişle kabinesini denetleme yetkisi bulunmaktadır⁴⁶². Her ne kadar kabinesini oluştururken atamalarda Senato onayı gerekse de azillerde başkan tek başına yetki kullanabilmektedir⁴⁶³.

Belirtilen yetkiler Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de Cumhurbaşkanına tanınmış yetkililerdir. 1982 Anayasasının 104. Maddesine göre Cumhurbaşkanı Türk silahlı kuvvetlerinin başkomutanıdır. Yine aynı maddede

⁴⁵⁹ GÜLENER, Serdar, *Başkanlık Sistemlerinde Denge Ve Denetleme*, İstanbul, SETA Yayınları No: 66, 2016, s. 24.

⁴⁶⁰ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 361.

⁴⁶¹ YANIK, Murat, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997, s. 42.

⁴⁶² GÜRBÜZ, *Siyasal Sistemler*, s. 92.

⁴⁶³ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 112.

Cumhurbaşkanının devlet başkanı olarak devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin etme görevi dışında, 106. Maddede Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanların Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu oldukları belirtilerek Cumhurbaşkanı'nın yürütme teşkilatı üzerindeki yetkisi de belirtilmektedir.

ABD'de Başkana, devlete karşı işlenmiş suçları, görevi kötüye kullanmak dışında af yetkisi de tanınmıştır. Benzer bir af yetkisi Cumhurbaşkanı'na 1982 anayasasında da tanınmıştır, ancak bu genel af yetkisi olmayıp yeni oluşturulan bir yetki de değildir.

Başkanın anayasada sayılmış önemli bir yetkisi de kamu görevlilerini atama yetkisidir. ABD Anayasasında başkanın büyükelçileri ve diğer diplomatik kişi ve konsolosları, yüksek yargı hâkimleri ile anayasada yer almamış olup yasalarla kurulacak devlet makamlarına tüm görevlileri atama yetkisi düzenlenmektedir. Ancak tüm bu atamalarda Senatonun üçte ikisinin onayı gerekmektedir.

Dış politikada da başkanın oldukça önemli görevleri bulunmaktadır. Başkan diplomasinin şefi olarak karar alabilmektedir. Diplomatik temsilcileri atamaktan başka devletleri tanımak, antlaşmaları görüşmek ve imzalamak yetkisi de bulunmaktadır. Ancak bunlar için de yine Senatonun onayına ihtiyaç duymaktadır⁴⁶⁴.

Türkiye'deki sistem de Cumhurbaşkanı'na benzer yetkiler tanımakta, ancak Cumhurbaşkanı Senato denetimine alternatif bir kontrol mekanizması ile karşılaşmamaktadır.

Görüldüğü gibi ABD'de yasama ve yürütme organları, başkanlık sistemini karakterize eden bir özellik olarak kesin çizgilerle ayrılmaktadırlar. Her iki kuvvetin de birbirlerinin görev ve yetki alanlarına müdahalesi söz konusu olamaz. Ancak birbirlerinin görevlerine de son veremeyen bu kuvvetlerin sistemin tıkanması ihtimalini engellemek adına birbirlerini etkileyebilecekleri çeşitli araçlar geliştirilmiştir. Bir sonraki başlıkta bu konu ele alınmaktadır.

4. Yasama ve Yürütmenin Karşılıklı Etkileşim Araçları

Başkanlık sisteminde sert kuvvetler ayrılığı, yasama ve yürütmenin birbirlerinden tamamen bağımsız olmasını gerektirmekle birlikte böyle bir kesin

⁴⁶⁴ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 113.

ayrılık tam olarak uygulanırsa devlet hayatı felce uğrayabilecektir. Bu nedenle bir takım karşılıklı etkileşim araçları oluşturularak yasama ve yürütmenin uyum ve işbirliği içerisinde çalışması sağlanmaktadır⁴⁶⁵.

Başkanlık sisteminin yaratıcısı olan ABD’de karşılıklı etkileşim araçları; atamalar, milletlerarası antlaşmaların onaylanması, meclis araştırması, impeachment (suçlama), bütçe, veto ve mesajdır⁴⁶⁶. Bu başlıklardan hareketle Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kurgulanmış olan etkileşim araçları irdelenecektir.

İlk olarak ABD’de başkanın en önemli yetkilerinden birisi, önemli birimlere yaptığı atamalardır. Başkanın yürütmenin başı olarak 5000’den fazla atama yaptığı bilinmektedir⁴⁶⁷. Anayasaya göre büyükelçiler, diğer diplomatik kişiler, konsololar, Yüksek Mahkeme üyeleri ve Anayasada yer almasa da yasayla kurulacak olan tüm devlet birimlerinin görevlilerini başkan atayacaktır⁴⁶⁸.

Ancak başkanın bu en önemli yetkilerinden birisi, Senato’nun onayı ile sınırlandırılmaktadır. Buna göre Senato, başkanın yaptığı atamaları basit çoğunluk ile onaylama yetkisine sahiptir⁴⁶⁹. Bu yetki, kongrenin birincil görevi olan yasama dışındaki en önemli yetkilerinden birisidir. Başkanın Senato’nun onayına tabi olması, yaptığı atamalarda Senato’nun eğilimlerini dikkate almak zorunda bırakarak yasama ile uzlaşmasını sağlamaktadır⁴⁷⁰. Böylece başkan, bu en tartışılır yetkilerinden birisini kullanırken sınırsız bir alana sahip olmamakta, Senato’nun onayı sistemde bir denge unsuru görevi görmektedir.

Yürütmenin atama işlemlerinde yasamanın onayına ihtiyaç duyması, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde öngörülmemiş olup bu konu, yeni sistemi Amerikan başkanlık sisteminden ayıran en önemli ayrıntılardan birisidir. 1982 Anayasası’nın 6771 sayılı kanunla değiştirilen 104. maddesine göre Cumhurbaşkanı, yardımcılarını ve bakanları ve üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir. Ayrıca yüksek yargı organlarına da atama yetkisi bulunmaktadır.

⁴⁶⁵ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 235.

⁴⁶⁶ Buradaki etkileşim araçları için Kemal Gözler’in *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* isimli ders kitabında “Karşılıklı Etkileşim Araçları” başlıklı konunun alt başlıklarından yararlanılmıştır. Bkz., GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 235.

⁴⁶⁷ TUNÇKAŞIK, KOÇAK vd., *Başkanlık Sistemi*, s. 106.

⁴⁶⁸ ABD Anayasası, Madde 2, Bölüm 2.

⁴⁶⁹ DERELİ, *ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, s. 69.

⁴⁷⁰ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 235.

Cumhurbaşkanının bu yetkilerini kullanırken onay alması gereken bir makam anayasada belirtilmemiştir.

Yasama organına tanınmış bir diğer denetim aracı Senato'nun milletlerarası antlaşmaları onaylama yetkisidir. ABD anayasası, milletlerarası antlaşma yapma yetkisini yürütmenin başı olarak başkana vermektedir⁴⁷¹. Ancak bu sınırsız bir yetki olmayıp, ancak Senato'nun üçte ikisinin onayı ile kullanılabilir. Senato'ya tanınmış bu yetki, federe devletlerin diplomatik temsil edilme, antlaşmalar imzalama, savaş ve barış gibi yetkilerini federal devlete bırakmasının bir karşılığı görünümündedir⁴⁷². Böylece federal devletin yürütme yetkilerinin tamamını elinde bulunduran başkan, federe devlet temsilcileri tarafından sınırlandırılmakta, yürütmenin kontrolüne yönelik bir mekanizma oluşturulmuş olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde “milletlerarası andlaşmaları onaylama ve yayımlama” yetkisi Cumhurbaşkanına aittir (md. 104). 6771 sayılı kanunla değiştirilmemiş olan 90. Maddeye göre de, bir milletlerarası andlaşmanın onaylanması, TBMM'nin bu onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Bu düzenlemelerden anlaşılmaktadır ki; milletlerarası andlaşmaların akdedilmesi yetkisi Cumhurbaşkanına, bu andlaşmaların onaylanması yetkisi ise TBMM'ye aittir.

ABD başkanlık sisteminde yasamanın etkileşim araçlarından bir diğeri bütçe kanununu onaylama yetkisidir. Amerikan Anayasası, kongreye yürütmenin hazırladığı bütçede son sözü söyleme yetkisini vermektedir⁴⁷³. Bütçe, başkan tarafından hazırlanmasına rağmen gerekli mali kaynakların temin edilmesi konusundaki yetki Kongre'ye aittir⁴⁷⁴. Bütçeyi onaylama yetkisi, kongrenin başkan karşısında sahip olduğu en önemli araçlardan birisidir⁴⁷⁵. Hatta mali konularda tek hakim olması, Kongrenin başkana karşı en büyük silahıdır denilebilir⁴⁷⁶. Gerçekten yürütme yetkisini kullanırken iyi bir bütçeye ihtiyacı olan başkanın kongreyle uyum içerisinde olması gerekmektedir⁴⁷⁷. Bu yönüyle bütçe hazırlamak yasamanın yetki alanında değilse de

⁴⁷¹ ABD Anayasası, Madde 2, Bölüm 2.

⁴⁷² ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 124.

⁴⁷³ SAYARI, “Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Başkanlık Rejimi: ABD”, s. 107.

⁴⁷⁴ TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, s. 478.

⁴⁷⁵ ZENGİN, “Abd Başkanlık Sisteminde Fren Ve Denge Mekanizması...”, s. 11.

⁴⁷⁶ YANIK, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, s. 65.

⁴⁷⁷ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 236.

onay kurumu geliştirilerek, yürütmenin elindeki bu kuvvetli yetki törpülenmiş olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de bütçe konusunda son söz ABD’deki gibi yasamaya aittir. Cumhurbaşkanı bütçe kanunu hazırlamakta, kanunun kabulü ise Meclisin yetkisinde bulunmaktadır⁴⁷⁸. Bu yönüyle yeni sistem başkanlık sisteminin denge ve denetim mekanizmasının önemli bir parçasını benimsemiş olmaktadır.

Yürütmenin yasama tarafından denetlenebilmesinin bir diğer yolu da Kongre tarafından yapılan araştırmalardır. Kongre, yürütme alanına giren faaliyetler hakkında “araştırma komisyonları” vasıtasıyla araştırma yapabilmektedir. Ancak bu araştırmalar neticesinde başkanın görevden alınması söz konusu değildir⁴⁷⁹.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de Meclisin yürütmeyi denetleyebileceği yollar öngörülmüştür. 98. Maddede belirtilen bu yollardan yazılı soru ve meclis araştırması bilgi edinmeye yönelik olup yürütmenin görevine son verme gibi bir sonucu doğurmamaktadır. Ancak Meclis soruşturması Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanların cezai sorumluluğuna ilişkindir. Belirtmek gerekir ki ABD anayasasının 3. Bölümünün 4. Maddesinde başkan ve yardımcısından başka Birleşik Devletlerin bütün sivil yetkilileri için bir cezai sorumluluk öngörülmüş olup, başkanın sekreterleri de bu kapsamdadır. Dolayısıyla anayasa hükmü kapsamında bir suçla suçlandırılmaları halinde bu yetkililerin görevine son verilebilecektir.

ABD sisteminde görevden alınma gibi bir sonucu ancak impeachment denilen cezai sorumluluk oluşturabilmektedir. ABD Anayasasının 2. Maddesinin 4. Bölümünde başkan ve başkan yardımcısının⁴⁸⁰ vatana ihanet, rüşvet, diğer ağır suçlar ve görevi kötüye kullanmakla suçlanmaları ve mahkûm edilmeleri durumunda görevlerinden alınacakları belirtilmektedir. Anayasanın 1. Maddesine göre suçlandırma yetkisi temsilciler meclisine, yargılama yetkisi Senatoya aittir; ancak başkan yargılanıyorsa Senatoya yüksek mahkeme başkanı başkanlık eder⁴⁸¹. Senatonun mahkûmiyet kararı verebilmesi için mevcut üyelerin üçte ikisinin oyu gerekmektedir. impeachment yetkisi, yasama ve yürütmenin sert ayrılığının bir gereği olarak kuvvetlerin birbirlerinin görevini sonlandıramamasının en önemli istisnasıdır.

⁴⁷⁸ Madde 161.

⁴⁷⁹ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 235.

⁴⁸⁰ “... ve federal devletin bütün sivil yetkililerinin”

⁴⁸¹ GÖZLER, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, s. 235.

Bu suçlandırma imkanı, yürütmenin vatana ihanet nev'inden bir suç işlemesi ihtimalinde dahi görevine devam etmesini engellemek üzere yasama organına tanınmış bir kontrol sistemidir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de başkanın cezai sorumluluğu sonucu görevden alınabilmesi düzenlenmiştir. Ancak Türk sistemi cezai sorumluluğu, Amerikan sisteminden farklı olarak çok geniş tutmuştur. Buna göre Cumhurbaşkanı herhangi bir suç iddiası ile de suçlandırılabilir, gerekli prosedürlerin tamamlanması halinde Cumhurbaşkanlığı görevine son verilecektir. Cumhurbaşkanının cezai yetkisinin geniş tutulması Amerikan başkanlık sisteminden önemli bir fark oluşturmaktadır.

Yasamanın elindeki bahsedilen araçlara karşılık yürütmenin de yasamayı etkileyen araçları bulunmaktadır. Bütün yasama yetkileri kongreye verilmiş olmakla birlikte bazı durumlarda başkanın harekete geçmesine imkân tanınmıştır⁴⁸². ABD anayasasının 2. Maddesinin 3. Bölümünde başkanın zaman zaman devletin durumuna ilişkin kongreye bilgi verebileceği ve gerekli ve uygun olduğunu düşündüğü önlemler konusunda tavsiyede bulunabileceği düzenlenmiştir. Kongreye bu şekilde mesaj verme olanağı ile başkan, anayasada öngörülme kanun teklif etme yetkisini dolaylı olarak kullanabilmektedir⁴⁸³. Bununla birlikte mesajların bağlayıcı özelliği bulunmamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de yürütmenin kanun teklif etme yetkisi kaldırılmış ve Amerikan sistemine benzer şekilde bağlayıcı olmayan bir “mesaj” yetkisi getirilmiştir. 6771 sayılı kanunla değiştirilen 104. Maddeye göre Cumhurbaşkanının ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verme yetkisi bulunmaktadır. Henüz uygulamaya geçmemiş olan bu sistemin nasıl bir etki yaratacağı Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin tam olarak hayata geçmesiyle anlaşılacaktır.

Yasamaya ilişkin olarak başkanın veto yetkisi de bulunmaktadır. Veto, yasama faaliyetlerinden uzak tutulan başkanın uygun bulmadığı kanunların yürürlüğe girmesini engelleyebilmek konusunda başvurabileceği bir araçtır. Yasama organının düzenlendiği Madde 1'in 7. Bölümünde yasa tasarılarının yasalaşmadan önce başkanın onayına sunulacağı belirtilmektedir. Buna göre Başkanın, kendisine gönderilen yasa

⁴⁸² YANIK, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, s. 45.

⁴⁸³ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 447.

tasarılarını 10 gün içerisinde değerlendirmek ve uygun bularak imzalamak veya uygun bulmayarak geri göndermek gibi seçenekleri bulunmaktadır. Başkanın uygun bulmayarak geri gönderdiği tasarılar, her iki meclisin de üçte ikisinin onayıyla yeniden kabul edilirse artık yasalaşacaktır. Görüldüğü üzere başkana verilen bu yetki geciktirici veto şeklindedir⁴⁸⁴. Ancak bahsedilen çoğunluk nedeniyle başkanın vetosuna karşı gelinmesi çok ender olup, veto etkili bir araç olarak işlemektedir. Gerçekten, Roosevelt'in 631 vetosundan yalnızca 10 tanesi, Eisenhower'in 73 vetosundan yalnızca 2'si reddedilmiştir⁴⁸⁵. Dolayısıyla veto, denge-kontrol mekanizmasının önemli bir unsuru olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de Cumhurbaşkanının kanunları tekrar görüşülmek üzere geri gönderme yetkisi bulunmaktadır (md. 104). Ancak Meclis, geri gönderilen kanunu üye tamsayısının salt çoğunluğuyla aynen kabul ederse artık Cumhurbaşkanınca yayımlanması gerekir (md. 89). Ancak anayasa değişikliklerine ilişkin bir istisna vardır. Cumhurbaşkanının geri gönderdiği Anayasa değişikliğine ilişkin kanunlar, Meclis'in üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun aynen kabul etmesi halinde Cumhurbaşkanınca halkoyuna sunulabilmektedir (md. 175).

Görüldüğü üzere, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de Cumhurbaşkanına tanınmış bir veto yetkisi bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki, 6771 sayılı kanunla değiştirilmeden önceki ilgili anayasa hükmünde, Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilen kanunların Meclisçe aynen kabul edilmesi halinde kanunlaşacağı düzenlenmekteydi. Bu durumda Cumhurbaşkanının teknik anlamda bir "geciktirici veto" yetkisine sahip olduğu söylenememektedir⁴⁸⁶. Çünkü tekrar görüşülmek üzere gönderilen kanun tasarısı aynı çoğunlukla kabul edilmekle parlamentoyu zorlayacak bir araç olma hüviyetini kaybetmektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi kapsamında anayasada yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının veto yetkisi nispeten etkili bir araca dönüştürülmüştür. Anayasa değişikliğine ilişkin olarak da önceki sistemde olduğu gibi geciktirici veto yetkisi devam etmektedir.

ABD Anayasası incelendiğinde, başkanlık sisteminin gerçekten bir denge ve denetim sistemi olduğu görülmektedir. Gerçekten, oldukça geniş yetkiler donatılmış olup görev süresi güvencelenmiş bir iktidar merkezi yaratmasına rağmen sistem

⁴⁸⁴ Bkz. TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 49-50.

⁴⁸⁵ ÇAM, *Devlet Sistemleri*, s. 115.

⁴⁸⁶ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 51.

“iktidarın iktidarı sınırlaması” mantığı ile iktidarın sınırını aşabileceği tüm alanlara bir takım dengeleyici unsurlar yerleştirilerek karşılıklı olarak dengelenen ve denetlenen bir sistemler bütünü oluşturmuştur. Belirtmek gerekir ki, Türk tipi başkanlık sistemi bu noktada bir takım kendine özgü tedbirler geliştirmekle birlikte bazı noktalarda yetersiz kalabilecek bir denge-denetim mekanizması kurmuştur. Henüz hayata geçmemiş olan sistemde bu eksikliklerin tecrübe edildikçe giderilmesi de muhtemeldir.

II. TÜRKİYE’NİN YENİ SİSTEMİNİN PARTİ SİSTEMİNE OLASI ETKİLERİ

A. İki Turlu Çoğunluk Sisteminin Etkisi

1. Teorik Olarak

Parti sisteminin şekillenmesinde seçim sisteminin etkisi en önemli ayırt edicilerden birisidir. Buna göre çoğunluk seçim sistemleri parti sayısını azaltıcı etkiye sahipken, nispi seçim sistemleri çok partili düzenlerin oluşumunu kolaylaştırır. Ancak burada seçim usulünün nasıl olduğu da önemli bir etkidir. Sistemin tek turlu-iki turlu olması, parti sisteminde nispi-çoğunluk seçim sistemleri kadar ayırt edici olabilmektedir.

Duverger’ye göre tek turlu çoğunluk sistemi iki büyük partinin hâkim olduğu bir siyasal sistemi teşvik eder. Bu sistem zamanla parti sayısını azaltarak iki partili bir sistem inşa eder. Duverger bunu mekanik ve psikolojik etkenle açıklamaktadır. Buna göre üçüncü partiler tek turlu çoğunluk sisteminde oy oranlarının altında bir temsil yüzdesi elde eder, yani eksik temsil söz konusu olur. Bu mekanik etkidir. Zamanla bu partileri destekleyen seçmenler oylarının iktidar olma şansı olmayan bir partiye gitmesini bir israf olarak nitelendirir ve üçüncü partiler gittikçe küçülürler. Böylece sisteme iki büyük parti hâkim olur⁴⁸⁷.

Buna karşılık iki turlu sistemler, nispi veya çoğunluk⁴⁸⁸, çok partili sistemleri teşvik eder.⁴⁸⁹ Bu şu anlama gelmektedir: iki turlu seçim sistemi, iki partili sistemleri teşvik etmez. İkinci tur, bu etkinin önüne geçmektedir. İkinci tur imkânı, ilk turda

⁴⁸⁷ Bkz. DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 240.

⁴⁸⁸ Sartori, iki turlu sistemin nispi temsille bağdaşmayacağından bahseder. Duverger’nin iki turlu sistemi nispi temsille özdeşleştirmesini, bu yaklaşımın yer aldığı kitabını yazdığı 1950 yıllarında henüz Beşinci Cumhuriyet dönemine geçilmemiş ve Dördüncü Cumhuriyette nispi temsilin halen işlemekte olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 88.

⁴⁸⁹ Bkz. DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 222-270.

seçmenleri kendi partilerine yönelmekte özgür bırakır. Böylece birinci turda her parti şansını olduğu gibi muhafaza eder⁴⁹⁰. Bu da en ufak partilerin dahi mevcudiyetlerinin devam etmesine olanak tanır.

Ancak iki turlu sistemlerin parti sayısını arttırıcı değil, azaltıcı bir etkisi vardır. Burada parti sayısından ziyade, sistem içerisinde iktidar yarışının yürütüldüğü kollardan bahsetmek gerekmektedir. Gerçekten ikinci tur, aday sayısını düşürür ve artık iki aday veya en fazla şansa sahip iki aday arasında siyasal eğilimlerin bölündüğü bir yarışa döner. Böylece ikinci turda siyasal partilerin sayısının bir önemi kalmaz, çoğunluğu sağlamak isteyen partiler ortak değerler üzerinde birleşmeye başlar.

İki turlu seçim sistemi seçmen davranışını da önemli ölçüde etkiler. Gerçekten, iki turlu sistem diğer hiçbir sistemde olmayan “seçmenin yeniden oy vermesi” gibi bir özelliğe sahiptir. İlk turda seçmen tercihini serbestçe kullanır. İkinci tur olanağı, seçmene birinci turda tıpkı nispi temsildeki gibi bir özgürlük sağlar. İkinci tur için bir baraj olmadığı takdirde bu özgürlük üst seviyededir. Genellikle iki hafta kadar sonra yapılan ikinci tur seçimlerde ise seçmen stratejik oy kullanma yönünde baskı altındadır. Bu bir tür kısıtlamadır; fakat parti çoğalmasını sınırlandırma amacına yönelik tüm diğer seçim sistemlerinden farklı olarak iki turlu sistem bu kısıtlamayı yumuşatıp bir ölçüde dönüştürerek seçmenleri “akıllı tercih” yapmaya zorlar⁴⁹¹.

Sonuç olarak iki turlu çoğunluk sistemi, hem seçmen hem partiler düzeyinde sistemi dönüştürücü etkiye sahiptir. Partiler düzeyindeki etki, doktrin ve programları birbirine yakın olan partiler arasında seçim öncesi anlaşmalara zemin hazırlamasıdır⁴⁹². Bu anlaşmalar partilerin ilk tur sonunda diğer aday lehine seçimden çekilmesi veya birbirlerini destekleme gibi pazarlıklar şeklinde yapılabilir⁴⁹³. Her halükarda, partiler ikinci tur için çeşitli seçim ittifakları kurarak birleşmeye başlarlar. Bu birleşmeler kurumsal düzeyde değil, seçime yönelik stratejik birleşmelerdir. Fakat zamanla sistemdeki parti sayısı azalmaya, sistem birbirine yakın partilerin saflaştığı çok partili fakat az kutuplu bir yapıya dönüşmeye başlar.

Fransa, bu sistematığın çok güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Gerçekten Fransa’da halen uygulanmaya devam eden iki turlu çoğunluk sisteminin etkisiyle parti

⁴⁹⁰ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 255.

⁴⁹¹ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 89-91.

⁴⁹² TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 291.

⁴⁹³ SEZEN, Saim, *Seçim ve Demokrasi*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1994, s. 177.

sayısında azalma olduğu gibi, zamanla iki kutuplu bir d¼zen şekillenmiştir. 1958'de on parti etkinken, bug¼n işe yarar d¼rt-beş parti bulunmaktadır ve bunlar da muhtemelen "iki-artı" parti sistemine evrilmek üzere sağ ve sol iki blokta birleřmektedir⁴⁹⁴. Bu şekilde Fransa'daki parti sistemi, (hakim partili) ok parti sistemi ile (sağ-sol) iki kutuplu bir sistem arasındaki denge şeklinde tasvir edilebilir⁴⁹⁵.

İki turlu çoğunluk sisteminde ikinci tur etkisi partileri birbirine yakınlılaştırmakla birlikte partiler arası anlaşmalar ister istemez bir bağımlılık da yaratmaktadır. Program ve doktrinleri yakın olan partiler arasında oluşan bu durum partileri bağımlı ve disiplinsiz hale getirmektedir⁴⁹⁶.

İki turlu sistemin çok ¼nemli bir ¼zelliđi de sistem karşıtı aşırı partileri cezalandırıcı bir etkiye sahip olmasıdır. Çok partili bir sistemde salt çoğunluğun sağlanması zor olmakta ve ikinci tur zorunlu olarak seçim ittifaklarını doğurmaktadır. Bu ittifakların genellikle dışında bırakılan aşırı partiler oy oranlarının çok altında temsil y¼zdesi kazanabilirler⁴⁹⁷.

Aşırı partilerin cezalandırılmasının iki y¼n¼ vardır: Birincisi bu partiler eksik temsilden dolayı zamanla k¼¼l¼rler veya aşırılıklarından uzaklaşarak ılımlı s¼ylemler geliştirirler. İkincisi de ittifak kuran partiler/bloklar sistemde s¼z sahibi olmaya başlar. ¼lkenin kendi sosyolojik ve siyasal dinamiklerine g¼re kutuplaşan partiler ise seçim yarışında etkili olabilmek için içinde yer aldıkları blokun tamamına hitap etmek üzere s¼ylemlerini ılımlılaştırmaya başlarlar.

Bir başka açıdan bakıldığında ikinci tur yalnızca seçmene değil partilere de ikinci bir şans tanır. Siyasal partiler de ikinci tercih hakkında seçmenler gibi akılcı davranmaya zorlanırlar. Partiler d¼zeyindeki bu zorlama, seçim ¼ncesinde akılcı alışverişlerin olduğu pazarlıklara sebep olur ve bunun bilincinde olan partiler aralarındaki ideolojik farkları daha az vurgulamaya ve b¼ylece daha ılımlı siyaset

⁴⁹⁴ ROSKIN, *ağdaş Devlet Sistemleri*, s. 160.

⁴⁹⁵ CHARLOT, Jean, "Les mutations du syst¼me des partis français", *Pouvoirs*, revue française d'¼tudes constitutionnelles et politiques, n°49, 49 - La Ve R¼publique - 30 ans , p.27-35. <http://www.revue-pouvoirs.fr/Les-mutations-du-systeme-des.html> (18.06.2018)

⁴⁹⁶ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 292.

⁴⁹⁷ ¼ZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 143. Ayrıca bkz. SARTORI, *Karşılaştırılmalı Anayasa M¼hendisliđi*, s. 94-95.

yürütmeye başlarlar. Dolayısıyla iki turlu sistem sadece, Duverger'nin ifadesiyle esnek partiler yaratmaz, aynı zamanda siyaseti de ılımlılaştırır⁴⁹⁸.

Özetle belirtmek gerekirse iki turlu çoğunluk sistemi; çok partili yapıyı teşvik eder. Ancak bunun parti sistemleri bağlamında anlamı iki partiyi teşvik etmemesidir. Diğer bir deyişle, iki turlu çoğunluk sisteminin etkisi, parti sayısının iki partiye kadar inmeyecek şekilde azaltılmasıdır. İki partili sistem zaten bir ülke için ancak buna özellikle imkan sağlayacak bir seçim sistemi ile mümkündür. Zira ne kadar ılımlı bir yapıya da sahip olsa bir ülkede seçim yarışından üçüncü partinin bertaraf edilebilmesi ancak demokratik bir yasal engelle, yani bir seçim sistemi ile mümkün olabilir. Gerçekten, İngiltere'de bugün liberal partinin eski önemine sahip olmamasının başlıca nedeni sadece bir iktidar ve bir muhalefet partisine izin veren seçim sistemidir. Dolayısıyla, iki turlu çoğunluk sisteminin çok partili bir yapı oluşturacağı, tek turlu sistem gibi iki partiye sonuç vermeyip, ikiden fazla partiye izin verdiği şeklinde anlaşılmalıdır.

Çok partili sistemi teşvik etmekle birlikte iki turlu sistem, parti sayısını artırıcı bir etkiye sahip değildir. Hatta çoğunluk sistemlerindeki gibi azaltıcı bir etki gösterir, ancak bunu Sartori'nin ifadesiyle çok daha nazik bir şekilde, seçmen üzerinde çok daha hafif bir yönlendirici-zorlayıcı baskıyla yapar⁴⁹⁹. İkinci tur, bu zorlayıcı baskının etkisiyle partilerin bloklar halinde yarışmasını, ikinci tura kalan iki aday veya en güçlü iki aday üzerinde seçim yarışının gerçekleşmesini sağlar. Bu da Fransa örneğinde olduğu gibi iki bloklu bir sisteme şekil verir. İki blok üzerinden yarışmak zorunda kalan partiler de, ılımlılaşmak ve merkeze doğru kaymak zorunda kalır. Böylece aşırı partiler de zaman içerisinde kaybolmaya başlar. Dolayısıyla parti sayısının azaldığı, seçim yarışında daha az yarışmacının olduğu ve ideolojik kutupların törpülediği bir sistem, iki turlu seçim sisteminin bir sonucudur demek yanlış olmayacaktır.

2. Türk Siyasal Yapısına Etkileri

Türkiye, yeni hükümet sisteminde yürütmenin seçimini iki turlu tek isimli çoğunluk seçim sistemi ile gerçekleştirecektir. Ancak bilindiği üzere, bu sisteme, yeni hükümet sisteminin kabul edilmesinden önce, 2007 yılında geçilmiştir.

⁴⁹⁸ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 91.

⁴⁹⁹ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 69.

Cumhurbaşkanının iki turlu çoğunluk sistemi ile seçilmesi tercihi 2007 yılında yapılmış olsa da bu sistemin geçerli olduğu ilk seçimler 2014 yılında gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla siyasal partilerin sisteme ilk tepkileri, 2014 yılında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu seçimlerde ilk kez siyasal partiler iki turlu çoğunluk seçimine ilişkin olarak stratejiler geliştirmeye başlamışlardır.

Gerçekten 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhalefetin en önemli iki partisi ortak aday göstererek bu seçime yönelik olmak kaydıyla bir tür örtülü ittifak yapmışlardır. 2002 yılından beridir iktidar olan ve 2014 yılı itibariyle Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda güçlü bir konumda bulunan Ak Parti karşısında, oyların ilk turda salt çoğunluğunu, ikinci tura kalması durumunda ise en fazla oyu alması gereken muhalefet partileri CHP ve MHP ortak aday göstermek gibi bir stratejiyle, ilk turda salt çoğunluğu alabilecek potansiyele sahip güçlü rakiplerini egale etmek istediler. Bu örnek, iki turlu sistemin partileri yakınlaştırıcı etkisinin ilk örneği olmaktadır.

Sadece Cumhurbaşkanlığı seçimine yönelik olarak geliştirilen bu ittifaktan sonra, iki turlu seçim sisteminin partiler üzerindeki etkisini arttıracak bir gelişme olarak Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi benimsenmiş, tüm yürütme gücünün kendisinde toplandığı Cumhurbaşkanının seçimi daha önemli ve partiler için daha öncelikli bir konu haline gelmiştir. Nitekim 24 Haziran seçimleri öncesinde partiler stratejilerini büyük ölçüde bu ekseninde oluşturmuş, seçime yönelik çalışmalarda yürütme organını kazanmak, yasamada çoğunluğu almaktan daha fazla belirleyici olmuştur.

Seçim ittifakları düzenlemesi, iki turlu çoğunluk sistemi ile birlikte partilerin hareket yönlerinin belirmesinde önemli bir yenilik olarak seçim sisteminde yer almıştır. Gerçekten iki turlu çoğunluk sisteminin muhtemel sonucu olan ittifakların bir kanuni düzenleme ile sisteme yerleştirilmesi, parti sisteminin dönüşümünü kolaylaştırıcı etki yapmıştır. Henüz parti sisteminde tam anlamıyla bir dönüşümden bahsedilemese de, böyle bir olasılığın kolaylaşması bağlamında seçim ittifakları düzenlemesi önemlidir. Gerçekten, kanuni düzenleme izin vermeden önce bir partinin başka bir partiyi açıkça desteklemesi mümkün değildi⁵⁰⁰. Yüzde onluk ülke barajının

⁵⁰⁰ 7102 sayılı kanunun 14. Maddesi ile 2820 sayılı kanunun 90. Maddesinde değişiklik yapılarak, “seçimlerde başka bir partiyi destekleme kararı da alamazlar” ibaresi kaldırılmıştır. Yine 2839 sayılı kanunun 16. Maddesine eklenen fıkra ile bir siyasal partinin seçimlere katılma yeterliliği taşıdığı halde

mevcut olduğu çok partili siyasal sistemimizde böyle bir engel partilerin birleşmesini engellemiş ve partilerin bağımsız hareket etmelerini teşvik etmiştir.

İki turlu çoğunluk sistemi ile birlikte Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin kabul edilmesi ve seçim ittifakları düzenlemesinin yapılması, siyasal partilerin önceki seçimlerden farklı hareket etmesine yol açmıştır. İlk kez tüm bu yeniliklerin hayata geçirileceği 24 Haziran seçimlerinden önce bir tarafta Ak Parti ve MHP'nin yer aldığı milliyetçi/muhafazakâr değerleri temel alan bir ittifak⁵⁰¹, diğer tarafta esasen program ve ideolojileri farklı olup 16 yıllık iktidarın artık değişmesi gerektiği noktasında ve bu iktidara karşı daha demokratik değerlere sahip olduğu iddiasında birleşen CHP, İYİ Parti ve Saadet Partisinin oluşturduğu bir ittifak⁵⁰² meydana getirilmiştir. Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanının salt çoğunlukla seçilecek olması partileri bir araya gelmek zorunda bırakmış, ilk kez olarak Türkiye'de siyasal partiler oldukça farklı dünya görüşlerine sahip olmalarına rağmen, seçim öncesinde bu kadar yakınlaşmıştır. Bu süreçte bu iki ittifaktan başka ittifak arayışları da yaşanmış olmakla birlikte resmiyete kavuşturularak seçimlere katılacak olan yalnız iki ittifaktır. Ancak bu iki ittifak bir tarafında iktidar, diğer tarafında ana muhalefet partisinin yer aldığı, Türk seçmenin oylarının önemli bir miktarını alacak olan önemli iki bloku oluşturmaktadır.

İkinci turun Türk siyasetine etkisi, önümüzdeki örnekler baz alınarak, ilk etapta ittifakta yer alan partilerin ilk turda kendi adaylarını özgürce çıkarması noktasında olmuştur. Millet ittifakında her parti kendi Cumhurbaşkanı adayını çıkarmıştır. İkinci tura ilişkin olarak ittifak partilerinin bir açıklaması olmasa da ittifakın doğası gereği ikinci tura hangi aday kalırsa kalsın ittifakça desteklenmesi kuvvetle muhtemeldir. Cumhur ittifakında ise tek aday gösterilmiştir. Bunun sebebi, Cumhur ittifakının aday olan Recep Tayyip Erdoğan'ın hâlihazırda Cumhurbaşkanı olup zaten çok güçlü bir oy potansiyeline sahip olması, 2014 seçimlerindeki gibi ilk turda kazanacağına inanılmasıdır.

Belirtmek gerekir ki yeni hükümet sistemi yalnızca yürütmenin seçiminde seçim sistemi değişikliğine gitmiştir. Yasama organı seçimlerinde ülke barajlı tek turlu nispi seçim sistemi kullanılmaya devam etmektedir. Seçim barajının yüzde on gibi

seçimlere katılmaması halinde bu parti üyesinin partisinin yazılı muvafakatini almak koşuluyla başka bir parti tarafından aday gösterilmesinin de önü açılmıştır.

⁵⁰¹ Cumhur İttifakı.

⁵⁰² Millet İttifakı.

yüksek bir değerde olması ile birlikte bu durum parti sisteminin şekillenmesi sürecinde önemli unsurlardan biri olmaktadır. Gerçekten, nispi seçim sisteminin parti sayısını arttırıcı ve partileri bağımsızlaştırıcı etkisine rağmen yüzde on gibi yüksek bir oran partilerin birleşmesinde önemli bir teşvik edici olacaktır. Seçim ittifaklarının kanuni olarak önünün açılması bu etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Nitekim 24 Haziran seçimleri öncesinde seçime girecek partilerden baraj altında kalabilecek partiler (MHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, Büyük Birlik Partisi, Demokrat Parti) seçim ittifaklarına parti kimlikleriyle veya parti kimliklerini ittifakı desteklemek amacıyla bırakarak katılmışlardır. Bir seçim ittifakı çatısı altında seçime girmek istemeyen diğer partilerin (HDP, Hüda-Par, Vatan Partisi) ise, oy skalasında merkezden uzakta yer alan partiler oldukları için, ittifak oluşturmayı doğru bir strateji olarak değerlendirmemiş olmaları muhtemeldir.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse Türkiye yeni sistemi ile çok boyutlu bir dönüşüm sürecine girmektedir. Hükümet sistemi değişikliği yanında seçim sistemine ilişkin değişiklikler kutuplaşmış parti sistemini uzun süre yaşadıkdan sonra hakim parti sistemi ile devam etmekte olan çok partili düzende, yukarıda verilen ilk belirtilerinin de gösterdiği üzere partileri sıkılaştırıcı ve saflaştırıcı etkiye sahip olacaktır. Henüz sistemin hayata geçirileceği ilk seçimler olmasına rağmen 24 Haziran seçimlerinden önce ana iki blokun oluşması, Türkiye siyaseti için önemli ipuçları vermektedir. Türkiye'nin toplum yapısı ve kutuplaşmış ve ideolojik olarak parçalanmış siyaset geçmişi düşünüldüğünde, Fransa'daki gibi iki kutuplu olması muhtemel siyasal düzeninin sağ-sol ekseninde olmayacağı, pek çok bölünme eksenlerinin oluşturulacak bloklarda etkili olacağı öngörülebilmektedir. Cumhuriyet ittifakı-Millet ittifakı örnekleri bu öngörüğü doğrulamaktadır. Sonuç olarak bir sistemin dönüşümü uzun bir zaman dilimini gerektiriyor olmakla birlikte, özellikle iki turlu çoğunluk sisteminin ve seçim ittifakları düzenlemesinin yeni hükümet sistemi ile birlikte Türk parti sistemini, parti sayısını iktidar yarışı bağlamında azaltıcı ve bloklaştırıcı etkisi olacağından şüphe yoktur. Son genel seçimlere 16 parti katıldığı halde 24 Haziran seçimlerine 8 partinin katılacak olması ve iki büyük ittifakın kurulmuş olması bu etkinin ilk örnekleridir.

B. Seçim İttifakları

1. 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Yapılan Değişiklikler

21.02.2017 tarih ve 2/2137 esas numaralı kanun değişikliği teklifi, yeni döneme ve yeni sisteme geçerken önemli bir adımı oluşturmaktadır. Bu değişiklik teklifi ile seçim kanunlarında çeşitli değişiklikler öngörülmele birlikte, hem konumuz açısından hem de Türkiye siyasetinin gündemini meşgul etmesi yönüyle öne çıkan düzenleme seçim ittifaklarına ilişkin olmuştur.

13.03.2017 tarihinde kabul edilerek, 7102 kanun numarası ile kanunlaşan değişiklik teklifinin genel gerekçesinde özgürlükçü ve çoğulcu rejimlerde yapılan seçimlerin eşit, serbest ve dürüst şekilde yapılması gerekliliği vurgusu ile birlikte, seçimlerin güvenli ve huzurlu bir ortamda gerçekleştirilmesi için bir takım değişikliklerin yapılmasının öngörüldüğü belirtilmiştir⁵⁰³. Genel gerekçenin son paragrafında:

“Teklifle Siyasal Partiler Kanunu ve seçim kanunlarında yer alan yasaklar kaldırılarak, siyasal partilerin milletvekili seçimine ittifak yaparak girmelerine imkân veren düzenlemeler yapılmakta, siyasal partilerin seçimlerde ortak hareket etmelerine dair usul ve esaslara yer verilmektedir. Böylece ülkemizde uzun zamandır yapılmakta olan fiili ittifakların kanuni temelde yapılmasına imkân sağlanmaktadır.”

İfadeleri yer almaktadır. Görülmektedir ki, yapılan düzenlemenin odak noktasını, seçimlerin sonuçları kadar parti sistemini de önemli ölçüde etkileyecek ve Türkiye için yeni bir siyasal dönemi başlatacak olan seçim ittifakları oluşturmaktadır. Bu nedenle bu başlıkta değişiklik paketinin seçim ittifakına ilişkin kısımları ele alınacaktır.

7102 sayılı kanun, yeni sisteme adaptasyon sağlamak üzere çeşitli kanunlarda değişiklikler yapmaktadır. Bunlardan 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri Ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 2820 sayılı Siyasal Partiler Kanunu ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu değişikliğin temel metinlerini oluşturmaktadır. Seçim ittifaklarına ilişkin düzenlemeler de bu kanunlarda yer almaktadır.

İlk olarak 2839 sayılı kanuna “Seçim İttifakı” başlıklı 12/A maddesi eklenerek, seçim ittifaklarının nasıl oluşturulacağına açıklık getirilmiştir. Madde metni şu şekildedir:

⁵⁰³ Kanunun Genel Gerekçesi ve Madde Gerekçeleri için bkz., 21.02.2017 Tarih ve 2/2137 Esas Numaralı 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-2137.pdf> (04.06.2018)

“Seçimlere katılma yeterliliği taşıyan siyasal partiler, ittifak yaparak seçime katılabilir.

İttifak yapan siyasal partiler, kendi aday listelerini verir. İttifak yaparak seçime katılma kararı alan siyasal partiler, seçimin başlangıç tarihinden itibaren en geç yedi gün içinde, genel başkanların imzalarını ihtiva eden ittifak protokolünü Yüksek Seçim Kuruluna teslim eder. Aday listelerinin teslim edilmesi için belirlenen tarihten iki gün öncesine kadar, aynı usulle ittifak protokolünde değişiklik yapılabilir.

İttifak protokolünde; siyasal partilerce belirlenmesi halinde, ittifak unvanı ve kanunlara aykırı olmayan diğer hususlar yer alır.

Siyasal partiler, aday listelerinin teslim edilmesi için belirlenen tarihten üç gün öncesine kadar, Yüksek Seçim Kuruluna bildirimde bulunmak suretiyle ittifaktan vazgeçebilir. Bu durum, Yüksek Seçim Kurulunca aynı ittifak içerisindeki diğer siyasal partilere derhal bildirilir. Vazgeçme halinde, ittifak diğer partiler arasında devam eder. İttifaktan vazgeçmenin bildirilmesini takip eden gün saat 17.00’ye kadar, ittifak içerisindeki diğer siyasal partiler ittifak protokolünü değiştirebilir veya ittifaktan vazgeçebilir.

Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar ile seçim ittifakına ilişkin diğer hususlar Yüksek Seçim Kurulunca belirlenir.”

Bu düzenlemenin yapılabilmesi için 7102 sayılı kanunun 14. Maddesi ile 2820 sayılı kanunun 90. Maddesinde değişiklik yapılarak, “seçimlerde başka bir partiyi destekleme kararı da alamazlar” ibaresi kaldırılmıştır. Yine 2839 sayılı kanunun 16. Maddesine ek fıkra ile bir siyasal partinin seçimlere katılma yeterliliği taşıdığı halde seçimlere katılmaması halinde bu parti üyesinin, partisinin yazılı muvafakatini almak koşuluyla başka bir parti tarafından aday gösterilmesinin de önü açılmıştır. Böylece hem birden fazla siyasal partinin ittifak kurmasına engel düzenleme kaldırılmış, hem de siyasal partilerin ittifaka parti olarak katılmayıp adayları ile ittifak çatısı altında bulunması mümkün hale getirilmiş olup seçim ittifakı kurulması yasal çerçeveye kavuşturulmuştur.

2839 sayılı kanunun 26/1 maddesinin b bendine eklenen hükme göre, siyasal partiler ittifak kurduktan sonra ittifak unvanı alıp almamakta serbesttirler. Unvan almamaları durumunda oy pusulasında yalnızca ittifak ibaresi ile tanımlanacak, birden fazla unvansız ittifak bulunması halinde numaralandırma ile isimlendirileceklerdir. Yine aynı hükümde siyasal partilerin seçimlere ittifak olarak girmeleri halinde kuraya da ittifak olarak katılacakları, ittifak sütunu içerisindeki yerlerinin de kura ile belirleneceği yer almaktadır. İttifak sütununun ortak alanları ittifak alanı olarak kabul edilecektir.

Seçim ittifaklarına ilişkin en önemli konu olan ittifaka verilen oyların nasıl hesaplanacağı da 7102 sayılı kanun kapsamında düzenlenmiştir. Bu bağlamda 2839 sayılı kanunun 29/1 maddesine aşağıdaki hüküm eklenmiştir:

“Ancak aynı ittifak içerisindeki siyasal partilerin her birinin geçerli oyu; ittifakı oluşturan siyasal partilerin o seçim çevresinde tek başına aldıkları oy sayısına, ittifakın ortak oylarından gelen payın ilave edilmesiyle elde edilir. İttifak yapan her bir partiye ortak oylardan gelen pay; ittifak yapan siyasal partilerin tek başına aldıkları oyun bu partilerin toplam oyuna bölünmesi ile elde edilen katsayının ittifakın ortak oyu ile çarpımı sonucu elde edilir.”

Düzenlemeden anlaşıldığı üzere, ittifak düzenlemesi siyasal partilerin yeni bir siyasal oluşumda birleşmesinden ziyade, her partinin kendi kişiliğini ve oy potansiyelini koruyarak oluşturdukları bir sözleşmesel ve stratejik birlikten ibarettir⁵⁰⁴. Dolayısıyla partiler kendilerine verilen oyları muhafaza etmekle birlikte, ittifaka verilen oylar da partilerin aldıkları oy nispetinde pay edilerek, ittifaka girmekle bir dezavantaj durumu yaratılmak istenmemiştir.

Seçim ittifakına katılmış olan siyasal partilerin aldıkları oy oranlarının milletvekili sayısının belirlenmesine ilişkin düzenleme 2839 sayılı kanunun 34. Maddesinde yapılmıştır. Yapılan düzenlemeye göre, milletvekili sayısının belirlenmesinde kullanılan usul aynen devam etmekle birlikte, siyasal partiler ve bağımsız adayların yanı sıra ittifaklar da alt alta yazılarak oluşturulacak listede yer alacak, “siyasal partilerin ve ittifakların oy sayıları, önce bire, sonra ikiye, sonra üçe.... ile o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşmaya kadar” bölünecektir. Bundan sonraki usulde de bir değişiklik bulunmamaktadır. Milletvekili sayıları da yine ittifaka ilişkin oy oranlarının hesaplanmasına paralel şekilde düzenlenmiştir. 34. Maddeye eklenen fıkra ile ittifakların çıkardıkları milletvekili sayısının hesaplanmasında ittifakın elde ettiği toplam milletvekili sayısının, ittifakta yer alan partiler arasında aldıkları oy nispetinde paylaştırılarak belirleneceği yer almaktadır.

Böylece, 34. Maddenin son haline göre ittifaka katılacak partilerin seçimlere kendi amblemleri ile girmeleri mümkün olmakla birlikte milletvekili sayılarının belirlenmesinde toplam oy esasının dikkate alınacağı anlaşılmaktadır. Partilerin aldıkları oy miktarları her seçim çevresinde toplanacak, d’Hondt formülü ile ortak çıkarılan milletvekili sayısı toplam aldıkları oy miktarına göre belirlenip, bu milletvekilleri ittifak üyesi partiler arasında partilerin oy miktarlarına göre yine

⁵⁰⁴ Aynı amaçla 298 sayılı kanunun 100. Maddesine eklenen fıkra ile: İttifak alanı içerisinde, “EVET” mührünün; a) Bir siyasal partiye ayrılan alana, b) Hem bir siyasal partiye ayrılan alana hem de ittifak unvanı bölümüne, c) İttifak unvanı bölümüne taşacak şekilde, bir siyasal partiye ayrılan alana, basılması halinde, bu oy pusulaları geçerli kabul edilir ve sayım döküm cetvelinde o siyasal partinin cetveldeki sütununa işaretlenir. Bu haller dışında, yalnız ittifak alanı içerisine “EVET” mührünün basıldığı her durumda, bu oy pusulaları da geçerli kabul edilir ve sayım döküm cetvelinde ittifakın ortak oyları sütununa rakamlar birden başlamak üzere, sırasına göre çizilmek suretiyle, ayrı ayrı işaretlenir” düzenlemesi yapılarak, siyasal partilerin bizzat kendilerine verilen oyların korunması amaçlanmıştır.

d'Hondt formülü ile paylaşılacaktır⁵⁰⁵. Dolayısıyla ittifaklar, kendilerini oluşturan siyasal partilerden bağımsız değil fakat ayrıca oy alabilecek kurumlar olarak düzenlenmiştir.

Seçim ittifakları konusunda bir diğer önemli düzenleme ulusal seçim barajına ilişkindir. 2839 sayılı kanunun 33. Maddesine eklenen cümle ile, seçim ittifakı yapılması halinde, ittifakta yer alan partilerin aldıkları geçerli oyların toplamının dikkate alınacağı, ittifakın yüzde onluk ülke barajını geçmesi durumunda ittifakta bulunan partilerin de barajı geçmiş sayılacağı düzenlenmiştir. Böylece, barajı geçemeyen küçük partilerin ittifak kurarak baraj engeline takılmaması ve parlamentoya girme imkânı kazanması sağlanmıştır. Belirtmek gerekir ki, siyasal partilerin bir ittifak çatısı altında seçimlere girmesi için seçim barajı düzenlemesi önemli bir teşvik olmaktadır.

26 maddelik kapsamlı bir değişiklik paketi olan 7102 sayılı kanun, görüldüğü üzere merkezinde seçim ittifakı kurumunun Türk siyasetine kazandırılması amacını taşımaktadır. Seçim ittifakı düzenlemeleri ile siyasal partilerin açık veya örtülü⁵⁰⁶ şekilde ittifaklar kurarak konsolide olması gelecekte olması kuvvetli bir ihtimaldir. Özellikle baraj uygulamasının kaldırılmadığı seçim sistemimizde baraj engeline takılmak istemeyen siyasal partiler ortak bir siyasal mücadele çatısı altında seçimlere girmek isteyeceklerdir.

Esasen yeni sistemin Cumhurbaşkanını ayrı bir genel seçim yoluyla halk tarafından seçilmesini öngörmesi, yüzde 50'nin üzerinde oy alması gereken Cumhurbaşkanı adayını çıkarmak için yarışan siyasal partileri bu oranı yakalayabilmek için bir araya gelmeye zorlayacaktır. Özellikle ikinci tura yalnızca iki adayın kalacak olması bu etkiyi arttıracaktır. Bu bağlamda ikinci turun etkisi, bugüne kadar genel olarak parçalanmış bir parti sistemi tablosu sergileyen Türk siyaseti için partilerin ittifaklar aracılığı ile bir araya gelerek bloklaştığı ve giderek de siyasetin konsolide olduğu bir dönemi başlatacaktır. Böylece, yeni hükümet sisteminin parti

⁵⁰⁵ GÜRSEL, Seyfettin, ACAR, Uğurcan, "İttifak Kuralının Seçim Sonuçlarına Etkileri", Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu, s. 1-2. <http://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2018/03/ArastirmaNotu224.pdf>

⁵⁰⁶ Burada, bir siyasal partinin seçim ittifakına kendi amblemi ile değil, ittifak içerisinde bulunan herhangi bir partiye destek olarak katılması, bu bağlamda adaylarını destek olduğu parti listelerinde göstererek seçimlere girmesi seçeneği kastedilmektedir.

sistemini şekillendirmeye başladığı noktada seçim ittifaklarının bu yeni yapının taşıyıcısı olduğu şimdiden öngörülebilmektedir.

2. İlk Örnek: Cumhuriyet İttifakı

7102 sayılı kanun ile getirilen seçim ittifakı düzenlemesinin ilk örneğini AK Parti ve MHP'nin 04.05.2018 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'na teslim ettikleri ittifak protokolü ile resmileştirdikleri “Cumhuriyet İttifakı” oluşturmaktadır.

5 maddeden oluşan protokolün 1. Maddesinde ittifakın, 2839 sayılı kanunun 12/A maddesine dayanarak beş yıllık bir süre için, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin tüm kurum ve kurallarıyla yerleşmesini temin etme hedefiyle kurulduğu belirtilmektedir. Kurucu partiler olan AK Parti ve MHP'nin tüzel kişiliklerini koruyarak ittifaka dâhil oldukları ve ayrı milletvekili listeleri verecekleri ifade edilirken, ittifaka destek veren Büyük Birlik Partisi'nin de ittifakın bir parçası olduğu yine aynı maddede yer almaktadır.

Protokolün 2. Maddesinde ittifakın Cumhurbaşkanlığı seçimleri için ortak adayının AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan olduğu ve ortak adaylarının seçilmesi için birlikte çalışılacağı belirtilmektedir.

3. maddede 15 Temmuz tarihine vurgu yapılarak, ittifakın bu tarihte gerçekleştirilen darbe girişimine karşı Türkiye'nin maruz kaldığı saldırılara karşı yerli ve milli bir duruş olduğu, 7 Ağustos Yenikapı mitinginde ortaya çıkan “Milli Mütabakat” ve 16 Nisan halkoylaması ile halkın ortaya koyduğu “Milli Şuur”un, 24 Haziran seçimleri öncesinde “Cumhuriyet İttifakı” ile milli bekayı esas alan “ahlaki ve siyasal” uzlaşısı ile somutlaştığı ifade edilmektedir. Ayrıca Cumhuriyet İttifakı'nın yalnızca bir seçim ittifakı olmayıp “Türkiye'ye yönelik iç ve dış kaynaklı hasmane girişimler karşısında, millî ve ahlâkî bir duruş” olduğu da belirtilmektedir.

4. maddede iki partinin Cumhuriyetin kurucu hedefleri istikametinde hareket ederek yeni bir hükümet sistemi inşa ettikleri ifade edilmekte, bu yeni sistemle Türkiye'nin yeni bir siyasal sürece girdiği belirtilmektedir. Cumhuriyet ittifakının milli çıkarlarla ilgili duruşu bir kez daha vurgulanmakla birlikte, Türkiye'nin İslami geçmişine de vurgu yapılmaktadır. Türkiye'nin küresel bir güç haline gelmesi amacı doğrultusunda 2023 hedefi ve 2053 ve 2071 vizyonu da ittifakın protokolüne dahil edilmiştir.

Protokolün son maddesinde yeni hükümet sisteminin başlangıç noktası olan 24 Haziran seçimlerinin Türkiye için hayati önemde olduğu ifade edilerek, yeni sistemin Türkiye'ye karşı geliştirilen sistematik saldırıların kalıcı olarak bertaraf edeceği ve parlak bir geleceğe taşıyacağı vurgulanmış, Cumhur ittifakının bu doğrultuda olduğu bir kez daha belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere Cumhur ittifakı iki önemli noktada birleşmektedir. Birincisi milliyetçi ve muhafazakâr bir siyasal eğilim her iki partinin de kendilerini tanımladıkları çizgiyi ifade etmektedir. Bu bağlamda ideolojik bir bağın ittifakın kuruluşunda önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca 15 Temmuz darbe girişimine karşı geliştirilen milli mücadele her iki parti için de ortak bir değer olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla Cumhur ittifakının bağlayıcı noktasını ilk etapta siyasal skalanın sağ tarafında yer alan ideolojik değerler oluşturmaktadır. Bu konu, Türkiye'de daha büyük bir kesimi ifade eden sağ ideolojide⁵⁰⁷ büyük bir ittifakın kurulması noktasında önemli bir veridir.

İkinci olarak bu iki parti hükümet sisteminin değiştirilmesi konusunda da birlikte hareket etmiş, halkoylamasına giderken Türkiye'de oluşmuş olan evet ve hayır bölünmesinde evet cephesinde yer almıştır. Bu konu da şu noktada önemlidir: 16 Nisan halkoylaması, kutuplaşmaya müsait çok partili siyasal ortamda Türkiye'nin iki blokta birleşmesini sağlamıştır. Bu iki blok, bugün de seçim ittifaklarının oluşmasında hemen hemen aynı şekilde oluşmaktadır. Evet bloku bugün Cumhur ittifakını oluşturmakta, hayır bloku da tam olarak değilse de neredeyse aynı partilerle Millet ittifakını oluşturmaktadır. Bu veriler, Türkiye'de siyasetin iki bloklu hale gelebileceğini göstermekle birlikte bu iki blokun her zaman sağ-sol ekseninde oluşacağı kesin değildir.

3. İkinci Örnek: Millet İttifakı

Seçim ittifakı konusunda ikinci örneği Millet İttifakı oluşturmaktadır. 05.05.2018 tarihinde YSK'ya sunulan protokol metninde dört partinin imzası bulunmaktadır. CHP, İYİ Parti ve Saadet Partisi'nin seçimlere ittifak işbirliği içerisinde fakat kendi amblemleri altında girecekleri bildirilen metinde Demokrat

⁵⁰⁷ Türkiye'de siyasal alternansın dengeli olmadığı konusunda bkz. AKARTÜRK, Ekrem Ali, "Türk Parti Sistemi Başkanlık Sistemine Elverişli mi?", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 696.

Parti'nin adaylarını İYİ Parti listesinden göstermek suretiyle ittifaka destek olacağı belirtilmektedir.

Millet İttifakı, Cumhuriyet İttifakından farklı olarak ortak bir siyasal çizgiden değil, daha çok muhalefette birleşme şeklinde bir birliktelikten oluşmaktadır. Nitekim protokolda de bu durumun altı çizilmektedir. Protokol metni “farklı yaşam tarzı ve siyasal görüşü olan toplumsal kesimlerin demokratik ilkeler etrafında sağlayacakları uzlaşma”nın önemini ifade ederek başlamaktadır. Hemen ardından siyasal partiler ve seçim kanunlarında son dönemde yapılan değişiklikler temsilde adalet ve milli iradenin tecelli etmesinin önüne konulan engeller olarak tasvir edilerek bu engelleri kaldırmanın siyasal partilerin ilk ve temel görevi olduğu ifade edilmektedir.

Bu bağlamda her biri farklı siyasal çizgide olan ittifaka dahil partilerin, bahsedilen engelleri kaldırarak kuvvetler ayrılığını ve millet iradesinin eksiksiz tecellisini sağlamak üzere bir “seçim işbirliği”⁵⁰⁸ yapıldığı protokol metninde vurgulanmıştır.

Metinde ayrıca 4 maddelik bir paragrafta seçim işbirliğinin amaçları sıralanmıştır. Buna göre Millet İttifakı'nın;

“a. toplumsal ayrışma ve kutuplaşmaya son vermek, huzur ve güven ortamı içinde adil ve güvenli bir seçimin yapılmasına katkıda bulunmak, b. ülkemizin siyasal sistemini bir an önce normalleştirmek, rekabetçi demokratik siyasal zemini, tüm gerekleri ile tekrar inşa etme, c. Kuvvetler ayrılığı ilkesine göre hukukun üstünlüğünü, yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlamak, d. Başta ifade ve basın özgürlüğü olmak üzere tüm hak ve özgürlüklerin vatandaşlarımız ve kurularımız tarafından layıkıyla kullanılmasını temin etme ilkelerini hayata geçirmek”

üzere seçim işbirliği için bir araya geldikleri ifade edilmektedir.

Protokolün son paragrafında ittifak içerisinde yer alan partilerin farklı siyasal çizgilere sahip oldukları ve programlarının ayrı olduğu vurgulanarak, ittifakın temsilde adalet ve vatandaşların tercihlerinin Meclis'e eksiksiz yansımaları ortak amacına yönelik oluşturulan bir seçim işbirliği olduğunun altı çizilmiştir.

Protokolün genelinden anlaşılmaktadır ki, Millet İttifakı'na dahil olan partiler aynı ideolojik çizgide, hatta skalanın aynı tarafında bile bulunmayan partiler olup, birleştirici tek etken seçim yarışında diğer ittifakı saf dışı bırakabilmektir. İttifaka katılan partilerden birisi sol ideolojide, diğer ikisi ise sağda yer almakla birlikte sağın

⁵⁰⁸ Bu ifade protokol metninde tırnak içine alınarak koyu renkli yazılmıştır.

farklı çizgilerinde (İslamcı-Milliyetçi) konumlanmaktadırlar. İttifaka destek olan DP ise geçmişte Türkiye'nin merkez sağ partisi olabilmiş bir partidir. Millet İttifakı'na HDP'nin katılması gündeme gelmiş ise de daha sonra bu gerçekleşmemiştir. Bütün bu partiler, 16 Nisan halkoylamasında hayır cephesinde yer almış, o zaman da bu faktör bu çeşitliliği birleştirici etken oluşturmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de iki bloklu sistem, sağ-sol ekseninde net bir ayırım şeklinde olmasa da, seçim sistemi ve yasal zeminin mümkün olması durumunda muhtemel bir görüntüdür.

4. Diğer Seçim İttifakları

24 Haziran seçimlerinden önce kurularak YSK'ya resmen bildirilen ittifaklar Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı olup, 24 Haziranda yalnızca bu iki seçim ittifakı mevcut bulunabilecektir. Bununla birlikte YSK'ya resmen bildirilmeyip hazırlık aşamasında kalan ittifak girişimleri de olmuştur.

Bunlardan ilki ANAP, DYP, Hak ve Adalet Partisi ile AP'nin bir araya gelerek oluşturduklarını açıkladıkları ittifaktır⁵⁰⁹. Parti liderlerinin ortak açıklamalarında demokrasiye sahip çıkmak amacı ile ittifak kurdukları ve alternatif bir oluşum oldukları vurgulanmaktaydı. Mart ayında yapılan bu açıklamadan sonra Nisan ayında ANAP, DYP ve AP üç partilik bir ittifak kurma kararı aldı. Ancak bu ittifak resmiyete dökülmemiştir.

İkinci olarak kürt siyasal hareketlerinin ittifak kurması da gündeme gelmiştir. Diyarbakır'da toplanan beş parti; PAK (Kürdistan Özgürlük Partisi), PSK (Kürdistan Sosyalist Partisi), PDK-T (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi), PDK Bakur, Azadi Hareketi, "Kürdistani Seçim İttifakı" olarak adlandırılan bir ittifak, HDP ve Hüda-Par'ın da aralarında bulunduğu bir birliktelik ile seçimlere girmeyi savunmuşlardır⁵¹⁰. Bu ittifak girişimi de sonuçsuz kalmış, resmi bir yapıya dönüşmemiştir.

Her ne kadar, seçimlerin olması gereken tarihten çok önce yapılması bu hazırlık çalışmalarından sonuç alınamamasında etkili olmuşsa da, esasen sistemin Cumhurbaşkanlığı seçiminde gereken oyu alabilecek potansiyele sahip olmayan bir seçim ittifakına çok fazla şans vermeyeceği açıktır. Evet, Türkiye bölünme çizgilerinin

⁵⁰⁹ "4 parti ittifak oluşturduğunu açıkladı", Milliyet Gazetesi, 02.03.2018, 02.03.2018www.milliyet.com.tr/4-parti-ittifak-olusturdugunu-siyaset-2619852/

⁵¹⁰ "Erken seçim 2018 - 5 partiden 'Kürdistani seçim ittifakı': 'Başarıyı Kürt birliğiyle sağlayabiliriz'", 04.05.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43999069>. (18.06.2018)

çeşitli olduğu bir ülkedir; örneğin bir Kürt ittifakı kurulması ihtimali elbette mümkündür. Ancak, Cumhurbaşkanlığı seçimlerini böyle bir ittifakın kazanabilmesi ihtimali oy potansiyellerinden dolayı çok düşüktür. Dolayısıyla merkez partilerin yer almadığı ittifaklar parti sisteminin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmayacaktır.

C. Yeni Parti Sistemi İhtimali: İki Bloklı Siyaset

Türkiye, Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren çok farklı parti sistemi yapılarına şahit olmuştur. Cumhuriyetin ilk yirmi yılı tek partili sistem, bundan sonraki on beş yıl iki partili sistem, daha sonra ılımlı ve kutuplaşmış çok partili sistemler olmak üzere parti sistemlerinden neredeyse tamamı Türk siyasetinde denenmiştir. En son olarak 16 yıldır hâkim partili sistemin egemen olduğu görülmektedir.

Şüphesiz, Türkiye'nin kendi iç dinamikleri bu dönüşümlerde etkili olmuştur. Osmanlı devlet geleneğinin etkisiyle merkez-çevre bölünmesinin Cumhuriyet yönetimlerine de sirayet etmesi, ulus devletin inşasının merkezîyetçiliği beslemesiyle bu yapının pekişmesi, toplumun homojen bir yapıya sahip olmaması gibi çokça etken parti sisteminin kökeninde önemli unsurlar olarak yer almıştır. İç unsurlardan başka küresel değişimler de parti sistemine, bundan önce toplumsal bölünmelere neden olabilmıştır. Komünist ideolojinin küresel çapta yayılması, aynı şekilde bu sistemin çökerek yerine geçen serbest piyasa ekonomisinin egemen olduğu siyasal sistemlerin küresel çapta yayılması, faşist tek partili yönetimler, iki dünya savaşı, ekonomik krizler gibi yine çokça etken tüm dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye'yi de etkileyerek seçmen davranışlarında olduğu kadar partilerin çeşitlenmesinde de etkili olmuştur. Bunun neticesinde de siyasal düzen yeni kutuplar oluşturmaya eğilimli hale gelmiştir.

Ancak tüm bu hukuk ötesi dinamiklerin yanında hükümet sistemi ve seçim sistemi gibi anayasal dinamiklerin belirleyici bir rol oynadıkları açıktır⁵¹¹. Parlamenter sistemi genel olarak benimsemiş siyasal sistemimizde sıklıkla değiştirilen seçim sistemleri özellikle etkili olmuştur. Gerçekten, parti sistemlerinin değiştiği tüm dönüm noktalarında seçim sistemindeki değişimler etkili olmuştur⁵¹². İki partili sistemde

⁵¹¹ AKARTÜRK, "Türk Parti Sistemi Başkanlık Sistemine Elverişli mi?", s. 694.

⁵¹² Seçim sistemlerinin partilerin sandalye sayısında meydana getirdiği değişikliklerin örneklendiği karşılaştırmalı tablo ve değerlendirmeler için bkz. SEZEN, *Seçim ve Demokrasi*, s. 272-279.

çoğunluk usulü üçüncü bir partinin kayda değer bir sandalyeye ulaşmasına izin vermemekteydi. Seçim sisteminin nispi temsil usulüne geçilmesine kadar da böyle oldu. Seçim sisteminin yeniden düzenlenerek nispi temsil sisteminin getirildiği 1961 yılından sonra çok sayıda parti parlamentoda bulunarak Türkiye'nin koalisyonlar dönemi başlamıştır. Askeri darbenin yapıldığı 1980 yılına kadar da parti sayısı artmaya devam etmiştir. 1981'de seçim sistemine eklenen bölge ve ülke barajı yine Meclis'te parti sayısını azaltan bir gelişme olsa da, nispi temsil sistemi 1991'den sonraki seçimlerde bölge barajının da kaldırılmasının etkisiyle çok partili sistemi devam ettirmiştir. 2002 yılında seçim sisteminde değişiklik olmadığı halde seçmenin cezalandırıcı davranışı sonucu bir önceki yasama döneminde Meclis'te yer alan tüm partiler baraj altında kalmış, yine bu dönemde Meclis'te bulunmayan biri yeni kurulmuş iki parti sandalyeleri paylaşmışlardır. Bundan sonraki 16 yıl boyunca da iktidar değişmemiş, Türkiye bir hâkim parti sistemine geçiş yapmıştır. Şüphesiz bunda da yüzde onluk seçim sisteminin önemli bir payı bulunmaktadır.

Bugün, yeni bir hükümet sistemine geçilirken parti sisteminin ne şekilde dönüşeceği sorusuna yanıt da yine seçim sistemine bakılarak yapılabilmektedir. Tüm yürütme yetkisinin kendisinde toplanacağı Cumhurbaşkanının seçiminin iki türlü çoğunluk seçim sistemi ile yapılacak olması, bunun yanında seçim sistemi üzerinde yapılan ve seçim ittifaklarına izin veren düzenlemeler, parti sisteminin şekillenmesinde önemli unsurlar olmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye, yapılan düzenlemelerin ardından blokların oluştuğu bir parti sistemine doğru geçiş yapmaktadır. Bir kere yapılacak iki genel seçimin birisinde iki türlü çoğunluk sistemi ve diğerinde de nispi temsil olmakla birlikte uygulanan yüzde on seçim barajı, partilerin seçimlere girmeden önce ittifaklar kurmasını önemli ölçüde teşvik etmektedir. Buradan, Türkiye'nin bundan sonraki seçimlerinde bloklar siyasetinin yürütüleceği anlaşılmaktadır. Fakat bundan sonraki süreçte sistemde kaç blokun etkili olacağı, seçim yarışlarında kutuplaşmaların hangi ekseninde gerçekleşeceği sorusu önem kazanmaktadır.

Cumhurbaşkanının iki türlü çoğunluk sistemi ile seçildiği Fransa'daki bloklar siyaseti örneği, Türkiye için yapılacak öngörülerde yol gösterici olabilecektir. Fransa'nın bugünkü sisteminde üç büyük üç küçük parti bulunup, bunlar oyların yüzde doksan kadarını alan iki blok oluşturmaktadırlar: Rally for the French Republic (RFR) ile Union for a Popular Movement'un (UMP) oluşturduğu sağ blok ile Fransız

Komünist Partisi'nin oluşturduğu sol blok⁵¹³. Sol, zenginden vergi alarak daha fazla refah ödemesi yaparak ve ekonomiyi kontrol ederek daha eşit bir toplum yaratma yanlısıdır, sağ da değişimden yanadır fakat en ılımlı reformlar şeklinde ve ekonomiye dayanarak ihtiyatlı davranmayı savunmaktadır; ancak her ikisi de devletçidir ve çözüm için serbest piyasaya yönelmezler⁵¹⁴. Dolayısıyla kutuplardan merkeze kayan, ortak değerler üzerinde birleşen iki kutup söz konusudur. Oysa Duverger, 1951 yılında henüz Fransa'da Beşinci Cumhuriyet'e geçilmeden, dolayısıyla iki turlu çoğunluk sistemi uygulanmaya başlamadan önce yazdığı *Siyasal Partiler* kitabında Fransa'daki bölünmeleri partilerin başka noktalardan ortak paylara sahip olduğu üç bölünme çizgisi üzerinden ifade etmekteydi: Radikallerin, Sosyalistlerin, Komünistlerin, İlerici Hristiyanların, Halkçı Cumhuriyetçilerin ve Sağcılarının yer aldığı alanı “batıcılar-doğucular” sınırı, “kiliseciler-laikler” sınırı, “liberaller-sosyalistler” sınırı olmak üzere üç çizgi şeklinde ayırmaktaydı⁵¹⁵.

Fransa örneğinden anlamamız gereken şudur: Çok farklı bölünme çizgilerine ayrılmış siyasal yapının oluşturduğu kutuplaşmış çok partili sistemden bugün Fransa, iki bloklu bir parti sistemine geçiş yapmıştır. Bir diğer deyişle iki turlu seçim sistemi, parti sistemindeki parçalanmayı büyük ölçüde azaltma ve Fransız siyasal sistemini iki kutuplu bir kalıba göre yeniden şekillendirme amacına iyi hizmet etmiştir⁵¹⁶. Bilinmektedir ki Türk parti sistemi de çok parçalı, ideolojik ve etnik bölünmelere açık yapısı ve partiler arasında uzlaşma geleneğinin zayıflığı ile ve çok parti sisteminin aşırı oynak yapısından dolayı, çok parçalı dağınık yapının çok kutuplu bir ekseninde gelişmesi sebebiyle⁵¹⁷, kutuplaşmış veya kutuplaşmaya yatkın bir çok partili sisteme sahiptir. Dolayısıyla, Fransa örneğinden yola çıkarak Türkiye'nin de çok kutuplu parti sisteminin iki bloklu bir yapıya evrilmesinin kuvvetli bir ihtimal olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de siyasetin iki bloklu bir yapıya dönüşmesi kuvvetli bir ihtimal olmakla birlikte, bunun Fransa örneğindeki gibi sağ-sol eksenli olacağı şüphelidir. Çünkü Türkiye, temel bölünmelerinin bu ekseninde yaşandığı bir ülke değildir. En basit olarak parti sistemindeki oynaklık Türk seçmenin genel olarak pragmatik

⁵¹³ YAYLA, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, s. 117.

⁵¹⁴ ROSKIN, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, s. 161.

⁵¹⁵ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 248.

⁵¹⁶ SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 25.

⁵¹⁷ AKARTÜRK, “Türk Parti Sistemi Başkanlık Sistemine Elverişli mi?”, s. 695.

davrandığını ifade etmektedir. Bugün Türkiye’de halen yüksek düzeyde devam etmekte olan siyasal kutuplaşmayı, klasik merkez çevre bölünmesine, Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi kimlik temelli bölünmelerin eklenmesiyle açıklamak mümkündür⁵¹⁸. Bundan sonraki bölünmeler, bloklaşmalar şeklinde cereyan edecek olsa da yine sağ-sol şeklindeki bir kutuplaşmanın olacağını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Bugün için gelinen noktada Türkiye’de gerçekleşen ilk bloklaşmanın da sağ-sol kutuplaşmasını yarattığı söylenemez. Öyle ki, iki bloktan her ikisinde de milliyetçi ve dini tandanslı partiler yer almaktadır. İsmi Millet olan bloka sol ve etnik siyaset yürüten HDP’nin katılımının ciddi anlamda tartışılmış olması da önemli bir göstergedir. İttifakta yer almamış olsa da HDP’nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda Millet ittifakının adaylarından hangisi ikinci tura kalırsa ona destek olacağını açıklaması aynı türden bir örnektir. Bundan başka önemli bir örnek olarak 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ortak aday gösteren iki partinin bugün iki karşı blokta yer alması da yine kayda değerdir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye’de sağ ve sol eşit iki ağırlık merkezine sahip değildir. Merkez sağ ve merkez sol arasında orantısızlık vardır ve buna bağlı olarak politik alternans yoktur. 1950 yılından günümüze değin hiçbir sol parti yeterli çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidar olamamıştır. 1961’den günümüze kadar da bir sol parti tarafından alınan en yüksek oy 1977 yılında CHP’nin aldığı yüzde 41,4’tür. Dolayısıyla Türkiye’de politik alternansın merkez sağ ve merkez sol arasında dengeli işlenmesi olası gözükmemektedir⁵¹⁹.

2007 seçimleri üzerine detaylı olarak yapılan bir araştırmada, seçmenin genel davranışının ekonomik pragmatizm üzerine kurulu olduğu belirtilmektedir. Daha doğru ifade ile oylarını artırmış olan Ak Parti’nin başarısı bu partinin ekonomik performansına ve ekonomik koşulların iyi olmasına bağlanmaktadır. Ekonomik pragmatizmin, Ak Parti seçmeni için ideolojik bağlardan daha önemli görüldüğü de aynı araştırmada belirtilmektedir. Hatta ekonomik verilerin kötüleşmesi ihtimaline karşı Ak Parti’nin çekirdek seçmeni arasında olumlu etkisini arttırmak için ideolojik pozisyonunu vurgulamaya çalışacağı da ifade edilmektedir⁵²⁰.

⁵¹⁸ ÖZBUDUN, “Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi”, s. 73.

⁵¹⁹ AKARTÜRK, “Türk Parti Sistemi Başkanlık Sistemine Elverişli mi?”, s. 696.

⁵²⁰ ÇARKOĞLU, Ali, “Ideology or Economic Pragmatism?: Profiling Turkish Voters in 2007”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 2., s. 340.

Bu araştırma, Türkiye'deki oy geçişkenliğinin yüksek olması verisi ile birleştiğinde, Türk seçmenin genel olarak pragmatik davrandığını açığa çıkarmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olarak ekonomik göstergeler, seçimlerde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de olması muhtemel iki blokun, sağ-sol, Kürt-Türk veya Alevi-Sünni, yenilikçi-muhafazakar gibi seçmen için ikinci planda olan unsurlar üzerinde oluşmayacağı, seçmenin mevcut iktidarın performansına, yaşam koşullarında ve dolayısıyla ekonomide yaşanacak gelişmelere göre belirleneceğini söylemek mümkündür. Bugün ortaya çıkan tabloda da çok farklı ideolojilere sahip olan partilerin ittifak oluşturabilmiş olması, sadece bir seçim sonra iki partinin karşı iki blokta yer alabilmesi bu çıkarımı doğrulamaktadır. Belirtmek gerekir ki, yüzde ondan fazla oy alan Kürt seçmen ve bu seçmenin desteklediği parti, blokların etki kapasitesinde her zaman çok önemli bir unsur olmaya devam edecektir. Türkiye'nin ekonomi, sosyal haklar, yaşam kalitesi gibi birincil sorunlarının üstesinden gelebilen gelişmiş bir ülke olması durumunda bu denklemin tekrar kurulabileceği elbette saklı tutulmalıdır.

D. İki Partili Sistem Mümkün mü?

Türkiye'nin yeni hükümet sisteminin Amerikan başkanlık sistemine benzer bir sistem inşa etmesi, Amerika'da sistemin başarısında önemli bir etken olan iki partili sistem ihtimali üzerinde durulmasına sebep olmuştur. Gerçekten, başkanlık sisteminin ABD'de sorunsuz bir şekilde işlemesinde en önemli unsurlardan birisi iki parti sistemidir. Çünkü başkanlık sisteminin tipik problemi olan yasama ve yürütme arasındaki tıkanma, çok partili bir sistemde daha da artmaktadır. Diğer taraftan bakılırsa parlamenter rejimler çok partili demokrasiyi kolaylaştıran daha fazla koalisyon kurma mekanizmasına sahiptir⁵²¹. Başka bir deyişle parlamenter sistemde başbakan çok sayıda partiyi koalisyonda birleştirerek gerekli çoğunluğu oluşturur, oysa başkan bunu yapamaz ve başkanın azınlıkta kalması durumunda yasama faaliyetlerinin her aşamasında bir çoğunluk aramak zorunda kalır⁵²². Bu da yasama ve yürütme arasında tıkanmaların oluşacağı anlamına gelir.

Bu bağlamda, istikrar problemlerine bir çözüm olarak hükümet sistemini değiştiren Türkiye'nin yeni sisteminde de başka türlü istikrarsızlıklar yaşamaması için

⁵²¹ MAINWARING, Scott, "Presidentialism, Multipartyism and Democracy: The Difficult Combination", s. 223.

⁵²² SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 228.

başkanlık sisteminin doğası ile uyumlu bir iki parti sistemine geçiş yapabilmesi mümkün müdür? Bu soruya, Türk siyasetinde 1945-1960 yılları arasında söz konusu olan iki parti tecrübesi dikkate alınarak olumlu cevap verilebilir. Ancak, bir önceki başlıkta incelendiği üzere, bu tecrübeye çoğunluk seçim sisteminin etkili olduğu ve iki partili sisteme tek partili uzun bir dönemden sonra geçildiği vurgulanmalıdır. Oysa şimdi nispi temsil sistemi milletvekili seçimlerinde devam etmekte ve çok partili bir düzenden geçiş söz konusu olmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki; tüm hükümet sistemi oluşumlarında olduğu gibi iki partili sistem de seçim sisteminden önemli ölçüde etkilenir. Hatta Duverger'ye göre iki partili sistem ile tek turlu çoğunluk sistemi arasında hemen hemen tam bir korelasyon bulunmaktadır: İki partili ülkelerde çoğunluk sistemi vardır, çoğunluk sisteminin uygulandığı ülkelerde de iki partili sistem⁵²³. ABD'de özellikle başkanlık seçiminde ikinci turun olmayışı ve tek turlu çoğunluk sisteminin hem yasama hem yürütme seçimlerinde kullanılıyor olması oyların iki partide toplanmasına ve üçüncü bir parti adayının şansının kalmamasına neden olmaktadır⁵²⁴. Bu bağlamda Türkiye'de iki partili sistemin öngörülebilmesi mevcut şartlarda mümkün gözükmemektedir.

Diğer taraftan Amerika'da iki partili sistem ideolojik olarak kutuplaşmış bir sosyal bölünmenin ifadesi değildir. ABD liberal bir ülkedir ve Amerikan halkı arasında önemli siyasal meselelerle ilgili olarak genel bir uzlaşma bulunmaktadır⁵²⁵. Her ne kadar bugün Demokrat Parti daha sol, Cumhuriyetçi parti daha sağa kayarak daha görünür bir kutuplaşma oluşmakta ise de her iki parti de temelde merkeze yakındır⁵²⁶. Her iki parti de az çok liberal çizgidedir ve siyasal yarışma ideolojik kökenli olmayıp daha somut meselelerle ilgilidir⁵²⁷. Partilerin oluşumunun herhangi bir sınıf temeline dayanmaması da⁵²⁸ iki parti arasında keskin bir bölünme yaratmaz. Dolayısıyla seçmenin ihtiyaçlarını ve beklentilerini az çok karşılayan iki partiden başka üçüncü bir parti arayışları yoktur.

Oysa Türkiye'de seçmenin iki seçenektan biri ile yetinmesini beklemek zordur. Çünkü sadece sağ ve sol ekseninde değil, farklı eksenlerde de bölünmeler olmakla

⁵²³ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 233.

⁵²⁴ DERELİ, *ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, s. 90.

⁵²⁵ GÜRBÜZ, *Siyasal Sistemler*, s. 81.

⁵²⁶ SAYARI, "Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Başkanlık Rejimi: ABD", s. 111.

⁵²⁷ DUVERGER, *Batının İki Yüzü*, s. 71.

⁵²⁸ YANIK, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, s. 74.

siyaset yarışının aynı tarafında bulunan partiler arasında dahi keskin bölünmeler olabilmektedir. Türkiye’de solun çok çeşitli fraksiyonları var olduğu gibi, sağ da milliyetçi, muhafazakâr, İslamcı vb. gibi bölünme çizgileriyle ayırmak mümkündür. Oysa iki partili bir sistemden söz edebilmek için sistemdeki iki büyük partinin rejimin temel sorunları noktasında uzlaşmış olmaları gerekir⁵²⁹. Dolayısıyla toplumun iki ana çizgide konsolide olması, daha doğrusu seçmen kitlesinin tamamına yakın bir kısmının yalnızca iki parti ile temsil edilebilmesi yakın zaman için pek mümkün gözükmemektedir. DP-CHP iki partili dönemini ise çok bariz şekilde seçim sistemi ile açıklamak mümkündür. Ama bizce iki partili döneme tek partili bir dönemden geçilerek gidilmiş olmasının da çok önemli bir etkisi vardır. Çünkü çok partili hayata geçiş izni verildiğinde büyük bir destekle ortaya çıkan DP’nin en önemli özelliği o güne kadar CHP yönetimine çeşitli konularda muhalif olan geniş bir çevreyi birleştirmesiydi. Seçim sisteminin de büyük katkısıyla sistem iki partili bir yapıya dönüştü.

Sonuç olarak Türkiye’de seçim sisteminin iki partili sistemi kolayca oluşturacak bir sistem olmaması, milletvekili seçimlerinin hala nispi temsil sistemi olması ve toplumun etnik, dini ve ideolojik olarak homojen bir yapıda bulunmaması bugün için iki partili sistemi ihtimal dahilinde düşünmeyi engellemektedir. Ancak yeni hükümet sisteminin siyasal sistemi iki kutuplu hale dönüştürmesi ihtimalinde, iki partili benzeri bir sistemin doğması muhtemel gözükebilir. Çünkü, Duverger’nin belirttiği gibi siyasal sistemde her zaman bir partiler düalizmi olmasa da, her zaman bir eğilimler düalizmi mevcuttur⁵³⁰. Yeni sistemin skalanın uçlarındaki eğilimleri törpülemesi ve gittikçe daha da saflaşan blokların yardımı ile zamanla iki kuvvetli eğilimin iki partili gibi düalist bir mekanizmayı oluşturması elbette ihtimal dâhilindedir.

⁵²⁹ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 357.

⁵³⁰ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 231.

SONUÇ

Türkiye, hükümet sistemine ilişkin yıllardır süregelen tartışmalara son noktayı 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halkoylaması yoluyla yapılan anayasa değişikliği ile kabul ettiği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile koymuştur. Bu sistem hükümet yetkililerinin vurguladığı gibi Türk tipi bir başkanlık sistemidir. Bunun anlamı, başkanlık sisteminin temel özelliklerinin Türkiye'nin siyasal yapısının kendine özgülüğü dikkate alınarak kabul edildiği, dolayısıyla başkanlık sisteminin özgünleştirildiği bir sistem anlayışının ortaya konmasıdır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi her ne kadar Türkiye'ye özgü bir sistem inşa etmiş olsa da genel hatları itibari ile bir başkanlık sistemi kurgulamaktadır. Dolayısıyla sistemin başarılı bir sonuç verip vermeyeceği konusundaki analiz, kurucusu ve yegâne başarılı uygulayıcısı olan ABD'de sorunsuz bir şekilde uygulanmasını sağlayan unsurların irdelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu noktada ifade etmek gerekir ki siyasal sistem bir ülkede, tıpkı bir saatin aksamaları gibi birbirini etkileyen ve aynı zamanda birbirini çalıştırarak bütün bir sistemin çalışmasını sağlayan bir mekanizmalar bütünüdür. Bundan dolayı bir ülkede hükümet sisteminin işlerliğinden ve başarısından söz edebilmek için bu ülkede siyasal sistemi etkileyen tüm unsurların değerlendirilmesi gerekir. Örneğin seçim sistemi bilinmeden hükümet sisteminin anlaşılması mümkün değildir. Yine parti sistemlerinin oluşumunda da seçim sisteminin oldukça önemli bir payı vardır. Bu iki korelasyon farklı perspektiflerden ele alınmak suretiyle çokça irdelenen konular olmuşlardır.

Fakat hükümet sistemi ve parti sistemleri arasındaki etkileşim özellikle Türkiye'de olması gerektiği kadar incelenmemiş, bilhassa hükümet sistemi noktasında sürekli olarak farklı yollar aramış ve siyasal sistem sorunlarını çoğunlukla bu bağlamda değerlendirmiş bir ülke için bu durum sorunlara çözüm bulunmasını zorlaştırmıştır.

Gerçekten Türkiye’de genel olarak yapıldığı gibi siyasal sistemdeki kronik sorunlar anayasaya, özellikle istikrarsızlık sorunu da hükümet sistemine fatura edilmiştir. Oysa yukarıda bahsedildiği gibi hiçbir sistem kurgusu tek başına değerlendirilecek kadar basit değildir. Türkiye örneğinde parlamenter sistemin tek başına istikrarsızlığın başlıca faili olarak değerlendirilmesi oldukça eksik bir yaklaşım olmaktadır. Nitekim tecrübe ile sabit olduğu üzere hükümet sistemi yarı başkanlık sistemine yaklaştırılmakla istikrarsızlık problemi çözülmediği gibi kutuplaşmış yapı en nihayetinde bir krizi patlak verecek derecede büyümüştür. 3 Kasım 2002 erken seçimleri, böyle bir sürecin sonucudur.

Türkiye’de istikrarsızlığın sorumlusu olarak gösterilen parlamenter sistem, İngiltere’de asırların birikimiyle oluşturulan siyasal yapının başarısının sırrı olarak gösterilebilir. Bugün İngiltere’nin dünyanın en istikrarlı demokrasilerinden birisi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Her iki ülkede de aynı hükümet sistemi geçerli olduğu halde sonuçların bu kadar farklı olmasının sebebi elbette yalnızca sistem kurgusuyla açıklanamaz. Pek çok harici etken de söz konusu olmakla birlikte iki ülke arasındaki bu derin uçurumun başlıca sebebi parti sistemleri arasındaki farktır. İngiltere’de iki partili sistem koalisyonlara izin vermediğinden ülkede istikrar hiçbir şekilde problem konusu olmamaktadır. Bu tezi doğrulamak adına Türkiye’nin iki partili döneminde de istikrar sorunun olmaması örnek gösterilebilir.

Türkiye için bugün, hükümet sistemi ve parti sistemleri arasındaki bu etkileşim daha büyük bir önem taşımaktadır. Bunun nedeni kabul edilen yeni hükümet sisteminin prototipi olan Amerikan tipi başkanlık sisteminin, kendi ülkesi olan ABD’de sistemin başarısının büyük ölçüde bu ülkede de geçerli olan iki partili sisteme bağlı olmasıdır. Gerçekten de başkanlık sisteminin en büyük yapısal sorunu olan yasama ve yürütme arasında oluşabilecek kilitlenmeler, iki partili sistemde büyük oranda aşılabilmektedir. Birçok yazara göre de başkanlık sistemi ve iki partili sistem arasında göz ardı edilemeyecek bir uyum söz konusudur.

Bu nedenle bugün Türkiye’de hükümet sistemine ilişkin tartışmaların ekseninin, ülkenin parti sisteminin yapısına ve hükümet sistemi ile etkileşimi konusuna çevrilmesi gerekmektedir. Türkiye’nin yeni hükümet sisteminin, oldukça kırılğan bir yapıya sahip olup, doğrusal bir gelişim çizgisinde ilerlemeyen parti sistemini ne şekilde etkileyeceği konusu bugün itibari ile öncelik kazanmıştır.

Bu bağlamda getirilen yeni hükümet sisteminin ilk etkilerinin seçim sisteminde yaptığı değişiklikler olduğu görülmektedir. Öncelikle başkanlık sistemi üzerinden gidilecek olursa başkan Amerikan tipinde olduğu gibi tek turlu basit çoğunluk sistemi ile değil, Fransa yarı başkanlık sisteminde olduğu gibi iki turlu basit çoğunluk sistemi ile seçilecektir. Amerikan tipi başkanlık ile tek ortak nokta başkanın halk tarafından genel seçimler yoluyla seçilecek olmasıdır. Ancak seçim sistemlerinin farklılaşması iki farklı parti sistemine sonuç verebilecektir. Gerçekten de ABD’de tek turlu basit çoğunluk sistemi iki partili sistemi oluşturmuşken, iki turlu sistem Fransa’da iki bloklu fakat çok partili sisteme vücut vermiştir.

Tek turlu basit çoğunluk sistemi yapısı gereği oyların ilk iki parti arasında bölünmesine sebep olur. Bu da zamanla seçmen tercihinin iki parti arasında bölünmesine ve alternatif partilerin şans bulamadığından zamanla kaybolmasına sonuç vermektedir. İki turlu sistemde ise ilk turda tüm partiler veya adaylar eşit derecede aday olduklarından seçimlere bağımsız bir şekilde ve özgürce girerler. Bu durum parti sayısının azalmasını engeller. En marjinal partiler bile seçimlere katılmaktan çekinmez. Hiç kazanma şansı olmayan, hatta ikinci tur şansı olmayan adayların dahi seçime girmesinin sebebi farklı gerekçelerle açıklanabilir. Oyların bölünmesini sağlamak, seçimlerin ikinci tura kalmasını sağlamak, kazanması istenmeyen şahıs veya partinin elini güçleştirmek vs. örnek verilebilir.

Oysa ikinci tur parti sistemini şekillendiren davranışların olduğu adımdır. Gerçekten ikinci tura gelindiğinde yarışa genellikle iki aday kalır ve artık oylar bu iki kişilik müsabakada taraf seçmek durumundadır. Hem partiler, hem de seçmenler için ikinci tur yarışın galibinin seçileceği aşama olacağı için bu noktadaki yaklaşımlar herkesin kendisine en yakın olanı tercih ettiği bir bloklaşma sürecini doğurur. Zamanla sistem belli noktalarda ortak değerleri paylaşan partilerin bloklaştığı iki kutuplu bir yapıya dönüşür. Fransa’daki örnek de bu şekildedir.

Cumhurbaşkanının seçiminde iki turlu basit çoğunluk sistemini tercih etmiş olan Türkiye’de de ikinci tur, partilerin zamanla bloklaşacağı ve seçmenlerin iki kutupta konsolide olacağı bir yapıya sebep olacaktır. Nitekim iki turlu seçim sisteminin ilk örneği olarak 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri, iki muhalefet partisinin ortak adayda birleştiği bir seçim süreç olmuştur. Keza hükümet sisteminin tamamen değişmesinden sonra 24 Haziran seçimlerinden önce de partiler ittifaklar yoluyla bloklaşmışlardır.

İki turlu sistem bahsedilen özelliklerinden dolayı seçim ittifaklarını teşvik etmektedir. Türkiye’de yeni hükümet sisteminin başlattığı dönemde de en önemli gelişme bu yönde olmuştur. Hükümet sistemi değişikliği kadar önemli bir diğer değişiklik olarak seçim kanunlarında yapılan düzenlemelerle seçim ittifaklarının yolu açılmıştır.

Seçim ittifaklarını iki yönüyle değerlendirmek gerekmektedir. Birincisi, ittifak kuran partilerin baraj engeline takılmayacak olmasıdır. Burada, Türkiye’nin milletvekili seçiminde ülke barajlı nispi temsil sistemini terk etmemiş olmasına ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Gerçekten iki turlu sistemin bloklaşma yoluyla parti sayısını azaltıcı etkisi, nispi temsil sistemi ile birlikte zayıflamaktadır. Ancak seçim ittifakları düzenlemesi partilerin bloklaşmasını teşvik ettiğinden nispi temsilin bu etkisinin önüne geçilecektir. Böylece baraj engelini kaldıracak olan seçim ittifaklarının partilerde bloklaşma eğilimini kuvvetlendirmesi ve iki turlu sistemin etkisini artırması rahatlıkla öngörülebilir. Hatta denilebilir ki, ülke barajının kaldırılmaması bu etkinin açığa çıkmasının engellenmemesi amacına hizmet etmektedir.

Seçim ittifaklarının ikinci yönü ise partilerin seçimin ilk turunda çıkan sonucu beklemeden bir bloklaşma sürecine girerek seçmeni de yönlendirecek olmasıdır. Böylece seçmen, ilk turda kendi partisine oy vermekten çekinmeyecek, ikinci turda ise partisinin yer aldığı blokta hareket edebilecektir. Bir tür öngörülebilirliğin oluşması seçmenin konsolidasyonunda etkili olacak, iki kutuplu sistemin oluşması kolaylaşacaktır.

Türkiye’de iki kutuplu sistem öngörülebilmektedir; fakat kutuplaşmanın seyri nasıl olacaktır? Fransa’da kutuplaşma daha çok sağ-sol ekseninde gerçekleşmektedir. Türkiye içinse bunu yakın gelecekte söylemek mümkün değildir. Nitekim Türkiye’de sosyal bölünmeler genel itibariyle sağ-sol ekseninde olmamış, Tanzimat’tan beri süregelen merkez-çevre bölünmesi zaman içerisinde sağ-sol bölünme çizgilerinin de etkilediği fakat tamamen oluşturmadığı bir ayrımla ilerlemiştir. Etnik ve dini kimlik siyasetinin, sağ-sol bölünmenin, ideolojik aşırılışmanın hatta laiklik konusu gibi birçok bölünme çizgisinin, farklı kutuplaşma eksenlerini oluşturduğu Türkiye’de seçmenin iki temel noktada sürekli olarak birleşmesinin beklenmesi gerçekçi olmayacaktır.

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak ekonomik gelişimin ve yaşam standartlarının seçmen davranışında etkili olduğu bir ülkedir. Bu da seçmeni genellikle pragmatik davranmaya zorlamaktadır. İki seçim dönemi arasında -1999-2002 seçimlerinde olduğu gibi- çok farklı sonuçların doğması, oy geçişkenliğinin zaman zaman hat safhalara çıkması seçmenin partilerle ve ideolojileriyle asla değişmez bir bağlılıkla ilişki kurmadığını göstermektedir. Her ne kadar 2002 seçimleri itibarıyla Türkiye 16 yıldır hakim partili bir sisteme geçmiş ve seçmen genel olarak 4 partide konsolide olmuşsa da, bu dönemde de ekonomik verilerin oldukça etkili bir sebep olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca koalisyonuz hakim partili dönem seçiminde istikrar ve güven ortamının bozulmaması yaklaşımı ile hareket etmesini ve tercihlerinde sebat etmesini kolaylaştırmaktadır.

Dolayısıyla tarihsel süreçleriyle birlikte düşünüldüğünde Türkiye’de seçmenin sağ ve sol çizgide sürekli olarak sabit kalmasını beklemek en azından yakın zamanda pek mümkün gözükmemektedir. Bunun bir sebebi de Türkiye’de siyasal alternansın dengede olmamasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten Türkiye’de sol bir partinin alabildiği en yüksek oy yüzde 40 bandında kalmıştır ki, bu durum da skalanın sağ tarafında daha çok seçmen bulunduğu anlamına gelmektedir. Hal böyleyken sağ-sol iki kutuplu sistem senaryosunda sol blok oluşturmak riskli bir hareket olacaktır. Dolayısıyla bloklaşmanın seçime yönelik stratejilerle farklı çizgileri bir araya getirmesi hem daha makul hem de daha beklenir bir gelişmedir.

Nitekim 24 Haziran seçimleri öncesinde oluşturulan iki önemli bloktan muhalefeti temsil eden blok ulusalcı sol (CHP), milliyetçi sağ (İYİ Parti) ve siyasal İslamcı sağ (SP) üç partiyi bir araya getirmiştir. Burada da etkili olan sebep yukarıda bahsedildiği gibi iktidar partisine karşı kazanma olasılığını artırmaktır.

Dolayısıyla Türkiye’de iki türlü seçim sistemi yoluyla Cumhurbaşkanının seçilecek olması ve seçim ittifakları düzenlemesi sağ-sol ekseninde olmayan; fakat belki zamanla muhafazakâr-demokrat çizgide bölünmesi ihtimali bulunan iki kutuplu fakat çok partili bir siyasal yapıya şekil verebilecektir. Nitekim oyların yaklaşık yüzde 90’ı kadarına tekabül eden partilerden oluşmuş Cumhurbaşkanlığı İttifakı-Millet İttifakı bloklaşmasında ön plana bu iki değer çıkmıştır.

Bu tezin şöyle bir açıklaması da bulunmaktadır. “Bir siyasete karşı muhalefette anlaşabilmek, o siyaseti desteklemekte anlaşmaktan kolaydır”⁵³¹. Türkiye’de sağ ideolojinin daha geniş bir seçmen kitlesine sahip olduğu dikkate alındığında, iki kutuplu yapıda sağ/muhafazakâr siyasete karşı solda birleşme değil, muhalefette birleşme söz konusu olacaktır. Türkiye’nin siyasal atmosferi dikkate alındığında bu tür bir birleşmenin ortak paydasının “demokrasi” olacağı veya “demokrat” vasfının, birleşimin paydaşlarının kendilerini nitelemek için başvuracağı bir kimlik olacağı/olabileceği öngörülebilmektedir.

Oluşması muhtemel iki kutuplu yapı da zamanla partilerin yapısını dönüştürebilecektir. Öncelikle aşırı partiler yarış dışı bırakılacaktır, nitekim iki turlu seçim sistemi aşırı partileri cezalandırıcı etkiye sahiptir⁵³². Oluşan iki kutupta ise bloklar daha çok seçmene ulaşabilmek amacıyla daha ılımlı ve ideolojik uçlardan uzak bir tavır sergilemek zorundadırlar. Böylece partilerin zamanla merkezileştiğini görmek kuvvetli bir ihtimal olmaktadır.

İkinci olarak iki turlu sistemin etkisiyle seçim ittifaklarının yanında partiler arası pazarlıkların görülmesi de muhtemeldir. Bu pazarlıklara ayak uydurabilmek, her seçim döneminde yeni ittifakların oluşabilmesi ihtimali partilerin birbirlerine daha bağımlı hale getireceğinden bu bağımlılık partileri daha disiplinsiz bir yapıya dönüştürebilecektir⁵³³. Bu da, ABD’de disiplinsiz yapıda olmalarından ötürü yasama ve yürütmenin dengeli bir şekilde çalışmasını kolaylaştıran partilere benzemesi açısından iyi bir sonuç olarak görülmektedir.

Türkiye’de ABD’de olduğu gibi iki partili sistemin olmayacağı da yine seçim sistemiyle açıklanabilir. İki bloklu sisteme götürmesi öngörüsünü temellendiren tüm gerekçeler, iki partili sistemin neden olamayacağını da açıklamaktadır. Yine de belirtmek gerekir ki iki partili sistem zaten yalnızca yapısal zorunlulukla mümkün olabilir. Çünkü siyasal yarışta sadece iki partinin yer almasını sağlamak oldukça zor bir durumdur ve ancak tek turlu basit çoğunluk gibi bir sistemle gerçekleştirilebilir. Bunun dışında Türkiye gibi kutuplaşma potansiyeli yüksek siyasal sistemlerde iki partili sistem zor bir ihtimaldir.

⁵³¹ DUVERGER, *Siyasal Partiler*, s. 432.

⁵³² ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, s. 143. Ayrıca bkz. SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, s. 94-95.

⁵³³ TEZİÇ, *Anayasa Hukuku*, s. 292.

Dolayısıyla Türkiye’de yeni hükümet sisteminin iki bloklu bir siyasal yapıyı oluşturarak zamanla merkeze yaklaşan partilerle ideolojik kutuplaşmanın yumuşadığı bir atmosfer yaratacağı öngörülebilmektedir. Bunun ise başkanlık sisteminin başarısını ne şekilde etkileyeceğı zaman içerisinde görülecektir. Nitekim her ülke kendi özgül koşulları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Türkiye’nin seçimlerinin kendi özgül koşulları ile doğru korelasyonu sağlayıp sağlamadığı, bir başka deyişle nakli yapılan bu yeni organın vücudumuzla doku uyumu sağlayıp sağlamayacağı zamanla görülecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Siyaset ve Siyasi Partiler”, *Türkiye Tarihi-Modern Dünyada Türkiye (1839-2010)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Modern Türkiye’nin Oluşumu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 11. Baskı, 2012.

AKARTÜRK, Ekrem Ali, *Parlamentar Rejim Uygulamaları ve Parti Sistemleri*, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2010.

AYBARS, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1975.

BATUM, Süheyl, “1990’larda Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal Rejim Tartışmaları”, *-Devlet Reformu- Siyasal Rejim Tartışmaları*, TESEV Yayını, İstanbul 2000

BURDEAU, Georges, , *Traité de sciences politiques*, Tome I, 1949.

ÇAM, Esat, *Devlet Sistemleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2990, 1982.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, Ankara, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2000.

DAVER, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Doğan Yayınevi, 1969.

DERELİ, Esen, *Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, İstanbul, Der Yayınlar No: 243, 1998.

DURGUN, Sezgi, “Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri”, *Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

DUVERGER, Maurice, *Siyasal Partiler: Modern Devletteki Örgütleri Ve Faaliyetleri*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, AÜHF Yayınları, 1970.

Batı’nın İki Yüzü, Çev. Fazıl Sağlam, Cem Eroğul, Ankara, Doğan Yayınevi, 1977.

Siyasi Rejimler, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1986.

- ERDOĞAN**, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, 2005.
- Anayasa Hukuku*, İstanbul, Orion Kitabevi, 7. Baskı, 2011.
- GÖZE**, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, Beta, 1986.
- GÖZLER**, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Bursa, Ekin Yayınevi, 8. Baskı, 2016.
- GÖZÜBÜYÜK**, Şeref, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 7. Baskı, 2011.
- GÜLENER**, Serdar, *Başkanlık Sistemlerinde Denge Ve Denetleme*, İstanbul, SETA Yayınları No: 66, 2016.
- GÜLSOY**, Mehmet Tevfik, *Demokrasilerde Siyasal Parti Teşkilatı ve Parti İçi Demokrasi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000.
- GÜRBÜZ**, *Siyasal Sistemler*, İstanbul, May Yayınları, 1980.
- GÜRSEL**, Seyfettin, ACAR, Uğurcan, “İttifak Kuralının Seçim Sonuçlarına Etkileri”, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu.
- HAKYEMEZ**, Yusuf Şevki, *Militan Demokrasi ve 1982 Anayasası*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2000.
- HAZIR**, Hayati, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1990.
- HEYWOOD**, Andrew, *Siyaset*, Ankara, Adres Yayınları, 14. Baskı, 2014.
- HOBBSAWM**, Eric, *Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991*, London, Abacus, 1995.
- Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.
- HUNTINGTON**, Samuel P, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996.
- KABOĞLU**, İbrahim, *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul, Legal Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, 2011.
- KAPANİ**, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2002.
- KAYNAR**, Mete Kaan, **ÖZSEL**, Doğançan, **ÇAVDAR**, Ozan, **ALTAYLI**, Erdem, **MUTLUAY**, Barış, **ATEŞ**, Safiye, **SADIOĞLU**, Uğur, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

KİLİ, Suna; **GÖZÜBÜYÜK** Şeref, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 5. Basım, İstanbul 1997.

KOÇAK, Mustafa, *Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002.

KUYAŞ, Ahmet, **AHMAD**, Feroz, **ERSOY**, Ahmet, **KAFADAR**, Cemal, **KARAÖMERLİOĞLU**, M. Asım, **PAMUK**, Şevket, **TOPRAK**, Zafer, **TUNÇAY**, Mete, **TÜRESAY**, Özgür, *Tarih 1839-1939*, İstanbul, Tüsiad Yayınları, 2006.

LA PALOMBARA, Joseph, **WEINER**, Myron, *Political Parties and Political Development*, Princeton, 1966.

LJPHART, Arend, *Çağdaş Demokrasiler Yirmi bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, Çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Ankara, Yetkin Yayınları.

LINZ, Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev. Ergun Özbudun), Ankara, Liberte Yayınları, 4. Baskı, 2017.

LIPSON, Leslie, (1978), *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Ankara, AÜHF Yayınları, 2. Baskı, 1978.

MARDİN, Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, Çev. Şeniz Gönen, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

MCNEEILL, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 6. Baskı, 2002.

MİŞ, Nebi, *Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, İstanbul, SETA Yayını, 2017, S. 190.

OKANDAN, Recai, *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1349, 1968.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, 2010.

OSTROGORSKI, Moisey Y., *Democracy And The Organization Of Political Parties*, Vol. 2, Çev. Frederick Clarke, London, 1902.

Democracy And The Party System In The United States: A Study In Extra-Constitutional Government, New York, 1910.

ÖZBUDUN, Ergun, *Siyasal Partiler*, 3. Baskı, Ankara, AÜHF Yayınları, 1979.

Çağdaş Türk Politikası Demokratikleşmenin Önündeki Engeller, Çev. Ali Resul Usul, İstanbul, Doğan Kitap, 2. Baskı, 2007.

Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Yetkin Yayınları, 12. Baskı, 2011.

1924 Anayasası, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

“Başkanlık Sistemi Ve Türkiye”, *Liberal Perspektif Analiz*, Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayını, Ankara 2015.

Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2016.

Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2016.

ÖZCAN, Hüseyin, **YANIK**, Murat, *Siyasi Partiler Hukuku*, İstanbul, Der Yayınları, 2. Baskı, 2011.

PAYASLIOĞLU, Arif, *Siyasal Partiler*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1952.

PERİNÇEK, Doğu, *Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye’de Siyasal partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması*, Ankara, Kaynak Yayınları, 1985.

POWELL, G. Bingham, Jr., *Çağdaş Demokrasiler*, Çev. Mehmet Turhan, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, 1990.

ROBERTS, J. M., *Avrupa Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayınları, 2015.

ROSKIN, Micheal G, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Adres Yayınları, 8. Baskı, 2016.

SAĞLAM, Fazıl, *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, Ankara, Beta, 1999.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 21. Baskı, 2011.

SARIBAY, Ali Yaşar, *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001.

SARICA, Murat, *100 Soruda Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974.

SARTORI, Giovanni, *Parties and Party Systems*, Cambridge University Press, 1984.

Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yekin Yayınları, 1997.

SAYARI, Sabri, “Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Başkanlık Rejimi: ABD”, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Deniz Kağnıcıoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2502, Eskişehir 2012.

SCHMITT, Carl, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2014.

SENCER, Muzaffer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2. Baskı, 1992.

SEZEN, Saim, *Seçim ve Demokrasi*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1994.

SHAW, Malcolm, *Anglo-American Democracy* (London Routledge and Kagen Paul, 1968).

SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 11. Baskı, 1997.

Anayasaya Giriş, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2011.

TANİLLİ, Server, *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 8. Bası, 1996.

TANÖR, Bülent, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 1997.

Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 13. Baskı, 2005.

İki Anayasa 1961-1982, İstanbul, 12 Levha Yayınları, 5. Baskı, 2013.

TAŞKIN, Yüksel, “Modern Siyasal Hayat: Kurumların Doğuşu ve Küreselleşmesi”, *Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 100 Soruda Dizisi 47, 1976.

Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), İstanbul, Beta, 13. Baskı, 2009.

TOURAINÉ, Alain, *Demokrasi Nedir?*, (Çev. Olcay Kunal), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

Siyasal Kurumlar Ve Anayasa Hukuku, Araştırma, İstanbul, Eğitim, Ekin Yayınları, 1982.

TUNÇAY, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 1997.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2005, 4. Baskı.

TUNÇKAŞIK, Halit, **KOÇAK**, Konur Alp, **SOLAK**, Mehmet, **DOĞAN**, Meltem, **BİLGİN**, Murat, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi*, Ed. Semra Gökçimen, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları No:7, 2. Baskı, Ankara 2017.

TURAN, A. Eşref, *Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

TURGUT, Nükhet, *Siyasal Muhalefet*, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları Teorik Sorunlar Dizisi No: 4, 1984.

TURHAN, Mehmet, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Diyarbakır, DÜHF Yayınları No:9, 1989.

YANIK, Murat, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997.

Parti İçi Demokrasi, İstanbul, Beta, 2002.

YAYLA, Atilla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ankara, Adres Yayınları, 4. Baskı, 2017.

YAZICI, Serap, *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, 2017.

YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, 2. Baskı, 2012

ZÜRCHER, E. Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 22. Baskı, 2008.

MAKALELER VE DİĞER KAYNAKLAR

AKARTÜRK, Ekrem Ali, “Türk Parti Sistemi Başkanlık Sistemine Elverişli mi?”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51, s. 696.

AKGÜN, Birol, “Türkiye’de Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Ankara 2002, S. 27, s. 151-167.

ALKAN, Haluk, “Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yasama Denetimi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 471.

BATUM, Süheyl, “Siyasal Rejimler ve Türkiye'deki Arayışlar” (TBB 2001 Uluslararası Hukuk Kurultayı'nda (yer alan konuşma), *Başkanlık Sistemi*, TBB Yayınları No:77, Ankara 2005.

BİLİR, Faruk, “Hükümet Sistemleri Tartışmaları Bağlamında Hükümet Sistemimiz ve Partili Cumhurbaşkanı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51.

CAN, Osman, “Türkiye’de Anayasalar veya Derin Anayasa’nın Revizyon Dönemleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 50.

CHARLOT, Jean, "Les mutations du système des partis français", *Pouvoirs*, revue française d'études constitutionnelles et politiques, n°49, 49 - La Ve République - 30 ans , p.27-35. <http://www.revue-pouvoirs.fr/Les-mutations-du-systeme-des.html>

ÇAĞLAR, Bakır, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara 1990, C.7, s. 51-127.

ÇARKOĞLU, Ali, “Ideology or Economic Pragmatism?: Profiling Turkish Voters in 2007”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 2.

DURGUN, Gonca B., “Anayasa Referandumu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94.

DUVERGER, Maurice, “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, *European Journal of Political Research*, Amsterdam 1980, S. 8, s. 165-187.

ERDOĞAN, Mustafa, “Başkanlık Sistemi Latin Amerika Tecrübesi Ve Türkiye”, *Liberal Perspektif ANALİZ*, S. 3, Özgürlük Araştırmaları Derneği Yayını, 2016.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94.

GÖNENÇ, Levent, “Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmalarına Kısa Bir Bakış ve Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği”, *TEPAV*.

GÜL, Abdulhamit, “Milletin Özne Olduğu Sistem: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94.

GÜLSOY, Mehmet Tevfik , “Hükümet Sistemlerini Karşılaştırma: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51.

İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humâyûnu”, *Bellekten*, 1964, S. 112, s. 603-622.

“The Nature of Traditional Society: Turkey, in *Politic Modernization in Japan and Turkey*” (Ed.by Robert E. Ward and Dankwart Rustow, Princeton, 1964).

İYİMAYA, Ahmet, “Anayasa Değişikliği Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94.

KABOĞLU, İbrahim, “İfade Özgürlüğünün Siyasal partilerce Kullanımının Sınırları”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara 1999, C. 16, s. 71-92.

KALAYCIOĞLU, Ersin, “Başkanlık Rejimi: Türkiye'nin Diktatörlük Tehdidiyle Sınava”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:77, Ankara 2005, s. 13-29.

KAPANİ, Münici, “Freedom To Destroy Freedom”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 197, *Ord. Prof. Dr. ERNST E. HIRSCH'e Armağan*, Ankara 1964, s. 261-276.

KARATEPE, Şükrü, “Hükümet Sistemleri ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51.

KORUCU, Serdar, “Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Siyasi, Hukuki ve Cezai Sorumluluğu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94, s. 557.

KÖKER, Levent, “Getirilmek istenen başkanlık sistemi: Prof. Levent Köker ile Söyleşi”, 12.12.2016.

KUZU, Burhan, “Anayasa Değişikliği ve Hükümet Sisteminin Genel Faydaları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2017, S. 94.

KÜÇÜK, Adnan, “Türkiye’de Günümüze Kadar Tatbik Edilen Hükümet Sistemleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51.

MAINWARING, Scott, “Presidentialism, Multipartism and Democracy: The Difficult Combination”, *Comparative Political Studies*, C. 26, S. 2, 1993, s. 198-228.

MARDİN, Şerif, “Historical Determinants of Stratification: Social Class Consciousness in Turkey”, *AÜSBF Dergisi*, Ankara 1967, S. 4, s. 111-142.

ODER, Bertil Emrah, “Türkiye’de Başkanlık Ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri Ve Tepkilerden Kesitler”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:77, Ankara 2005, s. 31-69.

ONAR, Erdal, “Türkiye’nin Başkanlık veya Yarı Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?”, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No:77, Ankara 2005, s. 71-104.

ÖZBUDUN, Ergun, “Turkey: Parliamentarism or Presidentialism?”, “Stable Democracy In The Third World: The Institutional Dimension” isimli konferansa sunulmak üzere hazırlanan tebliğ, Yayınlanmamış Eser, George Town University, Washington, D.C., 14-17 Mayıs 1989.

“Turkey: How Far From Consolidation?”, *Journal of Democracy*, vol. 7 no. 3, 1996, pp. 123-138.

ÖZÇELİK, Selçuk, “Sened-i İttifak”, *İÜHF Dergisi*, İstanbul 1959, S. 1-4, s. 1-12.

SOYSAL, Mümtaz, ”İngiliz İşçi Partisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1957, C. 12, S. 1, s. 74-91.

TBMM Tutanak Dergisi, 1.10.1999, C. 13.

TURAN, İlder, “Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1968, C.28, S. 1-4, s. 79-102.

“Başkanlık Sistemi ve Ülkemizde Başkanlık Sistemi Tartışmaları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51.

TURHAN, Mehmet, “Parlamentar Hükümet ve İki Parti Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 1986, S. 1, s. 151-155.

ULUŞAHİN, Nur, “Başkanlık Sistemi ve Değerler Sorunsalı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 1999, s. 64-77.

VEDEL, Georger, “BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı”, Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu- Türk Demokrasi Vakfı Ortaklaşa Düzenlediği Konferans, Çev. Ergun Özbudun, Levent Köker, Ankara, 1993.

YANIK, Murat, “Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları”, *AÜEHF Dergisi*, Erzincan 2003, S. 1-2, s. 271-282.

YAVUZ, Bülent, “2007 Anayasa Değişikliğinin Doğurduğu Tereddütler Ve Çözüm Yolları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2008, C. XII, S. 1-2, s. 1173.-1214.

“Hükümet Sistemi Seçeneklerinde Denge Ve Denetleme Mekanizmaları”, Demokrasi Barometresi Analiz Raporu No:3.

YAZICI, Serap, “Başkanlık Sistemine Geçiş Gerekli mi?”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2013, S. 51.

ZENGİN, Mehmet Ali, “Abd Başkanlık Sisteminde Fren Ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Ankara 2016, S. 28, s. 1-28.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-2137.pdf>

<https://www.tccb.gov.tr/mulakatlar/1709/41239/trt-haber-cumhurbaskani-genclerle-bulusuyor.html>

<http://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2018/03/ArastirmaNotu224.pdf>

<https://www.milliyet.com.tr/4-parti-ittifak-olusturdugunu-siyaset-2619852/>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43999069>

<http://www.anayasa.gen.tr/neverland.pdf>

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf>

<http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>

<https://www.birgun.net/haber-detay/kaya-gibi-parti-sistem-disi-anayasa-143705.html>

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasal_partiler.html

http://www.birarada.org/upload/Node/22663/files/hu_ku_met_sistemi_sec_eneklerin_de_denge_ve_denetlkeme_mekanizmalar-_v5.pdf

http://www.tepav.org.tr/upload/files/1303138962-5.Turkiyede_Hukümet_Sistemi_Tartismalarına_Kisa_Bir_Bakis_ve_Mevcut_Hukümet_Sisteminin_Niteliği.pdf

<http://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/4710-tarih-1839-1939>

<http://medyascope.tv/2016/12/12/getirilmek-istenen-baskanlik-sistemi-prof-levent-koker-ile-soylesi/>

ÖZGEÇMİŞ

Emine Aslan, 1990 yılında Gaziantep’te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Gaziantep’te tamamladı. 2015 yılında Gaziantep Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun olduktan sonra 1 yıllık avukatlık staj eğitimini tamamlayarak avukatlık ruhsatını aldı. 2015’te Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku yüksek lisans programında lisansüstü eğitime başladı. 2017 Mayıs ayında Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı bölümde çalışmaya devam etmektedir.

VİTAE

Emine Aslan was born in 1990 in Gaziantep. She completed her primary and secondary education in Gaziantep. After graduating from the Faculty of Law at Gaziantep University in 2015, she completed her 1-year lawyer internship training and received a lawyer's license. She started her graduate education in Gaziantep University Social Sciences Institute Public Law Master's Program in 2015. In May 2017, she started to work as a research assistant in the Department of Political Science and Public Administration at the Faculty of Political Sciences of Adana University of Science and Technology. She still continues to work in the same department.